

Ho trakka han på foten – ein eksoskeletal analyse av possessivt objekt

Av Ragnhild Eik

Possessive objekt, som *han* i *ho trakka han på foten*, er spesielle av to grunnar: dei kjem ofte i tillegg til verbets konvensjonelle argumentstruktur (*trakke* er eit typisk intransitivt verb, men tar possessivt objekt), og dei blir tolka som eigar av eit anna nomen i setninga (her *foten*). I norsk er temaet behandla grundigast av Lødrup (2009 b, 2019), som analyserer possessive objekt som direkte objekt og behandlar såkalla uavhendelege kroppsdelnomen som ein nomenklasse med egne grammatiske possessivegenskapar. Denne artikkelen presenterer eit alternativ til analysen av possessivt-objekt-setningar, basert på *eksoskeletal* teori og særleg Åfarli (2007). Det blir argumentert for at det possessive objektet er eit indirekte objekt, og at både verb og kroppsdelnomen er radikalt underspesifiserte for grammatisk informasjon som argumentstruktur og possessivegenskapar. Artikkelen viser slik korleis ei eksoskeletal tilnærming kan gi nye perspektiv på possessive objekt og uavhendeleg eigarskap.¹

1 Innleiing

Setningstypen som er tema for denne artikkelen, er illustrert i (1).

- (1) a. Kari trakka [*Ola*] [på foten]
 b. Kari drog [*Ola*] [i håret]

* Eg vil rette ei stor takk til konsulentane og redaktørane i *Maal og Minne* for grundige tilbakemeldingar. Eg takkar også Tor A. Åfarli for mange diskusjonar og kommentarar på eit tidlegare utkast.

- c. Kari klappa [*Ola*] [på hovudet]
- d. Kari spytta [*Ola*] [i ansiktet]

I alle setningane i (1) finn vi eit objekt, *Ola*, som blir tolka som eigar av eit kroppsdelnsnomen lenger ut i setninga. I tråd med terminologien i *Norsk referansegrammatikk* (Faarlund et al. 1997: 719–720) kallar eg slike objekt *possessive objekt* på grunn av eigarskapstolkinga dei får. Eit sentralt spørsmål innanfor forskinga på det som har blitt kalla kroppsdelssyntaks, er korleis slike eigarskapsrelasjonar blir uttrykte grammatisk, og korleis setningar som i (1) kan analyserast.

Den norske konstruksjonen i (1) er tidlegare analysert av Lødrup (2009 b, 2019). Lødrup (2009 b) var den første som observerte at norsk har utstrekt brukt av intransitive verb i setningar som i (1). Dette skil norsk frå til dømes engelsk, der ein vanlegvis berre brukar transitive verb i denne konstruksjonen, jf. *She hit him on the shoulder* vs. **She stepped him on the foot* (sjå t.d. Levin 1993: 71–72). I Lødrup sin analyse av norsk er possessive objekt direkte objekt. I denne artikkelen utforskar eg derimot ein analyse der possessive objekt er indirekte objekt. Analysen min bygger på Åfarli (2007) sin analyse av ein liknande setningstype, *De stakk ham en dolk i ryggen*.

Eg startar med å sette setningar med possessivt objekt inn i ein større samanheng i del 2, der eg introduserer skiljet mellom *internt* og *eksternt eigarskap*, og skiljet mellom *avhendeleg* og *uavhendeleg eigarskap*. I del 3 legg eg fram eigenskapar ved norske possessivt-objekt-setningar meir konkret, før eg presenterer Lødrup (2009 b, 2019) sin analyse av slike setningar i del 4. I del 5 introduserer eg det eksoskeletale rammeverket eg nyttar i analysen, og i del 6 legg eg fram mitt forslag til analyse. Del 7 summerer opp og rundar av.

2 Bakgrunn

2.1 *Internt* og *eksternt eigarskap*

Setningar med possessivt objekt, som i (1), blir gjerne behandla som del av det grammatiske fenomenet *eksternt eigarskap* («external possession», Vergnaud og Zubizarreta 1992). Eksternt eigarskap har vi når «eigaren» og «det eigde» er del av ulike syntaktiske konstituentar, slik *Ola* og *foten*

er i (1a). Setningane i (1) kan settast opp mot tilsvarende setningar med *internt eigarskap* («internal possession») i (2), der relasjonen mellom «eigaren» og «det eigde» blir etablert internt i same syntaktiske konstituent.² Eg brukar termane «eigar» og «eigd» her sjølv om det kan diskuteras om «eigarskap» eigentleg er beste merkelappen for relasjonen mellom ein person og kroppsdelane til denne.

- (2) a. Kari trakka på [*foten til Ola*]
 b. Kari drog i [*håret hans*]
 c. Kari klappa på [*Olas hovud*]
 d. Kari spytt i [*ansiktet på Ola*]

Eksternt eigarskap er eit vanleg fenomen tverrspråkleg, og det er ikkje avgrensa til setningstypen i (1). (3a) er eit eksempel frå tysk, der det direkte objektet *die Haare* 'håret' blir tolka som tilhøyrande det possessive objektet *dem Kind* 'barnet'. (3b) er eit tilsvarende eksempel frå hebraisk der *ha-svéder* 'genseren' blir tolka som tilhøyrande det possessive objektet *le-dáni* 'Dáni'. Her legg vi merke til at også nomen for klesplagg, ikkje berre kroppsdelar, kan brukast i setningar med eksternt eigarskap, noko eg kjem tilbake til i del 3.

- (3) a. die Mutter wusch [*dem Kind*] [*die Haare*]
 mora NOM vaska barnet DAT håret AKK.PL
 'Mora vaska håret til barnet'
 (Haspelmath 1999: 109)
- b. íma kiftera [*le-dáni*] [*'et ha-svéder*]
 Mamma kneppa til-Dani AKK genseren
 'Mamma kneppa genseren til Dani'
 (Berman 1981, sitert i Deal 2017: 10)

2. Ein del tidlegare analysar går ut på at typen i (1) er derivert frå (2) (såkalla «possessorløfting», f.eks. Fillmore 1968, jf. også Lødrup 2009 b, 2019), men det er ikkje ein slik analyse eg vil foreslå. I min analyse er (1) og (2) strukturelt heilt uavhengige av kvarandre, og det er ikkje nokon strukturell relasjon mellom internt og eksternt eigarskap. I staden går eg ut ifrå at eigarskapsrelasjonen i (1) er implisitt og følgjer av verdskunnskap saman med den generelle syntaksen til setninga.

Possessive objekt opptrer altså i ulike typar setningsstruktur, som t.d. (3), men i denne artikkelen konsentrerer eg meg om strukturar av typen i (1). Eg vil omtale setningstypen i (1) som *possessivt-objekt-setningar*, forkorta til *PO-setningar*.

2.2 *Avhendeleg og uavhendeleg eigarskap*

Setningar med possessivt objekt blir også gjerne behandla i samband med omgrepsparet *avhendeleg* og *uavhendeleg eigarskap* («alienable» og «inalienable possession»).

Tolkinga av possessivkonstruksjonar er semantisk svært vid og kontekstavhengig. Til dømes kan *handa mi* i (4) få alle tolkingane i (5) og fleire til.

(4) Ola tok *handa mi*

(5) Ola tok ...

- a. *handa* som er ein del av meg
- b. *porselenshanda* som står ved vasken min
- c. *handa* eg for tida studerer som medisinstudent
- d. *handa* som tidlegare var del av meg, men som eg dessverre mista i møte med ei sag

Tolkinga i (5a) blir kalla *uavhendeleg* medan dei andre tolkingane er *avhendelege*. *Uavhendeleg eigarskap* viser til ibuande eigarskapsrelasjonar, som ikkje enkelt kan avskaffast. Typiske eksempel på *uavhendeleg eigarskap* er relasjonen mellom personar og kroppsdelane deira, slektskapsrelasjonar (som i orda *søster* og *far*), del-heile-relasjonar og spatiale relasjonar (som i orda *side* og *botn*). *Avhendeleg eigarskap* viser på si side til eigarskapsrelasjonar som ikkje er ibuande på same måte, som til dømes relasjonen mellom ein person og ein bil eller mellom ein person og ei frittstående hand.

Uavhendelege eigarskapsrelasjonar får ofte særbehandling i grammatikken til ulike språk (sjå Chappell og McGregor 1996, Deal 2017, Guéron 1985, Heine 1997, Johannessen, Julien og Lødrup 2014, Lødrup 2009 a, Payne og Barshi 1999). I den klassiske artikkelen til Lévy-Bruhl (1916)

gjengir han eit døme frå melanesisk³ der stammen *kat* ‘lever’ får ulike possessivmarkering avhengig av om relasjonen er avhendeleg eller uavhendeleg.

(6)	a.	a katigu	‘levra mi’	<i>Uavhendeleg</i>
	b.	agu kat	‘levra som eg skal ete’	<i>Avhendeleg</i>
- (Peekel 1909, sitert i Lévy-Bruhl 1916: 99)

Skiljet mellom avhendeleg og uavhendeleg eigarskap er også relevant for setningar med possessivt objekt fordi det i slike setningar berre er mogleg å tolke relasjonen mellom det possessive objektet og kroppsdelnomenet som uavhendeleg.

- (7) Ola tok *meg* i *handa*

(7) kan berre tolkast som at *handa* heng fast i og er ein del av det possessive objektet *meg*. Setninga kan ikkje få ei tolking på linje med (5d), dvs. der *handa* ikkje lenger er ein del av *meg* (med mindre ein er ute etter ein komisk effekt).

Dei norske PO-setningane eksemplifiserer slik både eksternt eigarskap (syntaktisk fundert) og uavhendeleg eigarskap (pragmatisk og semantisk-konseptuelt fundert), der dei to fenomenane har samanheng med kvarandre utan å vere heilt overlappende. Dette utgjer det største bakteppet for setningstypen eg analyserer i denne artikkelen. I neste del presenterer eg eigenskapar ved norske PO-setningar i nærmare detalj.

3 Eigenskapar ved norske PO-setningar

Norske PO-setningar er skildra grundigast av Lødrup (2009 b), og framstillinga her baserer seg i stor grad på han. (Sjå også Eik 2014, Faarlund et al. 1997: 719–720.) Merk at fleire av eigenskapane som blir trekte fram her, går også igjen i andre setningstypar med kroppsdelnomen eller eksternt eigarskap, både i norsk og på tvers av språk (sjå spesielt Johan-

3. Lévy-Bruhl refererer berre til dette som språket i Neumecklenburg, i dag New Ireland. Ifølgje Chappell og McGregor (1996: 3) er dømet frå språket *patpatar*, som er eitt av fleire språk i provinsen.

nessen et al. 2014 for eit oversyn for norsk). Setningane frå (1) er repeterte i (8).

- (8) a. Kari trakka [*Ola*] [på foten]
 b. Kari drog [*Ola*] [i håret]
 c. Kari klappa [*Ola*] [på hovudet]
 d. Kari spytta [*Ola*] [i ansiktet]

Som vist i avsnitt 2 må relasjonen mellom det possessive objektet og kroppsdelnomenet tolkast som uavhendeleg. Meir konkret må det possessive objektet og utfyllinga til preposisjonen stå i ein del-heile-relasjon, der preposisjonsutfyllinga må vere delen og objektet må vere «heilet». (9a) viser at ein avhendeleg eigarskapsrelasjon som den mellom *Ola* og *sykkelen* ikkje kan ligge til grunn for slike setningar. (9b) viser vidare at relasjonen mellom objektet og preposisjonsutfyllinga må vere meir spesifikk enn berre uavhendeleg eigarskap, på den måten at ikkje alle typiske uavhendelege relasjonar, som relasjonen til slektningar, kan brukast i PO-setningar.

- (9) a. *Kari trakka *Ola* på sykkelen
 b. *Kari trakka *Ola* på broren

I døma eg har vist så langt, har preposisjonsutfyllinga vore eit kroppsdelnomen, men det er også mogleg å nytte nomen som viser til eit klesplagg eller noko anna objektet har på seg. Klesplagg er typisk avhendelege, men brukt i PO-setningar får dei uavhendeleg tolking. Vi får dermed ein utvida konseptuell del-heile-relasjon, der klesplagga så å seie blir ein del av kroppen, slik at det framleis dreier seg om noko som heng fast i objektet.

- (10) a. Kari drog *Ola* i trøya
 b. Kari trakka *Ola* på skia

I PO-setningar står kroppsdelnomenet helst i eintal sjølv om det viser til fleire eksemplar av ein kroppsdel fordelt på ulike personar, vist i (11). Vi får altså ei distributiv lesing av kroppsdelnomenet.

- (11) Ho kyssa dei på *munnen*?/*munnane*

Vidare ser vi at når preposisjonsutfyllinga blir modifisert av eit adjektiv, er det ein preferanse for å tolke adjektivet restriktivt (Lødrup 2009 a: 244, sjå også moteksempel hos han). Dette er illustrert i (12). Skilnaden er subtil, men (12a) blir nok helst tolka slik at adjektivet plukkar ut kva for ei av skuldrane Ola blir dytta i. Om ein derimot forsøker å bruke adjektivet reint skildrande, utan ein slik innsnevrande funksjon, som i (12b), blir setninga mindre akseptabel, og ein vil gjerne legge til ein intern possessivmarkør for å forbetre setninga, her *hans*.

- (12) a. Kari dytta Ola i *den vonde skuldra*.
 b. Kari kyssa Ola på *den vakre munnen (hans)*

Ein annan kjent eigenskap ved PO-setningar er at objektet må tolkast som *påverka* av verbhandlinga. Dette skil PO-setningar frå tilsvarende setningar med intern possessivmarkering, jf. (2), samt døma i (13) frå Lødrup (2019: 570).

- (13) a. Hun blåste [*ham*] [i øret]
 b. Hun blåste [i øret *hans*]

Sjølv om også denne skilnaden er subtil, inneber (13a) med possessivt objekt større grad av påverking på øyreeigaren enn (13b) med intern possessiv.⁴

At objektet helst må tolkast som *påverka*, kan også settast i samanheng med kravet om at det possessive objektet helst må kunne konseptualiserast som animat. Vurder her (14) og (15).

- (14) a. Kari sparka Ola i beinet
 b. ?Kari sparka dokka i beinet
 c. *Kari sparka stolen i beinet

4. Kravet om påverking på possessive objekt har blitt formulert på ulike måtar i litteraturen. Lødrup (2019) sluttar seg til Lee-Schoenfeld og Diewald (2014) si formulering av påverking som «taking part in the situation as an empathetic, necessarily animate co-participant’, i.e. sharing some features of a typical agent, without, however, being an agent because not having control» (Lee-Schoenfeld og Diewald 2014: 288).

- (15) a. Kari pusta Ola i øyret
 b. *Kari pusta telefonen i røyret

(14b) blir akseptabel om ein levandegjer dokka, medan (14c) berre er akseptabel under ei komisk eller eventyraktig tolking der *stolen* blir personleg påverka eller fornærma av sparkinga. Det same mønsteret er vist i (15), der telefonen må tolkast som levande for at setninga skal bli akseptabel.⁵

Det er ikkje alle typar verb som kan danne setningar med possessivt objekt. Verba som kan nyttast, er dei som formidlar punktuell kontakt. På norsk blir PO-setningar som vist danna med både typisk transitive verb som *slå*, *kysse* og *sparke*, og typisk intransitive verb, som *trakke*, *puste* og *nyse*. Her skil altså norsk seg frå engelsk, der stort sett berre transitive verb kan nyttast. Norske døme med ulike verb er gitt i (16).⁶

- (16) a. Kari trakka Ola på foten
 b. Kari slo Ola i skuldra
 c. Kari boksa Ola i magen
 d. Kari kyssa Ola på munnen
 e. Kari sparka Ola i leggen
 f. Kari dytta Ola i ryggen
 g. Kari beit Ola i fingeren
 h. Kari kitla Ola under foten
 i. Kari strauk Ola over ryggen
 j. Kari pirka Ola på skuldra
 k. Kari klødde Ola på ryggen
 l. Kari smula Ola på foten
 m. Kari skar Ola i leggen
 n. Kari saga Ola i foten
 o. Kari spytta Ola i ansiktet

5. Det finst visse unntak til kravet om at det possessive objekt er animat og påverka av verbhandlinga. Det gjeld spesielt med verb som *treffe/råke*, t.d. *kula råka skipet i baugen* (takk til ein anonym fagfelle for dette dømet) og *å treffe spikaren på hovudet*. Det gjeld også i nokre tilfelle der verbet er transitivt og preposisjonsutfyllinga er eit spatialt nomen, som i *Jeg tørket bordet på undersiden* (Johannessen et al. 2014: 84). Slike døme blir diskuterte kort i del 4.
6. Setninga i (16 l) er modellert på eit døme der nokon sa til meg «Oi, no smula eg deg på beinet!». Personen åt kake på ein slik måte at kakesmular landa på foten min.

- p. Kari naus Ola i ansiktet
- q. Kari pusta Ola i nakken
- r. Kari rapte Ola i ansiktet
- s. Kari ropte Ola i ansiktet
- t. Kari flirte Ola i ansiktet
- u. Kari såg Ola (inn) i augo
- v. Kari stira Ola på halsen

Som observert i Eik (2014), er det i alle setningane i (16) noko som implisitt kjem i kontakt med kroppsdelen til det possessive objektet. Med *bite* er det tenner, med *kitle* er det gjerne fingrar, med *sage* er det gjerne ei sag. Verb som *spytte*, *nyse*, *kviskre* og *puste* er spesielt interessante ettersom dei ikkje inneber direkte kontakt. Med desse verba er det likevel noko som blir overført til og lokalisert på kroppsdelen til det possessive objektet. Med *spytte* er det spytt, med *nyse* er det luft eller dropar, og med *kviskre* og *puste* er det også luft. At direkte eller indirekte kontakt er sentralt, ser vi av at Kari må stå veldig nært Ola for at ei setning som (16q) skal fungere (om vi ser bort frå metaforiske lesingar). Ola må kjenne pusten i nakken sin. Verba som i minst grad formidlar kontakt, er *sjå* og *stire*, og her er det kanskje blikket som blir lokalisert på objektet på ein såpass intens måte at objektet blir påverka av handlinga.

Vi kan slå fast at det er avgjerande for denne setningstypen i norsk at det finst noko i den semantisk-konseptuelle tolkinga av verbet som kan kome i kontakt med det possessive objektet. Verb som inneber overrekking av noko, men utan at det oppstår kontakt eller påverking på kroppsdelen til det possessive objektet, kan vanskelegare nyttast, som *fortelje* i (17). Med slike verb må ein jobbe hardare med å konstruere ein riktig kontekst for at setninga skal bli god.

- (17) a. ??Ho fortalde han i øyret (at...)
- b. Ho kviskra han i øyret (at...)

Basert på døme som (16) og (17) ser det ut til at det er den finmaska semantikken til verbet som avgjer om det kan nyttast i PO-setningar, og at den formelle argumentstrukturen til verbet er mindre viktig.⁷

7. Denne konklusjonen står i kontrast til Faarlund et al. (1997: 719), som skriv: «Denne uttrykksmåten er relativt avgrensa i bruk. Han kan brukast helst når verbet likevel

Lødrup viser også at setningar med typisk transitive og intransitive verb kan koordinerast, både i aktiv og passiv, jf. (18), noko som indikerer at det verkeleg er den same konstruksjonen vi har å gjere med i begge tilfella.

- (18) a. Han både kysset og tråkket henne på føttene
b. Hun ble både kysset og tråkket på føttene

Eg kallar verba *typisk* transitive og intransitive fordi argumentstrukturen til verb ikkje er eintydig (jf. også Sveen 1993). At *trakke* vanlegvis ikkje tar eit animat direkte objekt, til skilnad frå *slå*, indikerer at *trakke* er intransitivt medan *slå* er transitivt. På den andre sida kan *trakke* likevel fint ta eit inanimat direkte objekt som *ny skiløype*, som indikerer at det også kan brukast transitivt. Nokre av bruksmåtane til *slå* og *trakke* er illustrerte under.

(19)	Possessivt objekt	Animat DO	Inanimat DO
	Kari <i>slo</i> Ola på foten	Kari <i>slo</i> Ola	Kari <i>slo</i> graset
	Kari <i>trakka</i> Ola på foten	*Kari <i>trakka</i> Ola	Kari <i>trakka</i> høy/ny skiløype

I del 6 utforskar eg ein såkalla eksoskeletal analyse, der verb ikkje har nokon fast argumentstruktur og semantikken til verba spelar ei større rolle for kva konstruksjonar dei opptre i. Under ei slik tilnærming kan setningar med ulike verbtypar ha heilt identisk syntaks. Som vi skal sjå, skil denne tilnærminga seg frå den leksikalistiske tilnærminga til Lødrup (2009 b, 2019).

er transitivt, og possessivleddet samstundes kan oppfattast som eit vanleg objekt ... I moderne norsk er det vanlegare å bruke preposisjonsfrasen med *på* i staden for possessivt objekt» Dei følgjer dette opp med døme som *Dei lo opp i ansiktet på sjefen. Lukta stakk i nasen på oss. Dei spytta i ansiktet på han.* Døma i (16) og liknande døme frå Lødrup (2009 b) viser klart at vurderinga til Faarlund et al. ikkje stemmer. Setningstypen er gangbar både med typisk transitive og typisk intransitive verb, og varianten med possessivt objekt er vel så gangbar som varianten med på-possessiv, med dei rette verba.

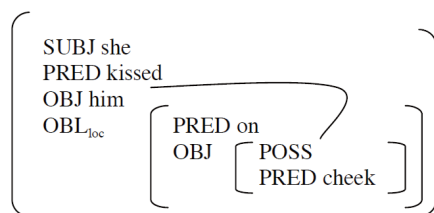
4 Tidlegare analysar: Lødrup 2009 b, 2019

Possessive objekt er blant dei klassiske analysetemaa i den teoretiske litteraturen (f.eks. Fillmore 1968, Guéron 1985, Vergnaud og Zubizarreta 1992, Deal 2017). Den norske varianten er analysert av Lødrup (2009 b, 2019), og her presenterer eg hovuddraga i Lødrups LFG-analyse.

Lødrup (2009 b) var den første til å påpeike at norsk dannar PO-setningar med både transitive verb (t.d. *slå, kitle*), som er det vanlegaste tverrspråkleg, og intransitive, uergative verb (t.d. *trakke, spytte*). Basert på døme som (20), og alle eigenskapane PO-setningar med transitive og intransitive uergative verb elles har til felles, foreslår Lødrup ein felles struktur for begge variantane. Det som skil dei, er dei tematiske rollene som verba deler ut, som vi skal sjå.

Lødrup analyserer det possessive objektet som eit direkte objekt, med begge verbtypar. I tillegg inneber analysen strukturdeling, slik at objektet samtidig fungerer strukturelt som eigar for kroppsdelnomenet. Strukturdeling i LFG lar same element gjere to jobbar på ein gong, og minner slik om flytting eller koindeksering i andre teoriar.⁸ Lødrups representasjon for den engelske setninga *She kissed him on the cheek* er gitt i (20). Han foreslår at same type representasjon gjeld for dei norske PO-setningane (Lødrup 2009 b: 432).

(20)

(↑OBJ) = (↑OBL_θ OBJ POSS)

8. Her følger altså Lødrup tradisjonen i litteraturen med å etablere eigarskapsrelasjonen mellom det possessive objektet og kroppsdelnomenet grammatisk, enten ved strukturdeling, løfting (t.d. Fillmore 1968) eller binding (t.d. Guéron 1985). I min analyse er ikkje dette ein grammatisk relasjon, berre ein semantisk-konseptuell relasjon.

I denne analysen har semantiske roller, eller theta-roller, ein avgjerande funksjon. Kroppsdelsnomen, som i utgangspunktet blir antatt å vere avhendelege, kan nemleg gjennomgå ein leksikalsk regel der dei blir utstyrte med ei semantisk POSS-rolle, og slik bli uavhendelege. Slik får ein to variantar av kroppsdelsnomen: ein med uavhendeleg tolking og semantisk POSS-rolle, og ein med avhendeleg tolking som ikkje har noka slik POSS-rolle. I setningar med possessivt objekt er det altså den uavhendelege varianten som blir bruka, og kroppsdelsnomenet deler da ut POSS-rolla si til det possessive objektet. I (20) gir *cheek* ei POSS-rolle til *him*.

Også verba har semantiske roller som dei deler ut til argumenta i setninga. Her er analysane frå 2009 og 2019 litt ulike. Lødrup (2009 b) foreslo at eit transitivt verb som *slå* gav ei patiensrolle til det possessive objektet, medan eit intransitivt uergativt verb som *trakke* ikkje gav noka semantisk rolle til det possessive objektet. I setningar med *slå* blei altså det possessive objektet ståande med to roller, ei POSS-rolle og ei patiensrolle, mens det berre fekk ei POSS-rolle i setningar med *trakke*. Ei utfordring for denne analysen er at han burde innebere at det possessive objektet blei mindre påverka av handlinga med intransitive uergative verb enn med transitive verb, ettersom objektet med intransitive verb ikkje får noka patiensrolle. Eik (2014) viser med døme som i (21) at dette truleg ikkje stemmer, og at objektet må seiast å bli like påverka i begge tilfelle.

- (21) a. Eg trakka ho på foten
b. Eg kyssa ho på munnen

Basert på denne innvendinga foreslår Lødrup (2019) ein modifisert analyse der intransitive uergative verb i staden får argumentstrukturen sin utvida av ein leksikalsk regel. Denne leksikalske regelen legg til den semantiske rolla *påverka* («affected»), som blir delt ut til det possessive objektet i setninga. Lødrup tar setningar som i (22), med inanimate objekt og spatiale nomen (t.d. *oversida*, *undersida*, *toppen*), som støtte for denne analysen.

- (22) a. Jeg vasket madrassen på oversiden
b. *Jeg tråkket madrassen på oversiden

Setningar med spatiale nomen skil seg ut ved at objektet kan vere inanimat (jf. diskusjonen i del 3 og fotnote 5). Dette er mogleg så lenge verbet

er transitivt (jf. 22b). Når verbet er intransitivt, gjeld dei same krava som i ordinære PO-setningar, og objektet må vere animat. Slik eg forstår Lødrup, forklarar han mønsteret i (22) slik: (22b) er uakseptabel fordi *madrassen* ikkje kan tolkast som *påverka*, i tråd med den semantiske rolla *trække* deler ut, mens *madrassen* i (22a) kan tolkast som *patiens* i tråd med rolla *vaske* deler ut. Det viser at *trække* har ei påverkarrolle som *vaske* ikkje har, og det kan takast som støtte for analysen der uergative verb altså får ei påverkarrolle via ein leksikalsk regel.

Ankepunktane mine mot analysen i Lødrup (2009 b, 2019) er først og fremst konseptuelle og rettar seg mot det teoretiske rammeverket som blir bruka. Lødrup si tilnærming er strengt leksikalistisk, som inneber at kvart enkelt ord er utstyrt med detaljert informasjon om korleis ordet ter seg i ei setning, både syntaktisk og semantisk. Lødrups analyse inneber dermed at når t.d. *fat* kan tolkast både avhendeleg og uavhendeleg, så er det fordi ein har to ulike variantar av *fat*, ein variant med uavhendeleg tolking og POSS-rolle, og ein variant med avhendeleg tolking utan POSS-rolle. Den uavhendelege varianten kjem til via ein leksikalsk regel som kan operere på alle kroppsdelnomen og slik lage avhendelege og uavhendelege variantar av kvart nomen. Sjølv om Lødrup ikkje diskuterer dette, er ein konsekvens av denne tilnærminga at det same må gjelde for alle nomen som viser til klesplagg og alle andre nomen som kan brukast som preposisjonsutfylling i PO-setningar. Det vil seie at den leksikalske regelen også lagar to ulike versjonar av nomen som *jakke*, *sko*, *ski*, *stav*, *klokke*, *krage*, *erme* og *bukse*. Vi får altså eit nomen *bukse* som viser til ei frittstående bukse (t.d. *eg syr ei bukse*), og ein annan variant av *bukse* som viser til ei bukse nokon har på seg (t.d. *eg drog han i buksa*), der dei to variantane er grammatisk ulike (med og utan POSS-rolle). Denne tilnærminga til fleirtydigheit verkar redundant og lite forklarande. I del 5 og 6 argumenterer eg i staden for ei tilnærming der slike ord er underspesifiserte, og der det er den språklege konteksten saman med verdskunnskapen vi har, som avgjer om orda blir tolka uavhendeleg eller avhendeleg i kvart tilfelle. Dette framstår som ei langt enklare løysing.

Når det gjeld Lødrups diskusjon av *påverka*-rolla og døme som (22), er det verdt å poengtere at slike setningar skil seg ut blant PO-setningar på fleire vis, noko eg meiner svekker argumentasjonskrafta frå slike døme. For det første gjeld ikkje mønsteret i (22) for del-heile-relasjonar generelt, berre for spatiale nomen (t.d. *toppen*, *undersida*, *oversida*), jf. (22a) med (23a). For det andre gjeld det heller ikkje for alle tilfelle med tran-

sitive verb og spatiale nomen, jf. (23b).⁹ Lødrups analyse predikerer at ei slik setning burde vere fullt akseptabel.

- (23) a. *Eg vaska huset på døra
b. ??Eg sparka madrassen i oversida

Vidare kan vi legge merke til at setningar med spatiale nomen også skil seg ut ved at dei i nokon grad kan ta såkalla *change of state*-verb, som *knuse* og *knække*, sjå (24a). Slike verb kan ikkje nyttast i ordinære PO-setningar med kroppsdelnomen, sjå (24c). Med kroppsdelnomenet brukar ein heller ein *på*-possessiv med slike verb som i (24d).

- (24) a. Kari knuste vasen *på undersida*
b. Kari knuste *undersida på vasen*
c. *Kari knuste Ola *på/i trynet*
d. Kari knuste *trynet på Ola*

Samla ser det ut til at setningane med spatiale nomen har ganske andre eigenskapar enn ordinære PO-setningar og høyrer til eit relatert, men separat fenomen.¹⁰ Eg vil derfor ikkje ha meir å seie om denne typen her.

Ein annan skilnad mellom Lødrups analyse og analysen eg presenterer i del 6, er at Lødrup analyserer det possessive objektet som eit direkte objekt, medan eg utforskar ein analyse der dette er eit indirekte objekt. Dei ulike argumenta for dette diskuterer eg nærmare i del 6.2.

5 Eksoskeletal syntaks

Analysen eg vil utforske som alternativ til tidlegare analysar, er utforma innanfor eit eksoskeletal eller ikkje-leksikalistisk rammeverk (Borer

9. Lundquist og Ramchand (2012) undersøker verb som *slå* og *sparke* med inanimate objekt og viser mellom anna at ein preposisjon er obligatorisk i visse kontekstar i svensk (og norsk), men valfri i engelsk, jf. *Jag sparkade *(på) bordet (flera gånger)* vs. *I kicked (on/against) the table many times*.
10. Ein mogleg analyse her er at setningane med spatiale nomen er ordinære transitive strukturar med adjungert predikatsadverbial. Dei har i så fall ein ganske annan struktur enn possessivt objekt-setningar som *Ho trakka han på foten*. Dei to strukturane blir diskuterte i del 6.2.1.

2005 a, b, 2013, Áfarli 2007, Lohndal 2014). I det følgjande gir eg ein kort introduksjon til dette rammeverket og forklarar kvifor det er spesielt godt eigna til å handtere den typen data som PO-setningar byr på.¹¹

Hovudtesen i eksoskeletale tilnærmingar til grammatikk er at leksikalske element er utan grammatisk informasjon. Eit leksikalsk element, eller ord, kan settast inn i ulike morfosyntaktiske miljø, og konteksten formar korleis det blir tolka. Dette er ein kjent tanke. Dei fleste, uavhengig av rammeverk, vil til dømes vere samde i at grunnen til at *katten* blir tolka forskjellig i dei to setningane i (25), er at *katten* har ulike syntaktiske funksjonar, som direkte objekt i (25a) og subjekt i (25b). Det same leksikalske elementet står i ulike syntaktiske posisjonar eller konfigurasjonar, og syntaksen formar slik sett tolkinga.

- (25) a. Jenta vil klappe katten
 b. Katten vil klappe jenta

I tillegg til å bli tolka som subjekt i (25b) blir *katten* tolka som ein levande skapning som kan ha vilje til å klappe, grunna semantikken til dei andre orda i setninga.

Den eksoskeletale tilnærminga tar denne tankegangen lenger. Eit illustrerande døme er skiljet mellom teljelege og ikkje-teljelege substantiv. *Vatn* kan tolkast som teljeleg eller ikkje-teljeleg, jf. *eit vatn* vs. *masse vatn*. Ifølgje den eksoskeletale tilnærminga er det ein og same *vatn*-stamme som blir nytta i begge tilfella. Vi har ikkje ein teljeleg og ein ikkje-teljeleg versjon av *vatn*, men distinksjonen mellom teljeleg og ikkje-teljeleg ligg i staden i funksjonsorda *eit* og *masse*. Telbarheit er altså ein eigenskap som grammatikken kan påføre underspesifiserte substantivstammar (sjå Borer 2005 a: 96–97 for ein slik analyse for engelsk og kinesisk). Leksikalske element er underspesifiserte for grammatisk informasjon, men blir gitt slike eigenskapar av funksjonsorda og den strukturelle konteksten dei blir sette inn i. Den grammatiske strukturen fungerer slik som eit slags skjelett som formar dei leksikalske elementa. På den måten kan strukturen, eller konstruksjonen, seiast å vere meiningsberande og mein-

11. Alexiadou (2003) argumenterer også for ein ikkje-leksikalistisk analyse av uavhengig eigarskap i gresk.

ingsformande. Dette er kjernen i ei eksoskeletal, ikkje-leksikalistisk tilnærming til grammatikk.¹²

På same måte som med *vatn* kan vi resonnerer med skiljet mellom avhendelege og uavhendelege tolkingar av kroppsdelsnomen. Kroppsdelsnomen er underspesifiserte for (u)avhendelegheit, og konteksten avgjer tolkinga i kvart tilfelle. I (26a) kan *fingeren* berre tolkast uavhendeleg, medan både avhendelege og uavhendelege tolkingar er tilgjengelege for (26b).

- (26) a. Kari trakka meg på (*den avkappa) *fingeren*
Uavhendeleg tolking
- b. Medisinstudenten studerte (den avkappa) *fingeren*
(U)Avhendeleg tolking

Den enklaste analysen av dette er at det er det same leksikalske elementet *finger* som er bruka i begge tilfelle, og at det er setningsstrukturen saman med den pragmatiske konteksten som avgjer om *finger* blir tolka avhendeleg eller uavhendeleg. Denne tankegangen er eksoskeletal av natur og skil seg frå den leksikalistiske tilnærminga vi såg hos Lødrup (2009 b), der det er formelle eigenskapar ved orda i seg sjølve (dvs. nærvær/fråvær av ei POSS-rolle) som avgjer om dei er avhendelege eller uavhendelege.¹³

Det finst fleire tilhøve som indikerer at den eksoskeletale, ikkje-leksikalistiske tilnærminga er riktig veg å gå for analysen av kroppsdelsnomen. I (6) viste eg til døme frå språk som markerer avhendeleg og uavhendeleg eigarskap morfosyntaktisk. (6) er repetert som (27).

12. Termen *eksoskeletal* (Borer 2003, Áfarli 2005) kjem av at den syntaktiske strukturen, som vi kan tenke på som skjelettet til setninga, ligg utanpå orda, analogt med korleis skjelettet til t.d. maur er eksoskeletal. Tradisjonelle leksikalistiske teoriar blir kalla *endoskeletale* ettersom desse antar at syntaktisk struktur har opphav i formelle spesifikasjonar inni orda. Endoskeletale dyr, som mennesket, har skjelettet på innsida.
13. Kontrasten mellom den leksikalistiske og den ikkje-leksikalistiske tilnærminga er i utgangspunktet skarp; den eine legg forklaringsbyrda hos orda, medan den andre legg ho i den grammatiske strukturen. Likevel kan vi på meir forsonande vis seie at modelleringa i desse teoriane startar «i ulik ende».

- (27) a. a katigu 'levra mi' Uavhendeleg
 b. agu kat 'levra som eg skal ete' Avhendeleg
 (Peekel 1909, sitert i Lévy-Bruhl 1916: 99)

Lévy-Bruhl peikar på at det er vanleg at eit nomen ikkje høyrer heilt klart til ein klasse, men at possessivmarkeringa kan endre seg når relasjonen ordet står i, endrar seg. Ei naturleg tolking her er at stammen *kat* 'lever' i seg sjølv verken er avhendeleg eller uavhendeleg, men at grammatikken kan markere relasjonen til *kat* som avhendeleg eller uavhendeleg. I staden for avhendelege og uavhendelege *nomen*, slik leksikalistiske tilnærmingar legg opp til, har vi da avhendelege og uavhendelege *relasjonar*, som kan markerast på ulikt vis i grammatikken.

At det er relasjonen orda står i, som er avgjerande, og ikkje formelle eigenskapar ved orda i seg sjølve, er også implisitt i observasjonen til Johannessen et al. (2014: 80) om «at ethvert substantiv som får kroppsdelreferanse, også får kroppsdelssyntaks». Forfattarane diskuterer døme med *på*-possessiv. I (28) har eg konstruert tilsvarende døme som dei dei diskuterer, med possessivt objekt.¹⁴

- (28) a. Ballen råka *Kain i nepa*
 b. Han sparka *Tottenhams midtbanemann i familiejuvelane*

PO-konstruksjonen kan vanlegvis berre brukast med uavhendelege eigedommar. Likevel viser døma i (28) at typiske avhendelege nomen også kan nyttast i denne konstruksjonen om dei er brukte metaforisk for å vise til ein kroppsdel. Den mest nærliggande tolkinga av dette er at den uavhendelege semantikken ikkje har å gjere med grammatiske eigenska-

14. Johannessen et al. (2014:81) diskuterer følgjande døme, som mine setningar i (28) er baserte på:

- i. Banker ballen rett i *nepa på Kain* fra kloss hold
- ii. Han fikk drømmetreff. Ikke på ballen, men i *familiejuvelene på Tottenhams midtbanemann* (...)

Lødrup (2009 a) har tidlegare vist at denne *på*-possessiven ikkje er ein ordinær partitiv (t.d. *handtaket på døra*), men ein eigen possessiv for kroppsdelnomen. Johannessen et al. (2014) tar utgangspunkt i dette, men viser vidare med døma i (i-ii) at *på*-possessiven også kan brukast med typisk avhendelege nomen som *nepe* og *familiejuvelar* så lenge dei refererer til kroppsdelar.

par ved orda i seg sjølve, men heller med *referansen* til orda og relasjonen dei står i. Dette er heilt i tråd med den eksoskeletale tilnærminga. Orda er underspesifiserte for (u)avhendelegheit, men blir forma av den syntaktiske og pragmatiske konteksten dei blir sette inn i.

Den eksoskeletale, ikkje-leksikalistiske tilnærminga strekker seg også til argumentstrukturen til verb. På same måte som med døma vi har sett over, kan eit verb settast inn i ulike strukturar og få medfølgjande argumentstruktur og tolking frå konteksten. Dette er illustrert under, der verbet *hoste* opptrer i ulike syntaktiske strukturar. (Sjå spesielt Åfarli 2007 og ms., der dette argumentet er utbrodert.)

- (29)
- a. Julia *hostar*
 - b. Julia *hostar* blod
 - c. Julia *hostar* ut aerosolar og stygge gloser
 - d. Julia *hostar* oss ut av rommet
 - e. Julia *hostar* seg hås
 - f. Julia *hostar* meg i nakken
 - g. Julia *hostar* meg forsiktig i øyret at ho må halde seg heime

Her opptrer det same verbet *hoste* i ulike konstruksjonar eller argumentstruktur-konfigurasjonar, som i sin tur formar den nøyaktige tolkinga av verbet i kvart tilfelle.

Ifølgje det vi kan kalle standardsynet på argumentstruktur, den leksikalistiske tilnærminga, er det spesifisert for kvart verb kor mange argument det tar i ei setning. Innanfor ei leksikalistisk tilnærming til argumentstruktur må ein seie at (29) inneheld fleire ulike verb, *hoste*, med ulike argumentstrukturspesifikasjonar. Tilnærminga i Lødrup (2009 b, 2019) er leksikalistisk, og vi såg derfor at eit intransitivt verb som *trakke* måtte gjennomgå ein argumentstrukturendrande operasjon for å kunne danne setningar med possessivt objekt. Utfordringa for leksikalistiske tilnærmingar til argumentstruktur er at argumentstrukturen til verb viser seg å vere svært fleksibel, som i (29), og at dette er regelen heller enn unntaket.

Innanfor den eksoskeletale tilnærminga er det derimot eitt og same leksikalske element, *hoste*, som er bruka i alle dei ulike syntaktiske kontekstane over. Det vil seie at *hoste* formelt sett er underspesifisert for kor mange argument det kan ta. *Hoste* er typisk bruka som eit intransitivt verb, men det kan også brukast på andre måtar, og ifølgje ei eksoskeletal

tilnærming er dette forventa fordi verb ikkje har argumentstruktur, i streng forstand, men får det, frå den grammatiske konteksten. Det er venta at eit verb skal ha ein viss fleksibilitet. Når somme verb helst blir bruka transitivt og andre verb helst blir bruka intransitivt, handlar det om konvensjon og om semantikken til verbet.¹⁵

Oppsummert antar den eksoskeletale tilnærminga at det finst eitt *hoste*, éin *finger*, og eitt *vatn* i døma eg har vist her. Desse og andre leksikalske element er grammatisk underspesifiserte og framviser stor fleksibilitet i måten dei kan brukast på. Leksikalske element *projiserer* ikkje syntaktisk struktur. Struktura blir i staden danna uavhengig av dei leksikalske elementa. Han formar dei leksikalske elementa som blir sette inn i han, og bringar slik fram ulike tolkingar.

Konsekvensen for analysen eg presenterer i del 6, er at korkje verb eller kroppsdelnomen har argumentstruktur eller theta-roller. Semantikk, konvensjon og verdskunnskap er avgjerande for korleis orda blir brukte, og fleksibilitet er forventa.

Den eksoskeletale tilnærminga skissert her har ein del til felles med konstruksjonsgrammatikk slik det er utvikla hos Adele Goldberg. Også innanfor konstruksjonsgrammatikk blir det vektlagt at verb kan brukast på mange ulike og kreative måtar, og at dette ikkje kan følgje av spesifikasjonar ved verbet i seg sjølv. I staden finst det konstruksjonar som eksisterer uavhengig av verba. Ulike verb kan settast inn i konstruksjonen, og konstruksjonen formar tolkinga. Goldberg (2003: 220) illustrerer denne fleksibiliteten med følgjande eksempel.

- (30) a. He *sneezed* his tooth right across town. (Robert Munsch, *Andrew's Loose Tooth*)
 b. We *laughed* our conversation to an end. (J. Hart. *Sin Ivy Books*, New York)
 c. They could easily *co-pay* a family to death. (New York Times, 1/14/02)

Gjennom å vektlegge fleksibiliteten til verb og andre leksikalske element, og ved å vektlegge strukturar som meningsberande og meningsfor-

15. Áfarli (2007) foreslår meir konkret at både verbet og den syntaktiske struktura har sjølvstendig semantisk-konseptuelt innhald. Graden av harmoni mellom desse avgjer kor semantisk velforma vi oppfattar at ei setning er.

mande, kan den eksoskeletale tilnærminga seiast å nærme seg funksjonalistiske teoriar som konstruksjonsgrammatikk. Den eksoskeletale tilnærminga har derfor også blitt kalla nykonstruksjonistisk eller generativ konstruksjonsgrammatikk. Ein skilnad mellom generativ og kognitiv konstruksjonsgrammatikk er likevel at *representasjonane* eller *konstruksjonane* innanfor den generative, eksoskeletale tilnærminga er abstrakte syntaktiske strukturar som framleis er utforma i tråd med tradisjonelle generative frasestrukturreglar (sjå del 6). Ein annan skilnad er at nokon av dei filosofiske bakgrunnsideane vil vere ulike i den kognitive og den generative varianten, men dette er ikkje avgjerande for analysen eg presenterer her.

Eksoskeletale og tilgrensande ikkje-leksikalistiske generative tilnærmingar kjem i ulike variantar (t.d. Distribuert Morfologi, Embick 2015 og Eksoskeletal syntaks, Borer 2005a, b). I denne artikkelen brukar eg varianten i Åfarli (2005, 2007), som er utvikla basert på norske data. Åfarlis eksoskeletale tilnærming blir nærmare presentert i 6.1.

6 Ein eksoskeletal analyse av setningar med possessivt objekt

Eg vil no argumentere for ein analyse som gjer greie for eigenskapane til norske setningar med possessivt objekt på ein enklare måte enn tidlegare analysar.

6.1 *Analysen i korte trekk*

Til analysen av setningar med possessivt objekt foreslår eg å bruke ein strukturell representasjon som først blei lagt fram av Åfarli (2005, 2007) for setningar som i (31).

- (31) a. Han pusta oss frisk tannkremlukt i ansiktet
 b. De stakk ham en dolk i ryggen (Åfarli og Eide 2003: 126)
 c. Slik har det seg at Disney og andre økonomiske ulver stadig glefser etter våre lommebøker og pisser oss god samvittighet oppetter ryggen (Bringsværd 1991: 81, sitert i Brøseth 1997: 30)

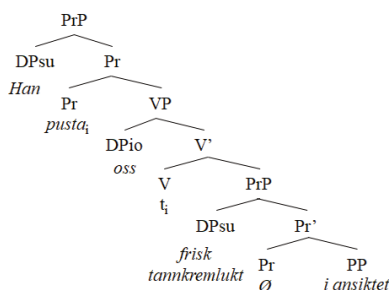
Setningar av denne typen kling gjerne litt rart og er ikkje i utstrekt bruk

i dag, men eg vil foreslå at den strukturelle analysen Åfarli gir slike setningar, kan overførast til setningstypen som er tema for denne artikkelen, nemleg PO-setningar som i (32).

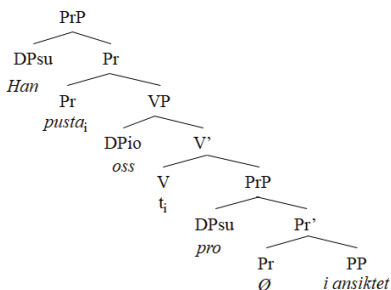
- (32) a. Han pusta oss i ansiktet
 b. De stakk ham i ryggen
 c. De pisser oss oppetter ryggen¹⁶

Åfarli gir strukturen i (33) for setningar av typen i (31). Eg overfører denne strukturen direkte til setningar som i (32) med representasjonen i (34). Åfarlis analyse bygger på ei eksoskeletal, generativ tilnærming til grammatikk.

(33)

(34)

Uavhengig av den tekniske implementeringa, som eg kjem tilbake til, er det spesielt to moment å legge merke til i desse strukturane. Det første er at dei syntaktiske skjeletta for setningane er heilt like, bortsett frå at plassen med *frisk tannkremlykt* i (33) er fylt av eit fonetisk tomt lite *pro* i (34). For det andre er det ein sentral del av analysen at det possessive objektet *oss* er analysert som eit indirekte objekt både i (33) og (34). På dette punktet skil som nemnt denne analysen seg frå Lødrup (2009 b, 2019), der det possessive objektet i staden blir analysert som eit direkte objekt. Eg motiverer analysen av det possessive objektet som eit indirekte objekt i del 6.2.

16. Eit liknande døme var Sylvi Listhaugs utspel om at «Hareide sleikar imamar oppetter ryggen».

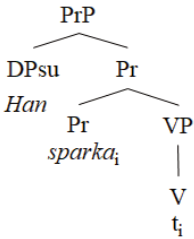
Strukturane over er bygde opp i tråd med eit standard X' -bar-skjema. Strukturane er forenkla på den måten at dei ikkje viser TP- og CP-nivåa som er antatt å ligge over projeksjonen PrP, *Predication Phrase*. PrP (Bowers 1993) har som rolle å kople saman subjekt og predikat, og liknar slik på projeksjonane (lille) vP eller VoiceP, som er alternative måtar å introdusere subjektet på i den moderne syntaktiske litteraturen (Chomsky 1995, Kratzer 1996).¹⁷ Strukturane i (33) og (34) inneheld kvar to nivå med PrP. Det øvste nivået koplar saman hovudsetningssubjektet *han* med predikatet, dvs. resten av setninga, *pusta oss frisk tannkremlukt/pro i ansiktet*. Det neste nivået med PrP er ei småsetning, der småsetningssubjektet *frisk tannkremlukt/pro* blir kopla saman med eit lokativt predikat *i ansiktet*. Semantisk er dette eit tilfelle av predikasjon fordi småsetningssubjektet får eigenskapen å hamne *i ansiktet*.¹⁸ Eg gjer nærmare greie for predikasjon og småsetningar i del 6.3, der eg også utforskar referansen til *pro*. Konkret vil eg argumentere for at dette *pro*-et representerer eit implisitt kontaktelement som blir tolka inn i setninga.

Strukturane i (33) og (34) baserer seg altså på Åfarli (2005, 2007). Åfarlis arbeidshypotese går meir konkret ut på at norsk har fem grunnleggjande abstrakte argumentstrukturrammer som ligg til grunn for alle norske setningar. Strukturen i (33) og (34) er den mest utbygde av desse og blir kalla den ditransitive resultatative ramma. For å forstå representasjonane eg brukar, er det nyttig også å sjå på dei andre fire rammene til Åfarli.¹⁹

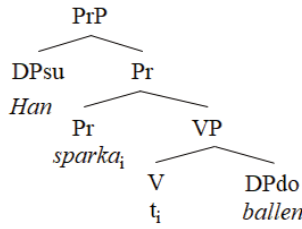
17. PrP-projeksjonen blei først foreslått av Bowers (1993), som peikar på at predikasjon kanskje er den mest grunnleggjande relasjonen i grammatikken: «There could hardly be a relation more fundamental to grammar than predication. Indeed, it could be argued that predication is, in a certain sense, the most fundamental relation in both syntax and semantics» (Bowers 2001:328).
18. Typiske døme på predikasjon er setningar med *vere* + predikativ, t.d. *huset er blått*, der subjektet *huset* blir gitt eigenskapen *blått*. Same type predikasjonsrelasjon finn vi også mellom *huset* og *blått* i setninga *Vi malte [huset blått]*. *Huset blått* blir derfor analysert som ei småsetning, dvs. eit subjekt-predikat-forhold som, til skilnad frå fulle setningar, ikkje har tempusforankring. Ein del småsetningar har tradisjonelt blitt analyserte som objektpredikativ. Som det kjem fram av (33) – (35), vil også svært mange preposisjonsuttrykk kunne analyserast som ikkje-verbale småsetningar i denne tilnærminga (sjå diskusjon i Åfarli og Eide 2003: 182–189).
19. At det er akkurat fem argumentstrukturrammer, er ikkje reint stipulert, men følgjer frå dei grunnleggjande prinsippa som Åfarli antar, og passar godt med datamaterialet han analyserer. Dette er grundigast presentert i Åfarli (ms.).

(35)

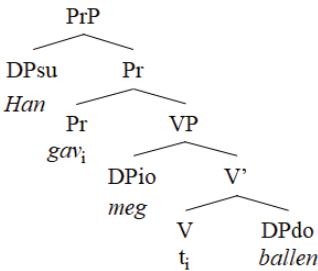
a. Intransitiv ramme

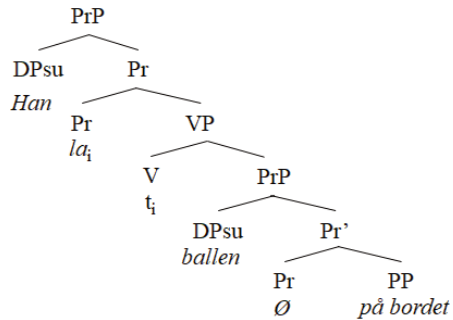
b. Transitiv ramme

c. Ditransitiv ramme

d. Resultativ ramme

Ei syntaktisk argumentstrukturramme er «ein formell representasjon av syntaktiske og semantiske relasjonar» (Åfarli 2005: 318). Her er syntaktiske funksjonar definerte som strukturelle posisjonar. Subjektet står i posisjonen <spes, PrP>, indirekte objekt står i posisjonen <spes, VP>, og direkte objekt står i posisjonen <komp, VP>. Desse argumentposisjonane er utstyrte med prototypiske semantiske roller som saman med verbets semantikk påverkar korleis elementa som står i posisjonane, blir tolka semantisk (denne delen av teorien er særleg vidareutvikla hos Brøseth 2007: 127–130 og Nygård 2013, med utgangspunkt i Dowty 1991). Til dømes inneheld indirekte objekts-posisjonen ei prototypisk *mottakar/benefaktiv/malefaktiv*-rolle, mens direkte objekts-posisjonen inneheld ei prototypisk *patients*-rolle. På denne måten blir dei syntaktiske strukturane meiningsberande.

Sidan teorien er eksoskeletal, kan eitt og same verb settast inn i ulike rammer. Eit element som blir sett inn under V i ei transitiv ramme, tar

på seg oppførselen til eit transitivt verb, medan eit verb som blir sett inn under V i ei intransitiv ramme, tar på seg oppførselen til eit intransitivt verb. Dette gjer greie for argumentstrukturflexibiliteten som blei vist i (29) og (30). Også andre typar element kan settast inn under V og slik få verbale eigenskapar, som i setninga *en venn av meg teslet til Spania i sommer* (sitert i Frengstad 2016), som demonstrerer korleis eigennamnet *Tesla* kan gjerast om til eit nytt intransitivt verb ved at det blir sett inn i eit intransitivt miljø. Slike døme gir ein sterk indikasjon på at argumentsstrukturrammer, eller konstruksjonar, eksisterer uavhengig av orda i seg sjølv.

Med dette på plass kan vi gå tilbake til den strukturelle analysen av PO-setningar. Forslaget eg utforskar, er at PO-setningar er utforma i tråd med Åfarlis femte ramme, den ditransitive resultatative ramma, som i (34). I denne ramma inneheld posisjonen <komp, VP> ei resultativ småsetning. Dette er posisjonen der ein elles finn direkte objekt, noko som inneber at ein slik struktur ikkje kan innehalde noko tradisjonelt direkte objekt i tillegg til det indirekte objektet. Vi kan såleis samanlikne ei vanleg ditransitiv setning som (36a) med dei ditransitive-resultative setningane i (36b–c).

- (36) a. Ho gav [Ola]_{IO} [pengane]_{DO}
 b. Ho gav [Ola]_{IO} [pengane rett i lomma]_{Småsetning}
 c. Ho gav [Ola]_{IO} [eit spark i baken]_{Småsetning}

I (36a) har vi ei ordinær ditransitiv setning med *pengane* som direkte objekt. I (36b–c) er det direkte objektet erstatta med småsetningar, og dette er den abstrakte strukturen som ligg til grunn for PO-setningar, jf. (33)–(34).

Under denne analysen må det possessive objektet vere plassert i <spes, VP>, det vil seie posisjonen for indirekte objekt. Analysen av PO-setningar i (34) forutset derfor at det possessive objektet skal ha visse felles eigenskapar med indirekte objekt i ditransitive konstruksjonar og skilje seg frå direkte objekt. Lat oss derfor sjå om det finst eigenskapar som kan motivere ein analyse av possessive objekt som indirekte objekt.

6.2 Possessive objekt som indirekte objekt

Det finst fleire gode grunnar til å analysere norske possessive objekt som indirekte objekt. Ein del av argumenta handlar om at possessive objekt

ikkje oppfører seg som direkte objekt. Sidan syntaktiske objekt strukturelt er enten direkte objekt eller indirekte objekt, er argumenta imot ein direkte objekts-analyse samstundes argument for ein indirekte objekts-analyse.²⁰ Dei fleste argumenta er semantisk funderte, då det finst få ein-tydige syntaktiske argument som kan skilje mellom direkte og indirekte objekt i slike setningar.

Som vi har sett, kan setningar med possessivt objekt dannast med både transitive og intransitive verb. Gitt alle fellestrekkka slike setningar har, foreslår eg ein felles strukturell analyse for alle desse. Med eit eksoskeletal utgangspunkt er ein felles analyse den naturlege tilnærminga: Syntaktiske strukturar eller konstruksjonar blir genererte uavhengig av verba, og det er forventa at verb av forskjellige slag kan settast inn i same struktur så lenge dei har den rette semantikken for denne konstruksjonen. (Verba kan likevel ha ulik oppføring i andre konstruksjonar med andre semantiske krav.) Både verb som *trække* og verb som *slå* kan altså settast inn i strukturen i (34).

Motivasjonen for ein indirekte objekts-analyse er sterkast med typisk intransitive verb, som vi vil sjå. Desse vil eg hevde berre kan ha éin analyse, nemleg analysen der det possessive objektet er eit indirekte objekt. For setningane med transitive verb er også ein annan analyse tilgjengeleg, slik eg vil vise i neste del, 6.2.1, der eg opnar for at to strukturar er tilgjengelege og eksisterer parallelt.

6.2.1 Kroppsdels-PP-en er ofte obligatorisk

Possessive objekt oppfører seg ikkje som vanlege direkte objekt. I ein analyse der det possessive objektet var eit direkte objekt, ville det vere naturleg å analysere kroppsdels-PP-en som eit adjungert predikatsadverbial (PA), jf. (37).

- (37) SU V DO (PA)
 Ho slo han (i magen)

20. Possessive objekt blir også behandla som indirekte objekt i Western (1921: 142). Som Lødrup (2009b: 428) peikar på, er dei fleste av Westerns døme uakkusative setningar, t.d. *Rødselen fra 1801 sad endnu Hvermand i Blodet*. Eg analyserer uakkusative setningar med possessivt objekt i del 6.3.2.

Men ein analyse som i (37) er lite truverdig for svært mange PO-setningar. Det er vanleg å rekne adjungerte ledd som valfrie. Eit adverbial legg til informasjon i setninga, men er ikkje nødvendig for at setninga skal vere komplett. Likevel er kroppsdels-PP-en obligatorisk med typisk intransitive verb, slik (38) viser.

(38)	a.	Ho trakka han på foten	*Ho trakka han
	b.	Ho pirka han på skuldra	*Ho pirka han
	c.	Ho pusta han i nakken	*Ho pusta han

Dette talar sterkt imot at possessive objekt er direkte objekt i (38), og talar derfor for at possessive objekt er indirekte objekt. Sidan setningane med typisk transitive og typisk intransitive verb på alle andre måtar oppfører seg likt (jf. del 3), bør dei som nemnt innlemmast under ein felles analyse. Denne felles analysen er strukturen i (34).

Eg vil likevel opne for at setningane med typisk transitivt verb og fakultativ kroppsdels-PP samtidig har ein alternativ analyse på linje med (37), med *han* som eit ordinært direkte objekt. Støtte for denne mogleheita kan vi finne i fransk, der det varierer med verbet kva form det possessive objektspronomenet tar. Ein vil seie *elle lui a marché sur le pied* (ho trakka han_{DAT} på foten) med dativ-pronomen, men *elle le/lui a frappé sur la main* (ho slo han_{AKK/DAT} på handa) med akkusativ- eller dativpronomen. Med eit typisk transitivt verb som *frapper* er akkusativversjonen den vanlegaste (Hans Petter Helland, p.k.). Dette kan tolkast som at *frapper* ‘slå’ kan opptre med både direkte og indirekte objekt i denne konstruksjonen, og slik har to moglege strukturar, medan *marcher* ‘gå, trække’ berre tar indirekte objekt. Det same kan gjelde for norsk.²¹

21. Her må det leggst til at somme talarar som framleis nyttar dativformer i norsk, føretrekker akkusativ på det possessive objektet (Tor Erik Jenstad p.k.). Dette kan takast som motargument til analysen eg foreslår. For tysk viser Lee-Schoenfeld (2012) at det varierer med verbet og preposisjonen kva kasus det possessive objektet får. Når både akkusativ og dativ er mogleg (*Der Junge hat ihn_{AKK}/ihn_{DAT} in die Nase gebissen*), nyttar ein akkusativ for å framheve den som utfører handlinga og dativ for å vektlegge personen og kroppsdelen handlinga blir retta mot. Syntaks og semantikk spelar altså saman på intrikat vis for å avgjere kasus på possessive objekt. Gitt denne variasjonen vil eg vere forsiktig med å trekke for sterke konklusjonar basert på kasusform, sjølv om parallellane til fransk og tysk er interessante og kan vere opplyssande også for tolkinga av norske data.

I resten av denne diskusjonen vil eg legge mest vekt på setningar av typen i (38), der berre éin struktur er mogleg. Som eg vil vise, har slike setningar mange informative eigenskapar som gjer det klart at det er skilnad på possessive objekt (dvs. indirekte objekt i min analyse) og direkte objekt. Varianten med verb som *slå* vil også dukke opp gjennom diskusjonen, men i mindre grad, sidan desse har ein mindre avslørande oppførsel.

Før eg går vidare, gir eg på nytt ein merknad om termene *transitiv* og *intransitiv*. Sjølv om eg har kalla verba i (38) intransitive, viste eg i del 3 at fleire slike verb fint kan stå i strukturar med direkte objekt, og altså oppføre seg transitivt, så lenge dette objektet er inanimat, vist også i (39). Denne typen argumentstrukturvariasjon er forventa i eit eksoskeletal rammeverk, og det er altså derfor eg legg til «typisk» når eg omtalar slike argumentstruktureigenskapar.

- (39) a. Ho trakka ny skiløype
 b. Dragen pusta røyk

Legg no merke til at døma i (38) og (39) indikerer at det er ulike restriksjonar på possessive objekt (som må vere animate med verba *trakke* og *puste*) og direkte objekt (som må vere inanimate med verba *trakke* og *puste*). At ordinære direkte objekt og possessive objekt er underlagt ulike semantiske krav med desse verba, kan takast til inntekt for analysen der direkte objekt og possessive objekt har ulike syntaktisk status. Det talar altså for at possessive objekt ikkje er direkte objekt. I staden kan dei vere indirekte objekt.²²

6.2.2 Possessive objekt og direkte objekt får ofte svært ulik tolking
 Ein del verb kan ta eit animat objekt, både som possessivt objekt og direkte objekt, men med svært ulike tolkingar på dei to objektstypene, sjå (40) og (41).

22. Dette skal ikkje tolkast som at alle indirekte objekt er animate og alle animate objekt er indirekte. Poenget er snarare at vi finn ei rekke skilnader mellom typiske direkte objekt og possessive objekt som kjem til uttrykk på ulike måtar i setningstypene eg gjennomgår her. Slike gjennomgåande skilnader sannsynleggjer at dei to objektstypene har ulik syntaktisk status.

(40)	a.	Ho teikna <i>han</i>	Direkte objekt
	b.	Ho teikna <i>han</i> i ansiktet	Possessivt objekt
(41)	a.	Trollet spytta <i>småungar/ morellsteinar</i>	Direkte objekt
	b.	Trollet spytta <i>småungane</i> i ansiktet	Possessivt objekt

I (40a), der *han* er eintydig direkte objekt, er det direkte objektet *han* den som blir avbilda. I (40b) med possessivt objekt er objektet derimot den det blir teikna på. I (41a) med direkte objekt, er objektet det som blir spytta, medan det er mottakar av spyttet i (41b) med possessivt objekt. I PO-setningane, til skilnad frå setningane med direkte objekt, får objektet altså ei mottakarrolle eller benefaktiv/malefaktiv-rolle. Denne typen semantisk rolle er nettopp det vi forbind med indirekte objekt. Slike døme støttar derfor ein indirekte objekts-analyse av possessive objekt.

6.2.3 Possessive objekt kan vere eintydige indirekte objekt

Possessive objekt opptrer også i konstruksjonar der dei er eintydige indirekte objekt, som i (42).

(42)	a.	Nokon kviskra/ropte <i>meg</i> i øyret <i>at du skulle på kino i kveld</i>
	b.	Ho teikna <i>han</i> krusedullar i ansiktet.

I (42a) må det possessive objektet *meg* vere indirekte objekt, og at-setninga blir deplassert småsetningssubjekt (jf. strukturen i 6.1). (Alternativt kan det vere eit direkte objekt om ein ikkje brukar småsetningsanalyse). I (42b) må det possessive objektet *han* vere indirekte objekt, og *krusedullar* blir småsetningssubjekt. Desse døma viser at indirekte objekt kan ha tolkinga til possessive objekt i norsk. Sjå no på døma i (43).

(43)	a.	Nokon pusta/ropte <i>meg</i> i øyret ²³
	b.	Ho teikna <i>han</i> i ansiktet

23. Følgjande overskrift blei trykt i avisa *Nordlys* 02.07.14: *Siv ble ropt i øret. Siden har hun fått smertefulle anfall.*

Dei possessive objekta i (43) får same tolking som dei indirekte objekta i (42). Dette viser at possessive objekt kan ha same oppførsel som eintydige indirekte objekt.

Den strukturelle analysen min går ut på at noko som svarar til *at*-setninga i (42a) og *krusedullar* i (42b), er implisitt i (43a og b). Naturen til dette implisitte elementet kjem eg til i del 6.3.

Dei føregåande argumenta har handla om den semantiske tolkinga til objektet, der possessive objekt gjerne skil seg frå direkte objekt og har samanfallande oppførsel med indirekte objekt. Det neste argumentet tar for seg den semantiske tolkinga til verbet med ulike typar objekt.

6.2.4 *Nappe* med possessivt objekt

Lødrup (2009 b: 429–431) observerer at eit verb som *nappe* har ulik semantikk når det tar eit ordinært direkte objekt, (44a), og når det tar possessivt objekt, (44b).

(44)	a.	Han nappet <i>lua hennes</i>	Direkte objekt
	b.	Jeg napper <i>ham</i> i barten	Possessivt objekt
	c.	Jeg napper i barten hans	

Lødrup analyserer begge objekta, både (44a) og (44b), som direkte objekt og argumenterer for at skilnaden kjem av at vi har to ulike verb *nappe*, eit transitivt og eit intransitivt. I PO-setningane er det den intransitive varianten som blir bruka, jf. den semantiske likskapen med den intransitive setninga i (44c).

Ei alternativ tolking av (44a) og (44b) er at den semantiske skilnaden i tolkinga av *nappe* kjem av at vi har å gjere med to ulike konstruksjonar, med eit direkte objekt i (44a) og eit indirekte objekt i (44b). Ulike strukturar bringar fram ulike semantiske tolkingar av verbet. Denne tilnærminga er ein del av grunntanken i det eksoskeletale rammeverket: Leksikalske element er radikalt underspesifiserte for grammatiske eigenskapar. Verb har ikkje ein fast argumentstruktur, men kan settast inn i ulike argumentstrukturrammer og med ulike typar objekt som i sin tur formar korleis verba blir tolka. I dette tilfellet bringar strukturane med dei to ulike objekta fram ulike tolkingar av *nappe*. Den syntaktiske strukturen eller konstruksjonen kan slik seiast å vere berar av ein basissemantikk. Med denne tilnærminga unngår vi å postulere mange ulike variantar

av kvart verb, men står i staden med ei avgrensa mengde verb som kan brukast i ulike miljø og tolkast deretter.

Argumenta eg har trekt fram her for ein indirekte objekts-analyse av possessive objekt, er i hovudsak semantiske (med unntak av 6.2.1 som også kan reknast som syntaktisk). Klare syntaktiske argument eller testar som kan skilje mellom direkte og indirekte objekt, finst det dessverre få av for denne konstruksjonen. Semantiske argument må reknast som svakare enn syntaktiske, og denne utfordringa er like stor anten ein argumenterer for ein analyse av possessive objekt som direkte eller indirekte objekt. Her har eg likevel peika på eigenskapar ved possessive objekt som gir støtte til analysen eg foreslår, der possessive objekt står i posisjonen <spes, VP>, der ein elles finn indirekte objekt, og derfor ikkje oppfører seg som vanlege direkte objekt.

Avslutningsvis i denne delen vil eg til sist nemne eit syntaktisk argument som er blitt diskutert i litteraturen (Lødrup 2019), nemleg possessive objekt i upersonlege passivsetningar. I upersonlege konstruksjonar må eit direkte objekt stå i ubestemt form, jf. *Det blei ete [ein pizza/*pizzaen/*han]_{DO}*. Det direkte objektet kan altså ikkje realiserast som personleg pronomener eller DP i bestemt form i slike tilfelle, eit mønster som er kjent som bestemtheitseffekt (*definiteness effect*). Indirekte objekt er ikkje underlagt den same restriksjonen, jf. *Det blei gitt [han/mannen/ein mann]_{IO} ei bok*, der alle variantane er moglege.

Denne skilnaden skulle kunne brukast til å skilje mellom dei to analysane av possessive objekt. Basert på dette gir Lødrup (2019) dømet i (45), der ei PO-setning er skriven om til upersonleg passiv (hans akseptabilitetsvurdering).

(45) Det ble tråkket *en mann* / **mannen* på foten

Lødrup vurderer den ubestemte forma som meir akseptabel enn den bestemte og tar dette som støtte for at det possessive objektet her er eit direkte objekt. Her deler eg imidlertid ikkje vurderinga til Lødrup, og i mine øyro kling begge variantane i (45) nokså dårleg i dette tilfellet. Derimot synest eg det kling betre når det possessive objektet er realisert som pronomener. Det skulle i så fall indikere at det strukturelt fungerer som indirekte objekt.²⁴

24. Takk til Helge Dyvik (p.k.) som først gjorde meg merksam på slike setningar under

- (46) a. ?Det blei slått *han* i ansiktet
 b. ?Det blei trakka *han* på foten
 c. ?Det blei pissa *oss* oppetter ryggen

Vurderingane i (45) og (46) peikar i ulike retningar, og talarar er heller ikkje einige om kva som kling best. Samla sett er det derfor vanskeleg å kome med klare konklusjonar basert på dette.²⁵

Oppsummerande har eg i denne delen peika på ulike eigenskapar ved possessive objekt som motiverer at dei kan analyserast strukturelt som indirekte objekt heller enn direkte objekt: (i) kroppsdel-PP-en er ofte obligatorisk, noko som er uventa under ein direkte objekts-analyse, (ii) possessive objekt og direkte objekt har gjerne ulik semantisk tolking (*ho teikna han* vs. *ho teikna han i ansiktet*), (iii) possessive objekt og indirekte objekt har gjerne lik semantisk tolking (*ho teikna han (eit hjarte) på kinnet*, og (iv) verb som *nappe* får ulik tolking i strukturar med possessivt objekt og strukturar med direkte objekt. Eit siste argument som ikkje enno er blitt presentert, handlar om løfting i uakkusative setningar. Dette argumentet krev noko meir bakgrunn, så det kjem eg tilbake til i del 6.3.2.

6.3 Eit implisitt kontaktelement i PO-setningar

6.3.1 Kva er det som er «i ryggen»?

I setningstypen illustrert i (47a), analysert av Åfarli (2007), er det uttrykt eksplisitt kva som kjem i kontakt med kroppsdel til det possessive objektet. I setningstypen eg analyserer i denne artikkelen, (47b), er kontaktelementet derimot implisitt og må tolkast ut ifrå verbet og den større konteksten.

- (47) a. Hun stakk ham en dolk i ryggen
 b. Hun stakk ham i ryggen

Analysen eg foreslår, går ut på at setningane har lik struktur, men at typen i (47b) har eit implisitt kontaktelement som svarar til *en dolk* i (47a). Her utforskar eg nærmare det implisitte kontaktelementet i b-typen.

MONS 16 i 2015.

25. Diskusjonen her peikar likevel mot utforska område for definittheitsrestriksjonar som kan undersøkast i seinare forskning.

Også Hundal (2002: 75) foreslår at det er underforstått i ei setning som *Hun blåste meg i øret* at noko blir overført til objektet, på linje med *Hun blåste meg (varm pust) i øret*. Ho behandlar derfor dette som ein ditransitiv konstruksjon med indirekte objekt.

I del 3 såg vi døme på ei rekke verb som kan danne PO-setningar i norsk. I alle tilfella tolkar vi setninga slik at noko kjem i kontakt med kroppsdelen til det possessive objektet. Nokre av døma er repeterte i (48) under.

- (48)
- a. Kari boksa Ola i magen
 - b. Kari kyssa Ola på munnen
 - c. Kari sparka Ola i leggen
 - d. Kari beit Ola i fingeren
 - e. Kari kitla Ola under foten
 - f. Kari strauk Ola over ryggen
 - g. Kari smula Ola på foten
 - h. Kari pusta Ola i nakken
 - i. Kari rapte Ola i ansiktet
 - j. Kari stirra Ola på halsen

Som døma eksemplifiserer, kan kontakten mellom subjektet og objektet kan vere direkte, slik det er med *kysse* og *sparke*, eller indirekte, slik det er med *smule* og *puste*. Med den siste typen er det ikkje Kari sjølv som er borti Ola, men noko Kari «sender ut», som til dømes *kakesmular* eller *pust*, som hamnar på kroppsdelen til Ola. Verba som kan ta possessivt objekt i norsk, er altså dei som har semantisk-konseptuelt innhald til å formidle direkte eller indirekte kontakt mellom subjektet og kroppsdelen til objektet.

Ein sterk indikasjon på at vi tolkar inn eit implisitt kontaktelement i possessivt objekt-setningane, gjeld valet av preposisjon. I PO-setningar er preposisjonane *i* og *på* dei vanlegaste, men vi finn også andre, som *over* og *under*, slik døma i (48) viser. I ein del tilfelle vil ei veksling mellom ulike preposisjonar få fram ulike tolkingar, jf. (49) – (50).

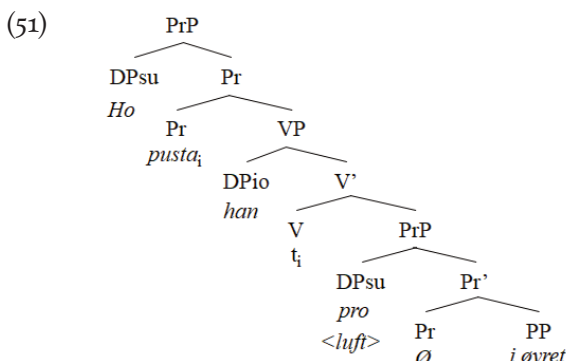
- (49)
- a. Kari slo han *på* magen
 - b. Kari slo han *i* magen

- (50) a. Kari pusta Ola *i* øyret
 b. Kari pusta Ola *på* øyret

(49a) gir inntrykk av at Kari slår lett, gjerne med flat hand, og utan at magen gir etter i særleg grad. (49b) gir derimot inntrykk av at Kari slår relativt hardt slik at magen gir etter. Kva er det så som avgjer valet av preposisjon? Kva er det eigentleg som hamnar *i* eller *på* magen? Det må nettopp vere handa eller slaginstrumentet det blir slått med. Valet mellom *i* og *på* i døma over handlar altså om korleis det implisitte elementet, slaginstrumentet, blir lokalisert på det possessive objektet. Medan *på* berre formidlar overflatekontakt mellom slaginstrument og mage, formidlar *i* at det blir danna eit slags rom rundt slaginstrumentet, i tråd med semantikken som elles er skildra for *i* og *på* i norsk (t.d. Aa 2013, Szymańska 2014).

Til skilnad frå *slå* er ikkje *puste* eit tradisjonelt kontaktverb, men det kan danne PO-setning i norsk fordi vi likevel kan tolke inn noko som kjem i kontakt med kroppsdelen til det possessive objektet. I dette tilfellet er det sjølve pusten. Med *i* tolkar vi det slik at pusten hamnar i øyregangen til Ola, medan *på* gir ei lesing der pusten hamnar på den ytre delen av øyret. Vekslinga mellom *i* og *på* i PO-setningar er enkelt gjort greie for når vi hevdar at ho stammar frå måten sjølve kontaktelementet blir lokalisert på kroppsdelen på.

Syntaktisk analyserer eg det implisitte kontaktelementet som eit lite *pro* som blir mata med semantisk og konseptuelt innhald frå verbet og resten av konteksten. Det implisitte kontaktelementet fungerer som subjekt i ei småsetning. Den endelege strukturen for *ho pusta han i øyret* er gitt i (51) med ein tenkt naturleg referent til *pro* i klammer.

Småsetningar er minimale predikasjonsrelasjonar utan tempus, og predikasjon er namnet på prosessen der ein tar eit subjekt – den det handlar om – og koplar det til eit predikat – det ein vil hevde om subjektet. At vi har eit tilfelle av predikasjon i småsetninga <luft> i *øyret*, kjem fram av at denne relasjonen kan skrivast om til *luft er/hamnar i øyret*. I strukturen er dette altså formidla ved ein predikasjons-projeksjon som koplar saman subjekt og predikat.

Ein fordel med den foreslåtte analysen er at han predikerer kva verb som kan danne PO-setningar: det er verb som har semantisk-konseptuelt innhald til å fylle plassen til småsetningssubjektet, slik at semantisk predikasjon med kroppsdel-PP-en oppstår. Vidare kan vi spekulere i at setningane som er mest tvilsame, er dei der ein må jobbe hardast for å finne eit passende småsetningssubjekt. Poenget kan illustrerast med to døme frå Hundal (2002).

- (52) a. Han nynnet oss *et kjærtegn* i nakkegropa
(Hundal 2002)
b. ?Han nynnet oss i nakkegropa (*mi omskriving*)
- (53) a. Hun blåste meg *varm pust* i øret (Hundal 2002: 75)
b. Hun blåste meg i øret (Hundal 2002: 75)

I (a)-eksempla er småsetningssubjektet gjort eksplisitt og setningane er akseptable. I (b)-eksempla er småsetningssubjektet implisitt. Her er (53b) ei fullgod setning fordi det er enkelt å finne fram til eit passende kontaktelement ut ifrå verbsemantikken og resten av setninga. (52b) er derimot mindre akseptabel fordi det ikkje er like lett å finne eit naturleg kontaktelement som kan fungere som implisitt småsetningssubjekt og etablere semantisk predikasjon med *i nakkegropa*.²⁶

Ein annan fordel med den foreslåtte analysen er at vi har parallelle syntaktiske representasjonar for PO-setningar med ulike verbytpar, det vil seie uavhengig av om verbet er *transitivt/intransitivt* eller formidlar *direkte/indirekte kontakt*. Dette er mogleg i eit eksoskeletalt rammeverk

26. Med atter andre verb er eit synleg småsetningssubjekt obligatorisk for å «akseptabilisere» setninga, som med *kaste*, jf. **Ho kasta han i hovudet* vs. ?*Ho kasta han ein ball i hovudet*. At ulike verb har ulike moglegheiter til å danne PO-setningar, må forklarast av semantikken til verba. Eik (2014: 95–97) gir ein inngåande diskusjon av *slå* vs. *kaste* i PO-setningar i lys av dette.

der verba ikkje har ein formell argumentstruktur som bestemmer setningsstrukturen, men der ein heller har ferdiggenererte syntaktiske miljø som verba kan settast inn i, så lenge dei har den rette semantikken. Semantikken til verbet kan strekkast og tøyast i ulike retningar for å passe med semantikken i den syntaktiske strukturen, men om ein må strekke det for langt, blir setninga uakseptabel.

6.3.2 PO-setningar med uakkusativ lesing

Det finst nokre døme på PO-setningar som er danna med verb med uakkusativ lesing.

- (54) a. Regnet *slo* ho i ansiktet
 b. Han *går* meg på nervane!
 c. Ho *låg* meg alltid i tankane

Ifølgje uakkusativhypotesen (Burzio 1986, Perlmutter 1978) er subjektet til uakkusative verb løfta opp frå ein argumentposisjon lenger nede i strukturen. Dette gjer greie for at slike subjekt gjerne manglar typiske subjektseigenskapar som agentivitet (jf. *ligge* vs. *legge*), og at dei har ein variant med formelt subjekt og såkalla potensielt eller eigentleg subjekt lenger ut i setninga. Prinsippet er illustrert med det uakkusative verbet *ligge* i (55).

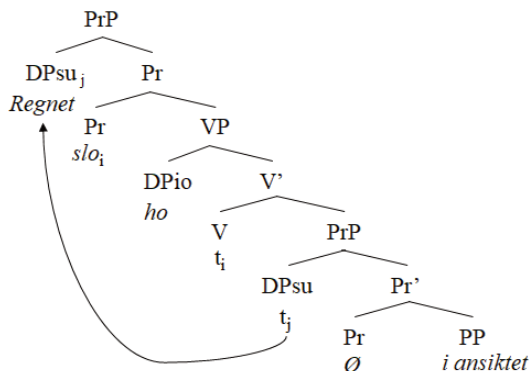
- (55) a. Det låg *ein katt* på trappa
 ↓
 b. *Ein katt* låg _____ på trappa

Ein vanleg analyse er at det potensielle subjektet *ein katt* i (55a) har opphav i denne nedste posisjonen, markert med streken i (55b). Dermed står setninga i utgangspunktet utan subjekt, men for å oppfylle det absolutte subjektskravet i norsk kan enten *ein katt* løftast opp til subjektsplass, som i (55b), eller eit semantisk tomt *det* kan settast inn på subjektsplass, som i (56a) (sjå t.d. Åfarli og Eide 2003: 231).

PO-setningane i (54b–c) er danna med typiske uakkusative verb, og (54a) tolkar eg som ei uakkusativ, ikkje-agentiv lesing av verbet *slå*. Setninga kan skrivast om til ei presenteringssetning *Det slo ho regn i ansiktet*, som indikerer at vi har med uakkusativitet å gjere, sjølv om dette rett nok er ein uvanleg uttrykksmåte. Den syntaktiske strukturen for (54a)

er gitt i (56). *Regnet*, som er opphavleg småsetningssubjekt, er løfta opp og fungerer som hovudsetningssubjekt.

(56)

At *regnet* er opphavleg småsetningssubjekt, stemmer godt semantisk. Lesinga av setninga er ikkje at *regnet* med vilje slår *ho*, men heller at *regnet* hamnar *i ansiktet* på *ho*. Vi har med andre ord semantisk predikasjon mellom *regnet* og *i ansiktet* (*regnet* får eigenskapen å vere *i ansiktet*), som venta av den foreslåtte syntaktiske analysen.

Analysen eg har skissert her, medfører interessante forventningar for løfting i uakkusative setningar. No kjem eg tilbake til det siste argumentet for at possessive objekt er indirekte objekt, som lova i del 6.2. Det er nemleg kjent frå tidlegare at indirekte objekt ikkje kan løftast til subjekts plass i uakkusative setningar i norsk (Åfarli 1992: 135–167). Denne restriksjonen er vist med ei ordinær ditransitiv setning i (57) og ei PO-setning med synleg småsetningssubjekt i (58). *Ola* kan ikkje løftast til subjekts plass (b-eksempla), men som døma viser, kan eit direkte objekt eller eit småsetningssubjekt fint gjere det (c-eksempla).

- (57) a. Det hende Ola_{IO} [ei ulykke]_{DO}
 b. **Ola* hende _____ ei ulykke
 c. Ei ulykke hende *Ola* _____

- (58) a. Det datt *Ola* ei bok i fanget
 b. **Ola* datt ___ ei bok i fanget
 c. Ei bok datt *Ola* i fanget

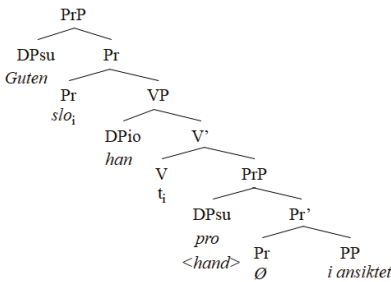
Dette viser klart at det possessive objektet *Ola* i (58) er eit indirekte objekt i varianten av PO-setningar som har eit synleg småsetningssubjekt (*ei bok*). Basert på dette predikerer vi også at ein ikkje kan løfte opp *ho* i (56) og få ei uakkusativ lesing. Denne prediksjonen stemmer, jf. (59), som ikkje kan ha den intenderte uakkusative tolkinga.

(59) #Ho slo regnet i ansiktet

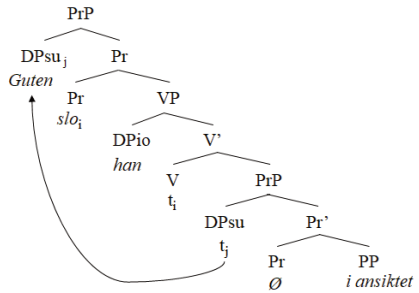
Desse mønstera gir ytterlegare støtte til analysen av possessive objekt som indirekte objekt.

Avslutningsvis kan vi samanlikne ei agentiv og ei ikkje-agentiv lesing av PO-setninga *Guten slo han i ansiktet*. Den agentive lesinga er den vanlege og inneber at guten brukar handa si eller eit anna slaginstrument til å slå nokon andre i ansiktet. Den ikkje-agentive lesinga er mindre vanleg, og krev ein spesiell kontekst. Ein slik kontekst kan vere ei scene frå originalversjonen av Pinocchio der han blir heisa opp i eit tre. Om vi ser for oss at Pinocchio heng og sleng i vinden og slik slår inn i ansiktet på nokon, får vi ei ikkje-agentiv, uakkusativ lesing av setninga *Guten slo han i ansiktet*. Strukturen for dei to variantane er gitt i (60), med den agentive, transitive varianten i (60a) og den ikkje-agentive, uakkusative varianten i (60b).²⁷

(60) a.

b.

Ein interessant semantisk skilnad mellom dei to setningane er det vi tolkar inn som *kontaktflata* i ansiktet. I den agentive varianten i (60a) tolkar ein det slik at det er eit punkt i ansiktet som blir råka. I den ikkje-agentive

27. I tillegg til desse to strukturane er det som nemnt i 6.2.1 mogleg for den agentive, transitive setninga å ha ein tredje struktur: [*Guten*]_{SU} slo [*han*]_{DO} [*i ansiktet*]_{PA}

varianten i (60b) er det derimot heile ansiktet som blir råka. Storleiken på kontaktflata er avhengig av kva vi tolkar som slaginstrument, det vil seie kva som fungerer som implisitt småsetningssubjekt og får eigenskapen av å hamne *i ansiktet*, gitt semantisk predikasjon. I (60a) er kontaktflata lita fordi vi tolkar inn eit lite småsetningssubjekt, som ei hand eller eit anna slaginstrument. I (60b) er kontaktflata stor fordi det er heile *guten* som landar *i ansiktet*.²⁸ Også dette semantiske aspektet blir fanga opp av dei syntaktiske analysane eg har foreslått for PO-setningar.

7 Avslutning

Possessive objekt har fått mykje merksemd i den internasjonale litteraturen, men så langt ikkje like mykje i norsk, med unntak av arbeid som Lødrup (2009 b, 2019). I denne artikkelen har eg utforska ei ny tilnærming til norske PO-setningar, forankra i eksoskeletal, ikkje-leksikalistisk teori. Eg har argumentert for at Åfarlis (2005, 2007) analyse av setningar som *dei pusta oss frisk tannkremluft i ansiktet* med fordel kan overførast til PO-setningar som *dei pusta oss i ansiktet*. Analysen inneber at possessive objekt strukturelt må vere indirekte objekt, og at PO-setningar har eit implisitt kontaktelement.

I tradisjonelle, leksikalistiske analysar av possessive objekt har det vore ei teoretisk utfordring at objektet kan kome i tillegg til argumenta i verbets konvensjonelle argumentstruktur. For norsk har vi til dømes sett at eit verb som *trakke* kan ta possessivt objekt sjølv om dette verbet ofte elles er intransitivt. Innanfor den ikkje-leksikalistiske, eksoskeletale tilnærminga eg har nytta, er ikkje dette eit problem. Sidan verb er underspesifiserte for argumentstruktur, er det snarare forventa at eit verb som *trakke* har fleksibel oppførsel og opptrer med ulikt antal syntaktiske argument. Leksikalske element, som verb og kroppsdelsnomen, er radikalt underspesifiserte for grammatisk informasjon som argumentstruktur og theta-roller.

Dei teoretiske og empiriske argumenta eg har presentert, tar oss til konklusjonen at verbets tradisjonelle argumentstruktur i streng forstand

28. Denne tolkinga gjeld rett nok berre om personen som blir råka, har eit ansikt på vanleg menneskestorleik, dvs. som er mindre enn *guten*. Om ansiktet derimot høyrer til eit troll, kan ein mindre del av ansiktet bli råka også i den ikkje-agentive varianten.

er irrelevant for norske PO-setningar. Det som er relevant, er semantikken som ligg i den syntaktiske strukturen og semantikken til verba ein set inn i denne strukturen. Norsk skil seg frå engelsk i å kunne danne PO-setningar med både typisk transitive og typisk intransitive verb, og både med verb som formidlar direkte kontakt, som *slå*, *stikke* og *trakke*, og verb som formidlar indirekte kontakt, som *puste*, *rope* og *smule*. Observasjonane kan tolkast på følgjande måte: Det som skil dei norske og engelske mønstera frå kvarandre, er at norsk har tilgjengeleg den syntaktiske strukturen i (33) og (34), mens engelsk manglar denne. Engelsk brukar i staden ein enkel transitiv struktur med kroppsdel-PP-en som adjungert i sin variant av PO-setningar, til dømes *She hit him_{DO} [on the shoulder]_{PA}*. Denne strukturen er kompatibel med ei mindre gruppe verb enn dei vi finn i den norske varianten.

Til skilnad frå fleire tidlegare analysar har eg ikkje foreslått ein grammatisk mekanisme (som løfting, binding eller strukturdeling) som etablerer eigarskapsrelasjonen mellom objektet og kroppsdelnomenet. Eg har heller ikkje foreslått at grammatikken dannar to ulike versjonar av nomen som kan tolkast både avhendeleg og uavhendeleg. Vi har berre ein variant av *fot*, *nakke*, *ski*, *jakke*, *klokke* og andre (u)avhendelege nomen. I staden sluttar eg meg til tilnærminga der denne delen av tolkinga følgjer av den generelle syntaksen til setninga, kombinert med pragmatikk og verdskunnskap. Som talarar veit vi at kroppsdelar ofte heng fast i ein kropp, og denne kunnskapen brukar vi når vi tolkar og brukar kroppsdelnomen. I funksjonalistiske ordelag kan ein seie at relasjonen mellom person og kroppsdel ikkje treng å kodast grammatisk ettersom han er implisitt frå verdskunnskapen og andre tilhøve i setninga. Dette forklarar også at det nettopp er kroppsdelnomen som kan opptre syntaktisk eksternt frå eigaren og stå utan possessivmarkering i språk etter språk og konstruksjon etter konstruksjon (jf. 2.1).

Det er ikkje dermed sagt at verdskunnskap kan gjere greie for alle observasjonar innanfor såkalla kroppsdelssyntaks. Fleire sider av dette må undersøkast i vidare forskning, men denne artikkelen viser korleis ei ikkjeleksikalistisk, eksoskeletal tilnærming kan opne opp for nye og potensielt fruktbare perspektiv på fenomen som kroppsdelssyntaks, eksternt eigarskap og uavhendeleg eigarskap.

Litteratur

- Alexiadou, Artemis. 2003. Some notes on the structure of alienable and inalienable possessors. I: *From NP to DP*, bind 2, red. Martine Coene og Yves D'hulst, 167–188. Amsterdam: John Benjamins.
- Berman, Ruth A. 1981. Dative Marking of the Affected in Modern Hebrew. I: *Theoretical Issues in the Grammar of Semitic Languages* (MITWPL 3), red. Hagit Borer og Youssef Aoun, 150–179. Cambridge, MA: MITWPL.
- Borer, Hagit. 2003. Exo-skeletal vs. endo-skeletal explanations: syntactic projections and the lexicon. I: *The nature of explanation in linguistic theory*, red. John Moore og Maria Polinsky, 31–67. Chicago: University of Chicago Press (CSLI).
- . 2005 a. *In name only*. Vol. I. Oxford: Oxford University Press.
- . 2005 b. *Structuring sense II: The normal course of events*. Vol. II. Oxford: Oxford University Press.
- . 2013. *Structuring sense III: Taking form*. Vol. III. Oxford: Oxford University Press.
- Bowers, John. 1993. The syntax of predication. *Linguistic Inquiry*, 24, 591–656.
- . 2001. Predication. I: *The Handbook of contemporary syntactic theory*, red. Mark Baltin og Chris Collins, 299–333. Malden, Mass: Blackwell.
- Bringsværd, Tor Åge. 1991. *Det eventyrlige*. Oslo: Cappelen.
- Brøseth, Heidi. 1997. *Dobbelt objekt og tilgrensende konstruksjoner i moderne norsk*. Masteroppgåve, NTNU, Trondheim.
- . 2007. *A neo-constructional approach to computer-oriented talk*. Doktorgradsavhandling, NTNU, Trondheim.
- Burzio, Luigi. 1986. *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*. Dordrecht: Reidel.
- Chappell, Hilary og William McGregor, red. 1996. *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body Part Terms and the Part–Whole Relation*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Chomsky, Noam. 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass: MIT Press
- Deal, Amy Rose. 2017. External Possession and Possessor Raising. I: *The Wiley Blackwell Companion to Syntax*, andre utg., red. Martin

- Everaert og Henk C. van Riemsdijk, 1–32. John Wiley & Sons. DOI: 10.1002/9781118358733.wbsyncom047.
- Dowty, David. 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language*, 67 (3), 547–619.
- Embick, David. 2015. *The Morpheme: A Theoretical Introduction*. Berlin: De Gruyter.
- Eik, Ragnhild. 2014. *Setningar med possessivt objekt i norsk: Ein nykonstruksjonistisk analyse av setningar som «ho trakk han på foten»*. Masteroppgåve, NTNU, Trondheim. <http://hdl.handle.net/11250/275722>
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fillmore, Charles. 1968. The Case for Case. I: *Universals in Linguistic Theory*, red. Emmon W. Bach og Robert Thomas Harms, 1–90. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Frengstad, Lars Tsujimoto. 2016. *Å verbe. En eksoskeletal analyse av norske kreative verbkonstruksjoner*. Masteroppgåve, NTNU, Trondheim. <http://hdl.handle.net/11250/2403390>
- Goldberg, Adele E., 2003. Constructions: A new theoretical approach to language. *Trends in cognitive sciences*, 7 (5), 219–224.
- Guéron, Jacqueline. 1985. Inalienable Possession, PRO-Inclusion and Lexical Chains. I: *Grammatical Representation*, red. Jacqueline Guéron, Hans-Georg Obenauer og Jean-Yves Pollock, 43–86. Dordrecht: Foris.
- Haspelmath, Martin. 1999. External Possession in a European Areal Perspective. I: *External Possession*, red. Doris L. Payne og Immanuel Barshi, 109–135. Amsterdam: John Benjamins.
- Heine, Bernd. 1997. *Possession: Cognitive sources, forces, and grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press
- Hundal, Anne Kathrine. 2002. *Han nymnet oss et kjærtegn i nakkegropa. En grammatisk studie av norske verbkonstruksjoner*. Masteroppgåve, NTNU, Trondheim.
- Johannessen, Janne Bondi, Marit Julien og Helge Lødrup. 2014. Preposisjoner og eierskapsrelasjoner: et menneskesentrert hierarki. I: *Språk i Norge og nabolanda: Ny forskning om talespråk*, red. Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen, 65–98. Oslo: Novus

- Kratzer, Angelika. 1996. Severing the external argument from its verb. I: *Phrase structure and the lexicon*, red. Johan Rooryck og Laurie Zaring, 109–137. Dordrecht: Springer
- Lee-Schoenfeld, Vera. 2012. Case and affectedness in German inalienable possession constructions. *Linguistische Berichte*, 232, 399–416.
- Lee-Schoenfeld, Vera og Gabriele Diewald. 2014. The pragmatics and syntax of German inalienable possession constructions. *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. 40, 286–310.
- Levin, Beth. 1993. *English verb classes and alternations: A preliminary investigation*. Chicago: University of Chicago press.
- Lévy-Bruhl, Lucien. 1916. L'expression de la possession dans les langues mélanésiennes. *Mémoires de la Société de linguistique de Paris*, 19, 96–104.
- Lohndal, Terje. 2014. *Phrase structure and argument structure: a case study of the syntax-semantics interface*. Oxford: Oxford University Press.
- Lundquist, Björn og Gillian Ramchand. 2012. Contact, Animacy and Affectedness in Germanic. I: *Comparative Germanic Syntax: The State of the Art*, red. Peter Ackema, Rhona Alcorn, Caroline Heycock, Dany Jaspers, Jeroen Van Craenenbroeck og Guido Vanden Wyngaerd, 223–248. Amsterdam: John Benjamins
- Lødrup, Helge. 2009 a. External and internal possessors with body part nouns: The case of Norwegian. *SKY Journal of Linguistics* 22, 221–250.
- . 2009 b. Looking possessor raising in the mouth: Norwegian possessor raising with unergatives. I: *Proceedings of the LFG09 Conference*, red. Miriam Butt og Tracy Holloway King, 420–440.
- . 2019. The accusative external possessor with Norwegian unergatives. *Argentum* 15, 561–574.
- Nygård, Mari. 2013. *Discourse ellipsis in spontaneously spoken Norwegian: Clausal architecture and licensing conditions*. Doktorgradsavhandling, NTNU, Trondheim.
- Payne, Doris L. og Immanuel Barshi. 1999. External Possession: What, Where, How, and Why. I: *External Possession*, red. Doris L. Payne og Immanuel Barshi, 3–31. Amsterdam: John Benjamins.
- Peekel, Gerhard. 1909. *Grammatik der Neu-mecklenburgischen Sprache, speziell der Pala-Sprache*. Archiv für das Studium deutscher Kolonialsprachen, Band 9. Berlin: Dietrich Reimer.

- Perlmutter, David M. 1978. Impersonal passives and the Unaccusative Hypothesis. *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: University of California, 157–189.
- Sveen, Andreas. 1993. Transitivitet og objekt i norsk grammatikk. *Maal og minne*, 87–108.
- Szymańska, Oliwia. 2014. Hvorfor sitter vi på en sofa? Det vanskelige ved riktig tilegnelse av *i* og *på* hos polske norskinnlærere. *NOA norsk som andrespråk*, 30 (2), 86–105.
- Vergnaud, Jean-Roger og Maria Luisa Zubizarreta. 1992. The definite determiner and the inalienable construction in French and English. *Linguistic Inquiry*, 23, 595–652.
- Western, August. 1921. *Norsk riksmåls-grammatikk*. Kristiania: Aschehoug.
- Aa, Leiv Inge. 2013. Er ordbøker lingvistiske nok? Om preposisjonssemantikk og ein grammatisk basis for ordboksartiklar. *Lexico-Nordica*, 20, 145–163.
- Åfarli, Tor Anders. 1992. *The Syntax of Norwegian Passive Constructions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- . 2005. Bestemmer verbets semantikk verbets argumentstruktur? I: *MONS 10: utvalde artiklar frå det tiande Møte om norsk språk i Kristiansand 2003*, red. Svein Lie, Gudlaug Nedreid og Helge Omdal, 317–329. Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- . 2007. Do verbs have argument structure? I: *Argument structure*, red. Eric J. Reuland, Tanmoy Bhattacharya og Giorgos Spathas, 1–16. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- . Ms. Exoskeletal frame analysis: How to handle three unhandy linguistic Phenomena. NTNU.
- Åfarli, Tor Anders og Kristin Melum Eide. 2003. *Norsk generativ syntaks*. Oslo: Novus.

Abstract in English

Norwegian possessor objects, such as *han* ‘he’ in *ho trakka han på foten* ‘she stepped him on the foot’, i.e., ‘she stepped on his foot’ are interesting for two reasons: they can supplement a verb’s conventional argument structure (*trakke* ‘step’ is otherwise an intransitive verb) and they are interpreted as the external possessor of an inalienably possessed noun (here

RAGNHILD EIK

foot ‘foot’). In a previous analysis, Lødrup (2009 b, 2019) analyses Norwegian possessor objects as direct objects and proposes to treat inalienable nouns as a class of nouns equipped with possessive theta-roles. This paper presents an alternative analysis, couched in a non-lexicalist, exoskeletal framework. Norwegian possessor objects are analysed as indirect objects and both verbs and nouns are treated as radically underspecified without any theta-role information. Thus, the paper aims to demonstrate how a non-lexicalist, exoskeletal analysis provides new perspectives on the topics of external possession and inalienable possession.

Ragnhild Eik
Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet (NTNU)
Institutt for språk og litteratur
NO-7491 Trondheim
ragnhild.eik@ntnu.no

Tilhøvet mellom fastsette og operative normer i bokmål

Av Stig J. Helset

Samandrag

Denne artikkelen undersøker korleis valfridomen innanfor offisielt bokmål nedfeller seg i operative normer i eit stort og breitt samansett utval av redigerte bokmålstekstar. Hausten 2021 vedtok styret i Språkrådet nye retningslinjer for normering av bokmål og nynorsk. I desse retningslinjene heiter det at «[d]et vesentlege grunnlaget for normeringa av bokmål er slik det ser ut i bokmålstekstar», og at normeringsgrunnlaget i første rekkje skal vere «tekstar som har vore gjennom ein redigeringsprosess». Med det til siktemål å styrke kunnskapsgrunnlaget for den vidare normeringa av bokmål har vi derfor gjennomført ein studie der vi har kartlagt bruken av ulike valfrie ordformer mellom 150 språklege variablar i eit breitt samansett utval av 452 redigerte og publiserte tekstar som ligg i Leksikografisk bokmålskorpus. I tillegg til registrering og komparasjon av bruksfrekvensar for ulike valfrie former innanfor einskildvariablar, har vi brukt statistisk korrespondanseanalyse for å kartlegge normklynger av ulike subvarietetar av bokmål. Hovudkonklusjonen er at dei moderate formene dominerer over dei radikale formene for dei aller fleste einskildvariablane som er med i studien, samstundes som dei radikale formene dominerer over dei moderate for nokre få av einskildvariablane, og at det mellom tekstane i utvalet som er med i studien, eksisterer ei operativ normklynge som ein kan karakterisere som moderat bokmål.

1 Innleiing¹

Spørsmålet om kva som bør vere normgrunnlaget for offisielt skriftspråk i Noreg, har vore omstridd heilt sidan unionsoppløysinga med Danmark i 1814. Etter vedvarande og tidvis heftige stridar om normgrunnlaget for og ikkje minst normeringa av dei to offisielle norske skriftspråka vedtok Stortinget ved inngangen av 2000-talet at tilnæringslinja ikkje lenger skulle vere gjeldande politikk. Tvert imot slo stortingsmeldinga om målbruk i offentleg teneste (Kulturdepartementet 2001–2002: 25) fast at måldyrkingsarbeidet på 2000-talet skal vere «knytt til spørsmålet om korleis bokmål og nynorsk kvar for seg skal kunne utvikle seg best mogleg», og på dette grunnlaget blei det vedteke ny rettskriving for bokmål i 2005 og for nynorsk i 2012. I denne artikkelen skal vi rette søkjelyset mot bokmålsnormalen og praktiseringa av denne i bokmålstekstar.

Jamført med rettskrivingane av 1917, 1938 og 1959 kan gjeldande rettskriving for bokmål seiast å vere kjenneteikna av fire hovudtrekk. For det første er 2005-normalen altså danna på sjølvstendig grunnlag, uavhengig av nynorsk. For det andre er det tidlegare skiljet mellom hovudformer og sideformer oppheva, slik at ein no berre har anten eineform eller to eller fleire jamstilte former ved staving og bøying av eit ord. For det tredje har ein tatt ut ei rekkje radikale former som var tillatne, og jamvel gjerne hovudformer, i tidlegare rettskrivingar. For det fjerde har ein opna opp for ei lang rekkje tradisjonelle og konservative skriftformer som anten ikkje var tillatne i det heile eller berre tillatne som sideformer i tidlegare rettskrivingar. Det siste trekket representerer elles ei vidareføring av den liberaliseringslinja som blei trekt opp i og med bokmålsrettskrivinga av 1981 (Guttu 2005: 2).

Hausten 2021 vedtok styret i Språkrådet (2021) nye *Retningslinjer for normering av bokmål og nynorsk*, og i desse retningslinjene heiter det at «[d]et vesentlege grunnlaget for normeringa av bokmål er språket slik det ser ut i bokmålstekstar», og at normeringsgrunnlaget i første rekke skal vere «tekstar som har vore gjennom ein redigeringsprosess»

1. Takk til Helge Dyvik, som har vore ein viktig medspelar når det gjeld tekstutval og utval av språklege variablar i denne studien, og til Paul Meurer, som har stått for det tekniske uttrekket av tekstar frå Leksikografisk bokmålskorpus og for frekvensregistrering av språklege variantar i korpuset. Takk også til to anonyme konsulentar og redaksjonen i *Maal og Minne* for konstruktive tilbakemeldingar som har bidrege til at dette har blitt ein betre artikkel.

(Språkrådet 2021: 12). I denne artikkelen vil vi *ikkje* drøfte i kva grad desse retningslinjene representerer ein føremålstenleg språkpolitikk. Vi berre konstaterer at ifølgje retningslinjene *skal* eventuelle justeringar av bokmålsnormalen i første rekkje byggje på dette bruksprinsippet (Språkrådet 2021: 12), og tek dette som utgangspunkt for artikkelen. Retningslinjene slår vidare fast at «[v]urderingar på bakgrunn av bruksprinsippet må byggja på undersøkingar av store korpus av bokmålstekstar som har god sjangerspreiing og regional spreieing, og som både speglar dagens språk og går nokre tiår tilbake i tid.» Dessutan kan ein lese i retningslinjene at «[e]it resultat av tilnæringsperioden er at skriftleg bokmål i dag viser større variasjon mellom alternative ordformer enn det som elles er vanleg i moderne skriftspråk», og at «[t]ekstmaterialet viser ein del samvariasjon mellom dei ulike formvala, slik at vi kan snakka om operative subnormer av bokmål i form av varietetar som tradisjonelt har vore kalla «konservativt», «moderat» og «radikalt» bokmål, med mellomformer» (Språkrådet 2021: 11). Det blir vidare vist til proposisjonen for Språklova som tredde i kraft 1.1.2022 (Kulturdepartementet 2019– 2020: 22):

Rettskrivingsreforma for nynorsk i 2012 var tufta på ein grundig gjennomgang av bruksmønster for mange grupper ord. Undersøkingane baserte seg på store tekstkorpus som gjev eit godt bilete av bruken i moderne nynorsk. Den siste store rettskrivingsreforma for bokmål kom i 2005, og då var det ikkje høve til å gjere tilsvarende undersøkingar av bruken i bokmålstekstar. Det kan derfor vere grunn til å sjå på om det trengst justeringar i bokmålsnorma i lys av bruken i dag slik han framstår i store korpus med bokmålstekst. Det vil likevel ikkje vere aktuelt å gjere gjennomgripande endringar i bokmålsnorma.

På bakgrunn av denne offisielle normeringspolitikken har vi gjennomført ein studie der vi har kartlagt bruken av ulike valfrie ordformer mellom 150 språklege variablar i eit breitt samansett utval av 452 redigerte og publiserte tekstar som ligg i Leksikografisk bokmålskorpus (LBK), for slik å styrke kunnskapsgrunlaget for eventuelle justeringar av bokmålsnormalen. Det overordna forskingsspørsmålet for studien var om det i tekstutvalet som ligg til grunn for studien, eksisterer *normklynger* beståande av bestemte ordformer som kunne la seg identifisere som meir eller mindre dominerande subvarietetar av bokmål. Vi definerte ei «normklynge» som «eit sett av språklege formval som er felles for eit antal tekstar på ein slik måte at tekstane skil seg som gruppe frå andre

tekstar» (jf. Helset 2017: 12). Med bakgrunn i funn frå ein studie av Dyvik (2012: 218) som indikerer klyngestrukturar i eit utval avistekstar, sette vi fram ein hypotese om at det innanfor tekstutvalet frå LBK ville vekse fram normklynger av bestemte ordformer som kunne la seg identifisere som statistisk signifikante subvarietetar av bokmål.

2 Teoretisk bakgrunn

2.1 Fastsette og operative normer

Dei *fastsette* skriftspråksnormene for nynorsk og bokmål blir forvalta og fastsette av Språkrådet, medan gjennomgripande endringar skal godkjennast av Kulturdepartementet (Kulturdepartementet 2019–2020: 22). Sjølv om dei fastsette normene i prinsippet omfattar alle dei grammatiske nivåa, er det i første rekkje det som gjeld staving og bøying. Språkrådet gjer eksplisitte vedtak for (Vedtekter for Språkrådet, §3), og det er nettopp den ortografiske og morfologiske valfridomen i bokmål som står i søkjelyset i denne artikkelen. Vi skal nemleg sjå nærmare på i kva for grad denne valfridomen har gjeve seg utslag i *operative* normer i eit stort og breitt samansett utval av redigerte bokmålstekstar i LBK. Dyvik (2009: 111) definerer operative normer som «en tradert og stilltiende overenskomst språkbrukerne imellom», og som dermed «muliggjør og regulerer den faktiske språkbruken». Denne typen operative subnormer av bokmål har i faglitteraturen vore kalla *konservativt*, *moderat* og/eller *radikalt* bokmål.

2.2 Nemningane *konservativt*, *moderat* og *radikalt* bokmål

I ein artikkel som drøftar dei tre nemningane meir inngående, skriv Rauset (2022: 226):

Ordskitet både i tidlegare tider og nyare publikasjonar viser at nemningane *konservativt*, *moderat* og *radikalt bokmål* ikkje er veldefinerte og uproblematisk; vi har sett at det varierer kva folk legg i nemningane, og om ein opererer med ei todeling, tredeling eller fleire subvarietetar av bokmålet. For somme handlar dikotomien *konservativt* versus *radikalt bokmål* om mindre og større endringar i norma i eit språkhistorisk perspektiv, medan skiljet mellom *moderat* versus *radikalt bokmål* for andre handlar om stilistiske forskjellar og at dei radikale formene er tilnæringsformer til nynorsk og/eller folkemålet på Austlandet. Frå riksmålshald har vi sett døme på at moderat

og radikalt bokmål blir definerte ut frå avstand til riksmålet. Mange brukar nemninga *moderat* om konservative former, det gjeld ikkje minst dei som nyttar denne subvarieteteten.

Det er liten tvil om at dei tre nemningane har vore og blir brukte på skiftande vis, noko Rauset (2022) også dokumenterer ved å vise til ulike oppgåver, avhandlingar og artiklar som omhandlar tematikken (sjå til dømes Vinje 2004; Dyvik 2012; Kola 2014; Fjeld 2015; Helset 2017), noko som inneber at det substansielle innhaldet bak nemningane på ingen måte kan seiast å vere eintydig. I denne artikkelen vil vi ikkje gå i djupna av ordskiftet om dei tre nemningane, men derimot leggje vekt på at kvar av dei tre nemningane ikkje berre kan bli brukt om einskildvariantar, men også om varietetar. For sjølv om alle som skriv bokmål, i prinsippet kan velje fritt på kryss og tvers mellom eit stort tal tillatne og no sidestilte variantar innanfor den offisielle norma, slår *Retningslinjer for normering av bokmål og nynorsk* altså fast at tekstmaterialet av moderne bokmål «viser ein del samvariasjon mellom dei ulike formvala, slik at vi kan snakka om operative subnormer av bokmål i form av varietetar som tradisjonelt har vore kalla «konservativt», «moderat» og «radikalt» bokmål, med mellomformer» (Språkrådet 2021: 11). Det er nemleg nettopp kartlegging av normklynger av bestemte språklege formval som kan la seg identifisere som meir eller mindre dominerande operative subnormer av bokmål, som står i søkjelyset i denne studien. Ikkje dess mindre måtte vi ta stilling til om vi skulle operere med to eller fleire subvarietetar og dessutan kva for nokre spesifikke variantar eller ordformer vi skulle velje ut som representantar for dei ulike varietetane. Vi bestemte oss for å operere med ei todeling og bruke dei to nemningane *moderat* og *radikalt* bokmål, då dette har vore mest vanleg i faglitteraturen (Rauset 2022: 217). Med bakgrunn i det nemnde ordskiftet definerte vi *moderat bokmål* som *(eit sett av) tradisjonelle eller konservative former som maksimalt inneber moderate endringar i høve til 1917-normalen, og som ligg innanfor 1981-normalen eller 2005-normalen*, medan vi definerte *radikalt bokmål* som *(eit sett av) tilnæringsformer til nynorsk og/eller folkemålet på Austlandet som inneber radikale endringar i høve til 1917-normalen, og som ligg innanfor 1981-normalen eller 2005-normalen*. Sjølv om vi la til grunn desse operasjonelle definisjonane av høvesvis moderat og radikalt bokmål, for slik å lettare kunne velje ut dei språklege variablane som skulle vere med i studien, er det grunn til å peike på at det truleg er slik

at nokre av dei utvalde radikale formene vil bli oppfatta som meir radikale enn andre, på same måten som nokre av dei utvalde moderate formene vil bli oppfatta som meir tradisjonelle eller konservative (og dermed mindre moderate) enn andre.

2.3 *Tidlegare studiar av bokmålstekstar*

Det har vore gjennomført ei rekkje studiar av bruken av konservative, moderate og radikale former i bokmål. Typisk for dei fleste studiane som tek føre seg faktisk skriftleg språkbruk av bokmål, er at dei kartlegg eit avgrensa tal språklege variablar innanfor éin type tekstar (Kola 2014: 8ff). Når det gjeld avistekstar, har Vinde (2000) granska bruken av utvalde variablar i eit stort utval aviser og i NTB, medan Roksvold (2005) har granska utviklinga i eit utval aviser i eit diakront perspektiv og Goffeney (2013) har granska både rapportert og faktisk språkbruk mellom journalistar i ei bestemt avis. Sjølv om desse studiane har ulike innfallsvinklar og studieobjekt, trekkjer dei alle den same overordna konklusjonen, nemleg at moderate former dominerer i avistekstar. Mykje av det same kan seiast om studiar som er gjorde av romanar og sakprosatetekstar. I ein studie av former i romanar frå perioden 1937–1977 finn Pettersen (1993: 163) at fleirtalet av forfattarane «holder seg til det vi kan kalle en moderat bokmålsform», medan Baardsgaard (2005: 95) i ein studie av romanar frå perioden 1974–2001 konkluderer med at utviklinga har gått mot ein normal som er prega av moderate former. Mosling (1998: 56), som har granska formvariasjonen i åtte lærebøker i UH-sektoren, konkluderer på same måten: «De moderate formene er så å si enerådende.»

To studiar skil seg ut frå dei ovanfor nemnde studiane ved at dei for det første legg til grunn større og meir samansette utval av tekstar og for det andre kartlegg bruken av ulike språklege variablar ved hjelp av søk i elektroniske korpus. I ein studie av Rosén (2000) som særleg la vekt på å granske bruken av (tidlegare) sideformer i bokmål, blei det gjort søk i Oslo-korpuset, som består av tagga tekstar med til saman 18,5 millionar ord frå aviser, vekeblad, romanar, NOU-rapportar, lover og forskrifter. Studien konkluderer med at dei moderate formene dominerer, medan ei lang rekkje tillatne radikale sideformer er svært lite brukte. Den mest omfattande studien av formval i bokmål som er gjennomført til no, er masteroppgåva til Kjersti W. Kola (2014). Kola (2014: 51) har kartlagt formvariasjonen for til saman 92 morfologiske og ortografiske variablar med valfridom innanfor Leksikografisk bokmålskorpus, som består av

eit breitt samansett utval av tagga tekstar innanfor ei rekkje ulike sjangrar med i overkant av 100 millionar ord til saman. Studien til Kola (2014: 57) syner at dei konservative variantane dominerer over dei radikale motsvara deira i heile 84 % av tilfella, medan dei radikale variantane berre dominerer i 16 % av tilfella.²

Ein studie av Dyvik (2012) skil seg ut frå alle dei ovanfor nemnde studiane ved at han granskar *samanhengar mellom formval* i eit utval av språklege variablar på tvers av eit utval tekstar. Ved hjelp av statistisk korrespondanseanalyse undersøker Dyvik (2012: 218) førekomsten av normklynger innanfor eit aviskorpus beståande av bokmålstekstar, og han finn indikasjonar på eksistensen av ei klynge beståande av moderate former. Men som Dyvik (2012: 218) sjølv strekar under, var hovudsiktemålet med studien å teste ut metoden i seg sjølv: Både utvalet av tekstar og utvalet av språklege variablar i studien var for lite og for smalt til at ein kunne trekkje konklusjonar om operative normer i bokmål. Som ein ser, er dei fleste av dei tidlegare studiane av bokmål anten gamle eller utførte innanfor éin type tekstar, samstundes som berre éin av dei granskar samanhengar mellom formval på tvers av ulike variablar. Det er derfor på sin plass med ein ny studie av eit breitt og samansett utval av nyare bokmålstekstar.

3 Materiale og metode

Proposisjonen for språklova og dei nemnde retningslinjene for normering av bokmål slår altså fast at eventuelle justeringar av bokmålsrettskrivinga bør byggje «på undersøkingar av store korpus av bokmålstekstar som har god sjangerspreiing og regional spreining, og som både speglar dagens språk og går nokre tiår tilbake i tid» (Kulturdepartementet 2019–2020; Språkrådet 2021). På denne bakgrunnen, og fordi studiar av digitaliserte og tagga korpus set oss i stand til å avdekkje bruksfrekvensar og samvariasjon på tvers av store mengder tekst på effektive måtar, har vi i denne studien valt ei korpuslingvistisk tilnærming. I ka-

2. Kola (2014: 7) har valt å bruke nemningsparet «konservative» vs. «radikale» former, i staden for «moderate» vs. «radikale» former, og definerer konservative former som «de mest tradisjonelle, de som har vært lengst i bokmålsnormalen», medan ho definerer radikale former som «de nyere variantene, de som har kommet inn seinere, enten fra nynorsk eller fra dialektene.»

pittel 3.1 grunnjev vi kvifor vi har valt nettopp LBK som grunnlag for studien, før vi i kapittel 3.2 gjer greie for kva for språklege variablar vi har valt å granske førekomstar og samvariasjon av. McEnergy og Hardie (2012: 5) trekkjer opp eit skilje mellom korpusbaserte og korpusdrivne studiar, der førstnemnde er kjenneteikna av at ein brukar korpus til å teste førehandsutvikla teoriar eller hypotesar, medan sistnemnde er kjenneteikna av at ein brukar sjølve korpuset til å utvikle hypotesar om språket. I denne studien har vi brukt ei korpusbasert, hypotetisk-deduktiv tilnærming og dessutan statistisk korrespondanseanalyse, noko som vil bli gjort nærmare greie for i kapittel 3.3.

3.1 Val av korpus

McEnergy og Hardie (2012: 2) poengterer at det er avgjerande viktig at korpuset som ein legg til grunn for ein studie, er veltilpassa forskingsspørsmåla for studien. Sidan det overordna forskingsspørsmålet for denne studien er om det eksisterer normklynger som kan la seg identifisere som meir eller mindre dominerande operative subnormer innanfor moderne bokmål, vil det vere føremålstenleg å legge til grunn eit korpus som både er balansert og representativt for dette skriftspråket. McEnergy og Hardie (2012) definerer «balanse» og «representativitet» slik:

A corpus is said to be *balanced* if the relative sizes of each of its subsections have been chosen with the aim of adequately representing the range of language that exists in the population of texts being sampled (s. 239).

A *representative* corpus is one sampled in such a way that it contains all the types of text, in the correct proportions, that are needed to make the contents of the corpus an accurate reflection of the whole of the language or variety that it samples (s. 250).

LBK er nettopp eit slikt balansert og representativt korpus som er spesielt tilrettelagt for utforsking av leksikalsk, ortografisk og morfologisk variasjon i moderne norsk bokmål, og det består av om lag 27 000 tekstar henta frå perioden 1985–2013 og inneheld i overkant av 100 millionar ord (Fjeld et al. 2020: 101, 107; Tekstlaboratoriet 2022). Derfor valde vi dette korpuset som utgangspunkt for denne studien. Clarino Centre Bergen har fått bruke ein versjon av LBK i sin Corpuscle, og det er denne versjonen som ligg til grunn for vår studie. Fordi den statistiske metoden vi ville bruke i studien, føreset at vi kan skilje formvala i einskildtekstane

frå kvarandre, valde vi å legge til grunn eit bestemt utval av tekstane i LBK når vi skulle kartlegge talet på førekomstar av moderate og radikale former innanfor kvar av dei ortografiske og morfologiske variablane som vi ville granske. Det blei lagt vekt på at subkorpuset skulle vere balansert og representativt i høve til alle tekstane i LBK, vel å merke med unntak av dei uredigerte tekstane i LBK.³ Samstundes stilte vi som premiss at kvar tekst som skulle vere med i subkorpuset, måtte innehalde minimum 15 000 ord, då med eit unntak for einskildartiklar. Subkorpuset som vi sette saman, bestod av til saman 452 tekstar og i alt 24 883 794 ord (dvs. om lag ¼ av det samla ordtilfanget i heile LBK), og tekstane fordelte seg slik:

- Periodika (5,8 %): Tekstutdrag frå 5 riksdekkande aviser, 3 region-aviser og 6 vekeblad
- TV (4,5 %): Teksting av 13 nyhende- og dokumentarprogram og 8 seriar og filmar
- Skjønnlitteratur (36,0 %): 40 romanar, 24 novellesamlingar, 3 drama og Bibelen
- Sakprosa (53,7 %): 147 einskildartiklar, 20 lærebøker, 7 fagbøker, 8 biografiar, 30 avhandlingar, 30 juridiske dokument, 30 rapportar, 9 reiseskildringar og utdrag frå 2 leksikon⁴

Det blei lagt vekt på at fordelinga mellom tekstar som er publiserte i det tidsrommet då bokmålsnormalen av 1981 var gjeldande og tekstar som er publiserte i det tidsrommet då bokmålsnormalen av 2005 var gjeldande, skulle vere så jamn som råd. Såleis er 54,3 % av tekstane i subkorpuset publiserte i tidsrommet 1985–2004, medan 45,7 % av tekstane er

3. Hovudgrunnen til at vi har valt å berre legge redigerte tekstar til grunn for studien, er at dei offisielle retningslinjene for normering av bokmål slår fast at normeringsgrunnlag i første rekke *skal* vere tekstar som har vore gjennom ein redigeringsprosess (Språkrådet 2021: 12). Dessutan er det slik at sjølv om ein del avisredaksjonar og forlag kan ha eigne husnormer og retteprogram som er snevrare enn den offisielle norma for bokmål, representerer denne typen redigerte tekstar den typen bokmål som norske språkbrukarar i størst grad de facto møter i det daglege livet, noko som i sin tur fører til at dei dannar hovudgrunnlaget for dei operative normene i språksamfunnet.
4. Til samanlikning er fordelinga i heile LBK slik: 5% periodika, 5 % tv-tekst, 35 % skjønnlitteratur, 50% sakprosa og 5 % upublisert og uredigerte tekstar, noko som vitnar om at subkorpuset er balansert og representativt for LBK.

publiserte i tidsrommet 2005–2013. Det var også ønskeleg med størst moglege balanse mellom kjønn på forfattarane i subkorpuset. Dette var likevel ikkje så lett å få til, sidan berre 30 % av forfattarane av tekstane i LBK er kvinner, medan 53 % er menn, samstundes som ein manglar opplysningar om kjønn på forfattar for resten av tekstane (Fjeld et al. 2020: 111). Såleis enda vi opp med 9,9 % kvinnelege forfattarar og 19,2 % mannlige forfattarar i subkorpuset, medan vi manglar opplysningar om kjønn på forfattar for storparten av tekstane.

Av lett forståelege årsaker er det etter måten stor variasjon i talet på ord innanfor kvar av tekstane, slik at nokre tekstar vil telje meir enn andre, både når det gjeld absolutte frekvensar og når det kjem til lokalisering av eventuelle normklynger, noko som er uunngåeleg dersom ein skal femne om eit breitt spekter av ulike typar tekstar. Likevel er det altså slik at utanom dei 147 einskildartiklane består kvar av dei 305 resterande tekstane i materialet av minimum 15 000 ord, og dei fleste av desse att består av meir enn 30 000 ord. På dette grunnlaget vil vi hevde at data-materialet som ligg til grunn for studien, samla sett gjev eit nokså balansert og representativt bilete av språklege val innanfor redigerte og publiserte tekstar på moderne bokmål, og dermed er heilt tråd med dei nye offisielle retningslinjene for normering av bokmål, der det altså heiter at «[d]et vesentlege grunnlaget for normeringa av bokmål er språket slik det ser ut i bokmålstekstar», og at normeringsgrunnlaget i første rekke skal vere «tekstar som har vore gjennom ein redigeringsprosess» (Språkrådet 2021: 12).

3.2 *Val av språklege variablar*

Det har vore stor og skiftande valfridom innanfor bokmål gjennom dei siste hundre åra, og ifølgje Fjeld (2015: 37) er valfridomen faktisk større i gjeldande bokmålsnormal enn i gjeldande nynorsknormal. Sidan tekstane i LBK var produserte mellom 1985 og 2013, valde vi å rette søkjelyset mot eit utval av språklege variablar som hadde to eller fleire alternative skrivemåtar innanfor 1981-normalen eller 2005-normalen, der den eine eller andre varianten kan bli rekna for å vere anten moderat eller radikal. Vi såg det som føremålstenleg å få med eit breitt og samansett utval av variablar, og la stor vekt på å få med variablar som representerte alle moglege typar av valfridom både innanfor staving og innanfor bøyning. Med dette som utgangspunkt og med bakgrunn i dei ovanfor nemnde definisjonane av høvesvis moderat og radikalt bokmål, valde vi ut til saman 150

språklege variablar som vi ville kartlegge førekomstane av i subkorpuset. 50 av variablane gjeld staving, medan 100 gjeld bøyning.

Av dei 50 ortografiske variablane er det 30 som gjeld vokalisme og 12 som gjeld konsonantisme, medan åtte av variablane involverer både vokal og konsonantar. Som døme på variablar der det er valfridom innanfor vokalisme, kan vi nemne *fram/frem* (adverb). Som døme på ein variabel med valfridom innanfor konsonantisme kan vi trekkje fram *grøn/grønn* (adjektiv), medan vi som døme på valfridom som involverer både vokal og konsonantar, kan nemne *skau/skog* (substantiv). Av dei 100 morfologiske variablane er det 77 som gjeld ulike typar substantivbøyning og 23 som gjeld ulike typar verbbøyning. Som døme på variablar innanfor substantivbøyinga kan vi nemne *døra/døren* (substantiv i bunden form eintal med valfri ending på *a/en*), *foreldra/foreldrene* (hankjønns-substantiv i bunden form fleirtal med valfri ending på *a/ene*), og *brev/brevene* (inkjekjønns-substantiv i bunden form fleirtal med valfri ending på *a/ene*). Som døme på variablar innanfor verbbøyinga kan vi trekkje fram *snakka/snakket* (verb i preteritum med valfri ending *a/et*) og *skreiv/skrev* (sterke verb med valfri bøyning i preteritum). I alle desse døma er det som kan bli rekna som det meir eller mindre radikale alternativet sett opp til venstre, medan det som kan bli rekna som det meir eller mindre moderate alternativet, er sett opp til høgre – og det same gjeld i Tabell 1–6 i resultatkapittelet. Som allereie nemnt i 2.1 er det gjerne slik at nokre av dei utvalde radikale formene vil bli oppfatta som meir radikale enn andre, på same måten som nokre av dei utvalde moderate formene vil bli oppfatta som meir tradisjonelle eller konservative (og dermed mindre moderate) enn andre. Til dømes tilseier vår eigen intuisjon at ein variant som *skau* av dei fleste bokmålsbrukarar vil bli rekna som meir radikal enn ein variant som *fram*, medan ein variant som *døren* moglegvis vil bli rekna som meir konservativ enn ein variant som *foreldrene*. Ein kan tenke seg at dette gjev seg utslag i talet på førekomstar av dei ulike variantane i subkorpuset på den måten at ein finn færre førekomstar av det som blir rekna som svært radikale og svært konservative former, enn det som blir rekna for mindre radikale og mindre konservative former. Derfor la vi vekt på å få med variablar som inneheld variantar som er alt frå det som vår eigen intuisjon tilseier er svært radikale former, til variantar som intuisjonen tilseier er svært konservative former i det samla variabelutvalet for studien. Likevel valde vi å setje ei nedre grense på minimum 100 førekomstar av den eine eller den andre varianten i

subkorpuset for at ein variabel skulle kome med i presentasjonen i denne artikkelen. Hovudgrunnen til det er at det knyter seg for stor statistisk uvisse til variablar med få førekomstar. Sidan utvalet av dei 150 variablane som vi skulle kartlegge førekomstane av, blei gjort *før* vi starta sjølve kartlegginga i subkorpuset, inneheld tabellane som er presenterte i resultatkapittelet, dermed samla sett noko færre enn 150 variablar.

McEnery og Hardie (2012: 13) trekkjer opp eit skilje mellom korpus som er tagga, og korpus som ikkje er det. I eit ikkje-tagga korpus kan ein berre søkje på einskildord, frasar eller setningar, utan omsyn til kva for type det er tale om, medan det i eit tagga korpus vil vere slik at ulike språklege einingar er merkte på eit eller anna vis. For vårt føremål var det avgjerande viktig at LBK var tagga med oppslagsord, ordklasse og bøyingskategoriar ved hjelp av *Oslo-Bergen-taggeren*. På denne bakgrunnen kunne dataekspertisen ved Clarino Bergen Centre hente ut ei matrise som synte talet på førekomstar av kvar av dei valfrie variantane av dei 150 utvalde variablane innanfor kvar av dei 452 tekstane i subkorpuset vi hadde sett saman. Ei gjeven celle i matrisa syner altså kor mange førekomstar ein finn av den aktuelle varianten i den aktuelle teksten, medan resultatcellene i botnen av kvar kolonne syner kor mange førekomstar av varianten ein finn i alle tekstane til saman.

3.3 Statistisk korrespondanseanalyse

Det empiriske utgangspunktet for studien var altså eit større utval av språklege variablar med valfridom og eit stort, balansert og representativt korpus bestående av bokmålstekstar, og føremålet med studien var å finne eventuelle klyngestrukturar i dette tekstutvalet. Intuisjonen er at valfridomen i bokmålsnorma skaper eit rom av mogelegheiter, og kvart innbyrdes uavhengige sett av formalternativ kan bli sett på som ein dimensjon i dette rommet. Det som då plasserer seg i dette rommet, og kanskje dannar klynger, er tekstar, medan sett av språklege formval som er typiske for ei klynge av tekstar, vil kunne bli definerte som normklynger. På denne måten set metoden oss i stand til avdekkje og synleggjere komplekse system av relasjonar innanfor store datamatriser ved hjelp av geometriske representasjonar som syner kva for tekstar som har ein tendens til å innehalde dei same språklege formvala, og kva for formval som har ein tendens til å opptre i lag på tvers av tekstane i korpuset. Derfor er korrespondanseanalyse ein særskild eigna metode til å skaffe eit kunnskapsgrunnlag for skriftspråksnormering (Dyvik 2012; Helset 2017).

Metoden er induktiv og utforskande på det viset at ein freistar å avdekkje mønster på bakgrunn av eit empirisk materiale. Ein tek utgangspunkt i språket slik det ligg føre i faktiske tekstar med tanke på å avdekkje skriftspråkets operative normer. Input er ei matrise med tekstar langs den eine dimensjonen og språklege variablar langs den andre som syner korleis dei valfrie variantane av dei utvalde språklege variablane fordeler seg i det samla tekstutvalet og korleis tekstane fordeler seg med omsyn til variantane innanfor ulike språklege variablar. Eit vesentleg poeng i denne samanhengen er at ein ikkje a priori fastset dei dimensjonane som er utgjorde av bestemte sett av alternative former. Dei faktiske dimensjonane i rommet blir rekna ut via korrespondanseanalysen sjølv, ut frå eit føremål om å gjere greie for avstandane mellom tekstar og formval ved hjelp av eitt eller fleire todimensjonale koordinatsystem, der nokre av dei viktigaste språklege skilnadene blir framstilte langs den eine aksens, medan andre viktige språklege skilnader blir framstilte langs den andre aksens.

Sjølv om grunnleggjaren av metoden (Benzécri 1969, 1973) la vekt på å utvikle ein induktiv og utforskande teknikk for analyse av lingvistiske data, understrekar Le Roux og Rouanet (2010: 11) at dersom metoden skal vere fruktbar, må ein bruke relevante data: «Performing a geometric analysis does *not* mean gathering disparate data and looking for «what comes out» of the computer». McEnery og Hardie (2012: 161) understrekar også dette poenget: «Put bluntly, no one approaches corpus data with no preconceptions whatever (.....) All analysts bring some prior understanding of language to the analysis; this is unavoidable and, in all likelihood, useful.» Derfor valde vi som forklart i kapittel 3.2 å granske eit utval på 150 språklege variablar som hadde to eller fleire alternative skrivemåtar innanfor 1981-normalen eller 2005-normalen, der den eine eller andre varianten kan bli rekna for å vere anten moderat eller radikal, slik desse nemningane er defnerte i teorikapittelet ovanfor.

Den berande teknikken innanfor korrespondanseanalyse byggjer på logikken som er kjent frå klassisk kjikvadrat-analyse av krysstabellar. Kjikvadratet (χ^2) finn vi ved å summere det kvadrerte avviket mellom forventa (normalfordelte) og observerte verdiar dividert med forventa verdiar for kvar av cellene i radene og kolonnane i ein gjeven tabell. Eit avgjerande punkt er om χ^2 er stort nok i høve til talet på fridomsgrader i tabellen (som ein finn ved å multiplisere (talet på rader – 1) med (talet på kolonnar – 1)) til at det rår ein statistisk samanheng mellom rad- og ko-

lonnevariablane i tabellen. Dette finn ein ut av ved χ^2 -testen, der nullhypotesen (H_0) er at det *ikkje* er ein statistisk samanheng (Hjellbrekke 1999: 22; Greenacre 2007: 27). Dersom χ^2 er over kritisk verdi, kan vi forkaste H_0 og gå vidare med H_1 , som postulerer at avviket mellom forventa og observerte verdier er så stor at det *er* ein statistisk samanheng mellom rad- og kolonnevariablane. I så tilfelle er det grunnlag for å gå vidare med analysane og konstruere eit mangedimensjonalt og vekta koordinatsystem på bakgrunn av verdiane i tabellen. Talet på rader (R) og kolonnar (K) i krysstabellen avgjer talet på dimensjonar i koordinatsystemet, som alltid vil vere det minste av $(R - 1)$ og $(K - 1)$ (Hjellbrekke 1999: 30). Dei språklege variantane i kolonnevariablane og tekstane i radvariablane kan framstillast som to punktskyer i det same mangedimensjonale rommet, der kvar variant og kvar tekst let seg lokalisere som punkt ut frå avstanden til barysenteret, som er det vekta gjennomsnittet av alle variantane/tekstane, og ut frå avstanden til kvarandre innanfor kvar av dei to punktskyene (Lebart 1998: 54; Hjellbrekke 1999: 34; Greenacre 2007: 17).

Variansen i ei punktsky blir kalla inertia (φ^2). Vi finn den totale variansen i ei punktsky ved å rekne ut summen av massen multiplisert med den kvadrerte avstanden til barysenteret for kvart enkelt punkt i skya, eller ved å dividere kjikvadratet på det samla talet på førekomstar i materialet: $\varphi^2 = \chi^2/n$ (Greenacre 2007: 28). Høg varians for ei sky impliserer stor spreining av punkta i skya, noko som igjen impliserer stabilitet, dvs. at det er høg statistisk samanheng mellom verdiane i materialet. Avstanden til barysenteret og massen til eit punkt (dvs. ein språkleg variant eller ein tekst) er avgjerande for kor mykje punktet bidreg til den totale variansen. Dess større masse og dess større avstand, dess høgere bidrag (Hjellbrekke 1999: 37).

Korrespondanseanalysen gjev oss på dette viset eit mangedimensjonalt rom bestående av to punktskyer der kvart punkt står i ein gjeven distanse til barysenteret. Men sidan det er vanskeleg for det menneskelege sinnet å førestille seg slike mangedimensjonale rom, vil ein innanfor korrespondanseanalysen freiste å avdekkje den underliggende informasjonen i ei matrise ved å framstille den viktigaste informasjonen ved hjelp av eitt eller fleire todimensjonale koordinatsystem, der nokre av dei viktigaste språklege skilnadene blir framstilte langs den eine aksene og andre viktige språklege skilnader blir framstilte langs den andre aksene. Som Hjellbrekke (1999: 34) skriv, krev dette at vi kan finne dei aksane

som dannar dei faktorplana som best kan skildre strukturane i punkt-skyene. Til kvar akse knyter det seg ein eigenverdi (λ) som syner kor mykje av den samla variansen han fangar opp. Summen av alle aksane sin eigenverdi ($\sum \lambda$) vil vere identisk med verdien til den totale variansen for skya (Hjellbrekke 1999: 37). I ein analyse vil det vere slik at den første aksan fangar opp dei mest framtrêdande motsetningane i materialet, og dermed den største prosentdelen av den totale variansen. Den andre aksan fangar opp (delar av) dei motsetningane som ikkje blei fanga opp av førsteaksen, medan den tredje aksan fangar opp (delar av) dei motsetningane som ikkje blei fanga opp av førsteaksen og andreaksen og så bortetter. På dette viset kan ein framstille den viktigaste informasjonen ved å tolke ulike todimensjonale koordinatsystem eller faktorplan (Hjellbrekke 1999: 35). Det finst ikkje noko fasitsvar på kor mange aksar og faktorplan ein skal tolke, men målet er å gå vidare med færrest mogeleg aksar samstundes som ein tek vare på mest mogeleg informasjon frå det opphavlege mangedimensjonale rommet/den opphavelge matrisa. Eit mykje brukt kriterium er det såkalla olbogekriteriet, som baserer seg på at ein først teiknar ei kurve som syner kor stor eigenverdi som knyter seg til dei ulike aksane, og som tilseier at ein skal ta med aksar til og med det punktet på kurva der ho tek til å flate ut (Hjellbrekke 1999: 38).

Før ein kan ta til å tolke resultatata, treng ein som både Lebart (1998: 58), Hjellbrekke (1999: 41) og Greenacre (2007: 81) understrekar, også å finne ut kva for språklege variantar og tekstar som har vore dei viktigaste for konstruksjonen av aksane i planet, og kor godt desse aksane er i stand til å skildre kvart einskilt punkt i det same planet. Det første finn ein ut ved å rekne ut dei absolutte bidraga, som syner bidraget frå eit punkt til ein bestemt akse. Det andre finn ein ved å rekne ut dei relative bidraga, som syner kor mykje av eit punkt som blir forklart av ein bestemt akse. Vanlegvis er det slik at punkt som yter høge absolutte bidrag til ein akse, også mottek høge relative bidrag frå den same aksan, men ikkje naudsynlegvis omvendt (Hjellbrekke 1999: 44).

Sidan den offisielle skriftspråksnorma som var gjeldande i den perioden tekstane i LBK blei til i, ikkje seier noko om korleis ein bør kombinere ulike ordformer innanfor ein tekst, føreslår norma ein nullhypotese (H_0) om at variantane og tekstane vil spreie seg jamt utover i rommet, dvs. ei tilnærma normalfordeling med $\chi^2 \approx 0$. Men sidan den tidlegare nemnde studien til Dyvik (2012: 218) indikerer eksistensen av operative normer, dvs. «en tradert og stilltiende overenskomst språkbru-

kerne imellom» med nokså klare førestillingar om kva for former som høyrer saman med kvarandre, kunne vi forvente opphoping av variantar og tekstar i visse delar av rommet også i denne studien. Derfor sette vi fram ein hypotese om at det innanfor det totale tekstutvalet ville vekse fram normklynger av bestemte ordformer som kunne la seg identifisere som statistisk signifikante subvarietetar av bokmål.

Innanfor korrespondanseanalyse er det som Hjellbrekke (1999: 36) skriv, slik at tekstar som inneheld (mange av) dei same variantane, og variantar som har ein tendens til å opptre i (mange av) dei same tekstane, hamnar nær kvarandre i rommet, medan tekstar og variantar som er gjensidig ekskluderande, hamnar langt frå kvarandre i rommet. Dei mest representative og minst spesielle tekstane og variantane hamnar nær barysenteret, medan dei mindre representative og meir spesielle tekstane og variantane hamnar lengre ute i periferien. Slik kan ein finne ordformer og kombinasjonar av ordformer som er meir brukte enn andre, og ikkje minst normklynger, som vi har definert som eit sett av språklege formval som er felles for eit antal tekstar på ein slik måte at tekstane skil seg som gruppe frå andre tekstar (Helset 2017).

4 Resultat og drøfting

I den første delen av dette kapittelet presenterer vi tabellar som syner absolute og relative frekvensar av radikale og moderate former i subkorpuset av LBK. Vi startar med ei jamføring av talet på førekomstar av radikale og moderate variantar i eit utval av dei 50 ortografiske variablane, før vi jamfører førekomstar av radikale og moderate variantar i eit utval av dei 100 morfologiske variablane som er med i studien. Presentasjonen av absolute og relative frekvensar i det samla tekstutvalet vil gje eit godt grunnlag for å seie noko om kva som er gjeldande operative normer innanfor moderne bokmål – og kan slik vere utfyllande i høve til tidlegare studiar på feltet. Dette gjeld vel å merke berre fordeling mellom ulike variantar innanfor kvar av dei einskilde språklege variablane som er med i utvalet. For å kartlegge eventuelle operative normklynger beståande av fleire ulike språklege variantar på tvers av tekstane i subkorpuset, har vi altså brukt metoden statistisk korrespondanseanalyse, og i den andre delen av dette kapittelet vil vi presentere slike analysar. I forlenginga av dette peikar vi på kva for implikasjonar funna i studien har for det fram-

tidige normeringsarbeidet for bokmål, gjeve dei offisielle retningslinjene for normering av bokmål og nynorsk som vi presenterte i 1 ovanfor (Språkrådet 2021).

4.1 Ortografiske variablar

Som nemnt i metodekapittelet valde vi å setje ei nedre grense på minimum 100 førekomstar av den eine eller den andre varianten for at ein variabel skal kome med i presentasjonen i denne artikkelen. Tabell 1 nedanfor syner absolutte og relative frekvensar av dei meir eller mindre radikale og moderate formene av 42 av dei 50 utvalde ortografiske variablane som synt seg å ha minst 100 førekomstar av den eine eller andre varianten i subkorpuset.

Tabellen avdekkjer at den moderate varianten er brukt i meir enn 99 % av tilfella for nøyaktig halvparten (50,0 %) av dei 42 ortografiske variablane og i mellom 90 og 99 % av tilfella for nøyaktig 1/3 (33,3 %) av variablane. Berre ved sju av dei 42 kartlagde variablane (16,7 %) er den moderate varianten brukt i mindre enn 90 % av tilfella. Moderate former som *løse* (verb), *lav* (adjektiv), *fra* (preposisjon), *løs* (adjektiv), *uke* og *vei* (substantiv) dominerer fullstendig over dei meir radikale motsvara *løyse*, *låg*, *laus*, *veke* og *veg*, som alle utgjer mindre enn 1,0 % av førekomstane av den aktuelle variabelen. Dominansen til dei moderate for-

Tabell 1 Ortografiske variablar⁵

Radikal	Frekvens	Relativ frekvens	Moderat	Frekvens	Relativ frekvens
helse	0	0,0 %	hilse	646	100,0 %
klyppe	0	0,0 %	klippe	251	100,0 %
løyse	0	0,0 %	løse	1673	100,0 %
låg	4	0,1 %	lav	5813	99,9 %
kvit	4	0,1 %	hvit	5425	99,9 %
kjelde	2	0,1 %	kilde	2693	99,9 %
sleppe	5	0,2 %	slippe	2807	99,8 %
frå	197	0,2 %	fra	106215	99,8 %
grøn	4	0,2 %	grønn	2081	99,8 %
sakne	1	0,2 %	savne	482	99,8 %
leike/s	1	0,3 %	leke/s	353	99,7 %
hamn	2	0,3 %	havn	678	99,7 %
glas	7	0,3 %	glass	2361	99,7 %
høg	42	0,3 %	høy	13962	99,7 %

5. «/s» bak eit ord tyder at det er tale om eit substantiv, medan «/v» bak eit ord tyder at det er tale om eit verb.

laus	6	0,3 %	løs	1893	99,7 %
flyge	3	0,4 %	fly	708	99,6 %
nase	6	0,5 %	nese	1236	99,5 %
veke	39	0,7 %	uke	5585	99,3 %
veg	98	0,8 %	vei	11687	99,2 %
mjøl	3	0,9 %	mel	331	99,1 %
oske	3	0,9 %	aske	316	99,1 %
leike/v	9	1,5 %	leke/v	602	98,5 %
sjøl	694	1,8 %	selv	38714	98,2 %
skau	42	1,8 %	skog	2307	98,2 %
lauv	5	2,3 %	løv	210	97,7 %
tjuv	8	2,9 %	tyv	272	97,1 %
innafor	204	3,7 %	innenfor	5338	96,3 %
sein	612	4,7 %	sen	12331	95,3 %
gard	70	5,1 %	gård	1302	94,9 %
sjuk	112	5,3 %	syk	1995	94,7 %
dokke	13	5,6 %	dukke	221	94,4 %
gras	65	7,7 %	gress	775	92,3 %
heit	31	8,7 %	het	324	91,3 %
golv	219	8,9 %	gulv	2231	91,1 %
skeiv	45	9,7 %	skjev	417	90,3 %
bru	134	12,6 %	bro	928	87,4 %
likne	262	21,5 %	ligne	954	78,5 %
bein/s	1360	44,2 %	ben/s	1719	55,8 %
hogge	112	47,1 %	hugge	126	52,9 %
fram	9920	51,3 %	frem	9435	48,7 %
sju	1229	60,0 %	syv	820	40,0 %
verken	1888	66,8 %	hverken	938	33,2 %

mene er også stor når det kjem til former som *selv* (determinativ), *tyv* (substantiv), *sen*, *syk* og *skjev* (adjektiv), der dei radikale motsvara *sjøl*, *tjuv*, *sein*, *sjuk* og *skeiv* utgjer mellom 1,0 % og 10,0 % av førekomstane av den aktuelle variabelen. Når det derimot gjeld variablane *bein/ben* (substantiv) og *hogge/hugge* (verb), ser vi at dei radikale variantane er nesten like mykje brukte som dei moderate, og når det gjeld variablane *fram/frem* (adverb), *sju/syv* (determinativ) og *verken/hverken* (konjunksjon) er det slik at det er fleire førekomstar av den radikale varianten enn av den moderate varianten i subkorpuset av LBK. Det siste kan ha samanheng med at variantane *fram*, *sju* og *verken* ikkje naudsynlegvis blir rekna som særleg radikale former, medan variantane *frem*, *syv* og *hverken* moglegvis blir rekna for å vere heller konservative former. Her vil det også vere relevant å sjå nærmare på rettskrivingshistorikken.

For 30 av desse 42 ortografiske variablane er det slik at dei to alternative variantane var og er sidestilte former i bokmål både i perioden 1981–2005 og i rettskrivinga av 2005, og for desse 30 kan ein såleis ikkje rekne med at den offisielle rettskrivinga har spela inn på bruken av den eine eller andre varianten. Når det derimot gjeld dei to variablane som har høgst del av det som her er sett opp som radikale former, *verken* (med 66,8 % av førekomstane) og *sju* (med 60,0 % av førekomstane), var dette dei einaste tillatne formene i perioden 1981–2005. Dei moderate motsvara *hverken* (med 33,2 % av førekomstane) og *syv* (med 40 % av førekomstane) blei først tillatne i og med bokmålsrettskrivinga av 2005. Vi kan vidare merke oss at høgfrekvente radikale former som *hogge* (med 47,1 % av førekomstane) og *golv* (med 8,9 %), var hovudformer i perioden 1981–2005, medan dei moderate motsvara *hugge* og *gulv* då var sideformer, før dei blei jamstilte i 2005. Det er såleis grunn til å tru at den offisielle rettskrivinga kan ha spela i favør av bruken av former som *verken*, *sju*, *hogge* og *golv* fram til 2005. Derimot kan dette ikkje vere ei årsaksforklaring når det kjem til det faktum at formene *fram* og *bein* er om lag like mykje brukte som formene *frem* og *ben*, då båe formene i desse to variablane har vore jamstilte sidan 1981. Det overordna biletet som teiknar seg, er iallfall at det ved dei aller fleste av dei 42 granska variablane er slik at dei moderate variantane dominerer temmeleg mykje over dei meir radikale motsvara. Samstundes har vi altså sett at fordelinga er meir jamn for variablane *bein/ben*, *hogge/hugge*, *fram/frem*, *sju/syv* og *verken/hverken*.

4.2 Morfologiske variablar

Av dei 100 morfologiske variablane som vi valde å kartlegge førekomstane av, er det som tidlegare nemnt 77 som gjeld ulike typar substantivbøying og 23 som gjeld ulike typar verbbøying, og i dette delkapittelet skal vi sjå nærmare på ulike undergrupper av desse i tur og orden.

4.2.1 Substantiv i bunden form eintal med valfri ending *a/en*

Mellom dei 77 variablane som gjeld substantivbøying, valde vi ut 44 variablar innanfor den store gruppa av substantiv som har valfri ending *a/en* i bunden form eintal. Av desse var det 30 variablar som stetta kravet om minst 100 førekomstar av den eine eller andre varianten i subkorpuset, og Tabell 2 nedanfor syner absolutte og relative frekvensar av dei meir eller mindre radikale og moderate variantane av desse variablane.

Tabell 2 Substantiv i bunden form eintal med valfri ending *a/en*

Radikal	Frekvens	Relativ frekvens	Moderat	Frekvens	Relativ frekvens
festninga	0	0,0 %	festningen	171	100,0 %
saka	53	1,2 %	saken	4492	98,8 %
spenninga	8	1,5 %	spenningen	534	98,5 %
utviklinga	89	2,7 %	utviklingen	3181	97,3 %
tegninga	11	4,7 %	tegningen	221	95,3 %
makta	56	4,9 %	makten	1092	95,1 %
hånda	275	5,1 %	hånden	5146	94,9 %
mora	274	7,1 %	moren	3595	92,9 %
tida	829	9,0 %	tiden	8406	91,0 %
mappa	13	10,7 %	mappen	108	89,3 %
natta	336	11,8 %	natten	2509	88,2 %
gruppa	246	13,7 %	gruppen	1548	86,3 %
skylda	54	14,2 %	skylden	326	85,8 %
avisa	220	15,5 %	avisen	1201	84,5 %
døra	932	20,9 %	døren	3536	79,1 %
gata	398	23,9 %	gaten	1270	76,1 %
kista	61	24,2 %	kisten	191	75,8 %
stua	297	25,8 %	stuen	854	74,2 %
elva	449	27,9 %	elven	1159	72,1 %
uka	318	30,6 %	uken	722	69,4 %
sola	560	31,8 %	sølen	1203	68,2 %
dyna	76	32,5 %	dynen	158	67,5 %
jorda	1246	37,0 %	jorden	2123	63,0 %
boka	1169	37,3 %	boken	1966	62,7 %
kona	576	79,8 %	konen	146	20,2 %
hytta	383	84,5 %	hytten	70	15,5 %
bygda	205	89,9 %	bygden	23	10,1 %
jenta	1477	97,3 %	jenten	41	2,7 %
kua	124	98,4 %	kuen	2	1,6 %
handa	136	100,0 %	handen	0	0,0 %

I motsetnad til kva som er tilfellet med dei ortografiske variablane, der dei moderate variantane er fullstendig dominerande i dei aller fleste tilfella, avdekkjer Tabell 2 som heilskap det vi kan karakterisere som ein glidande overgang frå variablar der dei moderate variantane er temmeleg dominerande til variablar der dei radikale variantane er temmeleg dominerande. Tabellen syner at den moderate varianten er brukt i meir enn 90 % av tilfella for om lag 1/3 (30,0 %) av dei 30 variablane og i mellom 60 og 90 % av tilfella for nøyaktig halvparten (50,0 %) av variablane. Samstundes ser vi at det for seks av dei 30 kartlagde variablane (20,0 %) er slik at den radikale varianten er brukt i meir enn 80 % av tilfella, og at

det for ti av variablane (33,3 %) er slik at den radikale varianten blir brukt i mellom 20 og 80 % av tilfella. Moderate former som *festningen, saken, spenningen, tegningen* og *makten* dominerer fullstendig over dei meir radikale motsvara *festninga, saka, spenninga, tegninga* og *makta*, som alle utgjer mindre enn 5,0 % av førekomstane av den aktuelle variabelen. Samstundes er dominansen til dei radikale formene temmeleg stor når det kjem til former som *kua, jenta, bygda* og *hytta*, der dei moderate motsvara *kuen, jenten, bygden* og *hytten* utgjer mindre enn 16 % av førekomstane av den aktuelle variabelen. Dette siste er heller ikkje særleg overraskande, sidan det her er tale om substantiv med konkret og kvardagsleg tyding som har hatt hovudform på *-a* i rettskrivinga heilt sidan 1938 og fram til 2005. Når det gjeld variablar som *stua/stuen, elva/elven, uka/uken, sola/solen, dyna/dynen, jorda/jorden* og *boka/boken*, ser vi derimot ei jamnare fordeling mellom radikale og moderate former i subkorpuset av LBK, då dei radikale formene utgjer mellom 25 og 38 % av førekomstane av desse variablane. Samla sett kan vi seie at det er ein tendens til at dei moderate formene dominerer over dei radikale også i eintal av substantiv med valfri ending *a/en*, sjølv om denne tendensen ikkje på nokon måte kan seiast å vere like tydeleg som det biletet som teikna seg når det gjaldt dei ortografiske variablane.

4.2.2 Hankjønnsst substantiv i bunden form fleirtal med valfri ending *a/ene*
Vi valde også å sjå nærmare på seks variablar som gjeld hankjønnsst substantiv i bunden form fleirtal som har valfri ending *a/ene*. Av desse var det tre variablar som stetta kravet om minst 100 førekomstar av den eine eller andre varianten i subkorpuset, og Tabell 3 nedanfor syner absolutte og relative frekvensar av dei meir eller mindre radikale og moderate variantane av desse variablane.

Tabell 3 Hankjønnsst substantiv i bunden form fleirtal med valfri ending *a/ene*

Radikal	Frekvens	Relativ frekvens	Moderat	Frekvens	Relativ frekvens
skoa	0	0,0 %	skoene	494	100,0 %
foreldra	19	0,9 %	foreldrene	2056	99,1 %
tinga	12	1,1 %	tingene	1074	98,9 %

Tabellen avdekkjer at den moderate varianten er brukt i meir enn 98 % av tilfella for alle dei tre variablane. Dei moderate formene *skoene, foreldrene* og *tingene* dominerer fullstendig over dei meir radikale motsvara

scoa, foreldra og *tinga*, som alle utgjer mindre enn 1,2 % av førekomstane av den aktuelle variabelen.

4.2.3 Inkjekjønnsst substantiv i bunden form fleirtal med valfri ending *a/ene*
Den siste typen substantiv vi såg nærmare på, var 27 variablar av den store gruppa av inkjekjønnsst substantiv som i bunden form fleirtal har valfri ending *a/ene*. Av desse var det 21 variablar som stetta kravet om minst 100 førekomstar av den eine eller andre varianten i subkorpuset, og Tabell 4 nedanfor syner absolutte og relative frekvensar av dei meir eller mindre radikale og moderate variantane av desse variablane.

Tabell 4 Inkjekjønnsst substantiv i bunden form fleirtal med valfri ending *a/ene*

Radikal	Frekvens	Relativ frekvens	Moderat	Frekvens	Relativ frekvens
distrikta	0	0,0 %	distriktene	134	100,0 %
kontora	0	0,0 %	kontorene	107	100,0 %
menneska	1	0,0 %	menneskene	2111	100,0 %
bilda	1	0,1 %	bildene	1042	99,9 %
resultata	1	0,1 %	resultatene	1042	99,9 %
problema	1	0,1 %	problemene	893	99,9 %
landa	6	0,4 %	landene	1469	99,6 %
møta	1	0,4 %	møtene	244	99,6 %
husa	3	0,5 %	husene	572	99,5 %
språka	1	0,6 %	språkene	170	99,4 %
spørsmåla	6	0,6 %	spørsmålene	975	99,4 %
brevna	4	0,9 %	brevene	442	99,1 %
behovna	2	1,2 %	behovene	169	98,8 %
kravna	14	1,5 %	kravene	920	98,5 %
fjella	11	1,7 %	fjellene	631	98,3 %
ordna	40	2,2 %	ordene	1797	97,8 %
åra	178	3,8 %	årene	4455	96,2 %
dýra	74	10,9 %	dýrene	604	89,1 %
benana	888	98,2 %	benene	16	1,8 %
beinana	694	99,6 %	beinene	3	0,4 %
barna	3472	99,9 %	barnene	2	0,1 %

Tabellen avdekkjer at den moderate varianten er brukt i meir enn 99 % av tilfella for godt over halvparten (57,1 %) av dei 21 variablane og i mellom 89 og 99 % av tilfella for litt over 1/4 (28,6 %) av variablane. Dominansen til moderate former som *distriktene*, *kontorene*, *menneskene* etc. er med andre ord endå sterkare i denne variabelgruppa enn kva tilfellet var ved dei ortografiske variablane. Samstundes merker vi oss at dei radikale variantane *benana*, *beinana* og *barna* fullstendig dominerer over dei moderate motsvara *benene*, *beinene* og *barnene*, som alle utgjer mindre

enn 2 % av førekomstane av desse variablane. Dette er iallfall ikkje overraskande for dei to sistnemnde variablane, då formene *beina* og *barna* er folkelege inkjekjønnsord med særnorsk lydform som har hatt hovudform på *-a* i rettskrivinga sidan 1938 og fram til 2005.

4.2.4 Verb i preteritum med valfri ending *a/et*

Mellom dei i alt 23 utvalde variablane som gjeld verbbøying, valde vi ut 16 variablar innanfor den store gruppa av verb som har valfri ending *a/et* i preteritum. Av desse var det 14 variablar som stetta kravet om minst 100 førekomstar av den eine eller andre varianten i subkorpuset, og Tabell 5 nedanfor syner absolutte og relative frekvensar av dei meir eller mindre radikale og moderate variantane av desse variablane.

Tabell 5 Verb i preteritum med valfri ending *a/et*

Radikal	Frekvens	Relativ frekvens	Moderat	Frekvens	Relativ frekvens
oppfatta	4	0,8 %	oppfattet	502	99,2 %
retta	13	1,2 %	rettet	1104	98,8 %
kasta	26	1,2 %	kastet	2083	98,8 %
hoppa	7	1,4 %	hoppet	498	98,6 %
ønska	44	1,5 %	ønsket	2928	98,5 %
åpna	43	1,7 %	åpnet	2449	98,3 %
slutta	30	2,6 %	sluttet	1142	97,4 %
snakka	93	2,9 %	snakket	3154	97,1 %
mista	42	3,4 %	mistet	1180	96,6 %
angra	6	3,5 %	angret	165	96,5 %
kutta	4	3,7 %	kuttet	103	96,3 %
mangla	23	3,8 %	manglet	582	96,2 %
vaska	13	4,3 %	vasket	286	95,7 %
jobba	47	5,8 %	jobbet	770	94,2 %

Av tabellen ser vi at den moderate varianten er brukt i meir enn 94 % av tilfella for alle dei 14 variablane. Dominansen til moderate former som *oppfattet*, *rettet*, *kastet* etc. er altså meir overveldande i denne variabelgruppa enn kva tilfellet var med både dei ortografiske variablane og variablane som gjaldt bøying av inkjekjønnsst substantiv i bunden form eintal.

4.2.5 Sterke verb med valfri bøying i preteritum

Til slutt i denne delen skal vi sjå nærmare på nokre sterke verb med valfri bøying i preteritum. I dette tilfellet var det slik at alle dei sju variablane vi hadde valt ut, stetta kravet om minst 100 førekomstar av den eine eller andre varianten i subkorpuset, og Tabell 6 nedanfor syner ab-

solutte og relative frekvensar av dei meir eller mindre radikale og moderate variantane av desse variablane.

Tabell 6 Sterke verb med valfri bøyning i preteritum

Radikal	Frekvens	Relativ frekvens	Moderat	Frekvens	Relativ frekvens
gjekk	19	0,1 %	gikk	21773	99,9 %
fekk	35	0,2 %	fikk	22856	99,8 %
braut	3	0,2 %	brøt	1337	99,8 %
blei	209	0,3 %	ble	80067	99,7 %
flaut	8	2,4 %	fløt	322	97,6 %
skreiv	98	2,5 %	skrev	3849	97,5 %
drap	35	3,8 %	drepte	895	96,2 %

Tabellen avdekkjer at den moderate varianten er brukt i meir enn 96 % av tilfella for alle dei sju variablane. Dei moderate preteritumsformene *gikk*, *fikk*, *brøt*, *ble*, *fløt*, *skrev* og *drepte* dominerer altså meir over dei radikale motsvara *gjekk*, *fekk*, *braut*, *blei*, *flaut*, *skreiv* og *drap* enn vi har sett i nokon av dei andre variabelgruppene.

Samla sett kan vi trygt slå fast at denne delen av studien stadfestar funn frå tidlegare studiar av bokmål (jf. Pettersen 1993; Mosling 1998; Rosén 2000; Vinde 2000; Baardsgaard 2005; Roksvold 2005; Goffeney 2013): Dei moderate variantane dominerer over dei radikale variantane i alle variabelgruppene og i den store majoriteten av einskildvariablar. Samstundes har vi sett at biletet er meir nyansert særleg når det gjeld substantiv i bunden form eintal med valfri ending *a/en*. I denne variabelgruppa, men til dels også mellom dei ortografiske variablane og mellom inkjekjønnsorda i bunden form fleirtal, har vi sett at *nokre* av dei radikale variantane dominerer temmeleg mykje over dei moderate motsvara deira, medan det for andre variablar er ei meir jamn fordeling mellom radikale og moderate variantar. Desse funna stemmer godt overeins med funna frå den tidlegare nemnde studien til Kola (2014: 57ff) av einskildvariablar. I neste kapittel skal vi sjå nærmare på det overordna forskningsspørsmålet for denne studien, nemleg om det i subkorpuset av LBK eksisterer normklynger beståande av bestemte ordformer som kan la seg identifisere som meir eller mindre dominerande subvarietetar av bokmål.

4.3 Normklynger

I ein innleiande fase av analysearbeidet gjennomførte vi først separate korrespondanseanalysar for dei språklege variablane i kvar av dei seks

tabellane ovanfor. Dei innleiande analysane peika i retning av at det innanfor tekstutvalet ville vekse fram normklynger som kunne la seg identifisere som subvarietetar av bokmål. Samstundes var det slik at dei innleiande analysane baud på problem knytte til manglande statistisk stabilitet. Derfor skal vi her gå direkte til analysen der vi jamførte eit utval av variablar frå kvar av dei seks tabellane samstundes, då denne synte seg å gje langt meir statistisk stabile resultat. Vi bestemte oss for å ta med eit breiast mogleg samansett utval av variablar frå kvar av dei seks tabellane, då likevel slik at det var om lag like stort prosentvis uttrekk frå kvar tabell, samstundes som vi freista å unngå å ta med variablar der skilnaden mellom talet på radikale og talet på moderate førekomstar var ekstrem, då dette siste kan skape ustabilitet i dei statiske analysane (McEneary og Hardie 2012: 52).

På denne bakgrunnen gjennomførte vi ein analyse med utgangspunkt i talet på førekomstar av kvar av dei to valfrie variantane for til saman 31 variablar i kvar av dei 452 tekstane som var med i tekstutvalet. Analysen synte at χ^2 var langt over kritisk verdi. Dermed kunne vi forkaste H_0 og gå vidare med H_1 , som postulerer at avviket mellom forventa og observerte verdiar er så stor at det *er* ein statistisk samanheng mellom tekstane og formvala som ein finn i dei. Med bakgrunn i dei ovanfor nemnde funna knytte til einskildvariablar og funna i den tidlegare nemnde studien til Dyvik (2012: 218) som indikerer klyngestrukturar i eit utval avistekstar, sette vi fram ein hypotese H_2 om at det innanfor det totale tekstutvalet ville vekse fram normklynger av bestemte ordformer som kunne la seg identifisere som statistisk signifikante subvarietetar av bokmål.

Den første korrespondanseanalysen vi gjorde av dei 31 språklege variablane, synte at dei lågfrekvente, radikale ordformene *orda* og *skreiv* hadde avvikande profilar jamført med alle andre former. For å gjere den statistiske analysen meir stabil valde vi, i tråd med metodikken innanfor korrespondanseanalyse, derfor å gjere dei nemnde ordformene og dei moderate motsvara deira (*ordene* og *skrev*) om til supplementærpunkt, medan vi beheldt dei to valfrie variantane av kvar av dei 29 andre tabellane som aktive punkt. Dei supplementære variantane er passive punkt utan masse, og slike punkt yter verken bidrag til den totale variansen eller til dei einskilde aksane, og er slik ikkje i stand til å orientere aksane; dei berre plasserer seg på sine respektive plassar i høve til dei andre punkta i den allereie etablerte punktksya (Lebart 1998: 60f; Hjellbrekke 1999: 108f; Greenacre 2007: 89f). Etter dette metodiske grepet fekk vi

Tabell 7 nedanfor, som syner kor stor del av den samla variansen av dei aktive variablane som blir fanga opp av dei åtte første aksane.

Tabell 7 Variansen til aksane, målt i eigenverdi og i prosent av den totale variasjonen

Aksenummer	Eigenverdi	Prosent av varians	Akkumulert prosent av varians
1	0,380	14,2	14,2
2	0,203	7,6	21,8
3	0,194	7,2	29,0
4	0,151	5,6	34,6
5	0,142	5,3	40,0
6	0,108	4,0	44,0
7	0,095	3,6	47,5
8	0,089	3,3	50,9

Vi ser at over 50 % av den totale variansen blir fanga opp av dei åtte første aksane, og at olbogekriteriet tilseier at det er nok å tolke dei tre første aksane, men før ein kan ta til å tolke resultata, treng ein som tidlegare nemnt også å finne ut kva for variantar som har vore dei viktigaste for konstruksjonen av aksane i planet. Tabell 8 nedanfor syner relativ vekt, avstand til barysenteret og bidrag til kvar av dei tre første aksane frå dei 58 aktive punkta/språklege variantane som vi la til grunn for den endelege korrespondanseanalysen.

Vi ser at akse 1 i høg grad er danna på grunnlag av opposisjonen mellom dei moderate ordformene *frem*, *boken* og *sen* og dei meir radikale formene *fram*, *boka* og *sein* som har eit samla bidrag på 71,4 %. Akse 2 blir i høg grad definert av opposisjonen mellom dei moderate ordformene *moren*, *årene*, *sen*, *foreldrene* og *snakket* og dei meir radikale formene *fram*, *sola*, *mora*, *bein* og *gata*, som har eit samla bidrag på 76,9 %. Når det gjeld akse 3, kjem dei viktigaste bidraga frå dei moderate formene *moren*, *frem*, *sen*, *foreldrene* og *årene* på den eine sida og frå dei radikale formene *sola*, *fram*, *sein*, *boka*, *mora* og *sju* på den andre, som har eit samla bidrag på 78,6 %. Sidan akse 1 er den aksan som fangar opp den klart største variansen i skya, og sidan det er ein god del overlapp mellom dei ordformene som yter størst bidrag til akse 2 og 3, vel vi å fokusere på dei samanhengane som kjem til syne i faktorplan 1-2 og i faktorplan 1-3, som blir presenterte nedanfor i Graf 1 og Graf 2. I båe dei to grafane nedanfor er det slik at dei blå punkta markerer tekstar i tekstska,

Tabell 8 Relativ vekt, avstand til barysenteret og bidrag til akse 1, 2 og 3 frå dei 58 aktive punkta/språklege variantane som vi la til grunn for den endelege korrespondanseanalysen

Variantar	Relativ vekt	Avs. til barysenteret	Bidrag akse 1	Bidrag akse 2	Bidrag akse 3
fram	13,578	1,185	33,9	11,7	10,6
frem	12,914	0,959	19,6	0,0	5,3
gras	0,089	8,743	0,5	0,7	2,2
gress	1,061	1,666	0,0	0,9	1,1
gard	0,096	3,274	0,0	0,0	0,2
gård	1,782	1,905	0,2	0,6	1,7
bein/s	1,861	1,691	1,9	4,6	0,0
ben/s	2,353	1,279	2,7	0,7	0,2
sein	0,838	3,291	4,3	2,8	9,4
sen	16,878	0,663	3,8	8,4	2,8
skeiv	0,062	5,199	0,1	0,3	0,0
skjev	0,571	1,515	0,1	0,0	0,1
sjuk	0,153	3,717	0,3	1,6	0,8
syk	2,731	1,626	0,1	0,2	0,0
tjuv	0,011	11,245	0,0	0,0	0,0
tyv	0,372	3,963	0,0	0,0	0,0
sju	1,682	2,255	2,0	0,7	2,6
syv	1,122	1,556	0,8	0,2	0,3
verken	2,584	1,147	0,8	1,6	0,1
hverken	1,284	1,856	1,3	0,2	0,0
bygda	0,281	2,951	0,1	0,1	0,5
bygden	0,031	3,244	0,0	0,0	0,0
hytta	0,524	2,723	0,0	0,8	0,1
hytten	0,096	4,410	0,0	0,1	0,1
kona	0,788	2,135	0,1	1,4	0,0
konen	0,200	2,879	0,3	0,1	0,0
boka	1,600	2,732	7,7	0,3	4,7
boken	2,691	1,590	2,1	1,0	0,3
gata	0,545	3,463	1,5	3,2	1,5
gaten	1,738	1,431	2,0	1,0	0,5
mappa	0,018	10,004	0,0	0,1	0,0
mappen	0,148	3,000	0,1	0,3	0,1
sola	0,766	4,201	4,9	5,3	16,0
solen	1,647	1,718	0,3	0,8	2,4
mora	0,375	4,242	1,6	4,8	3,0
moren	4,921	1,564	0,2	16,1	19,0
foreldra	0,026	7,783	0,2	0,3	0,1
foreldrene	2,814	2,284	0,7	5,8	2,6
tinga	0,016	6,932	0,1	0,1	0,1
tingene	1,470	1,478	0,1	0,9	0,2
dyra	0,101	6,415	0,5	0,4	2,1
dyrene	0,827	2,325	0,3	0,0	0,0
ben	1,215	1,420	1,4	0,8	0,3
benene	0,022	3,734	0,0	0,0	0,0
fjella	0,015	11,288	0,1	0,0	0,3
fjellene	0,864	2,088	0,0	0,0	0,1

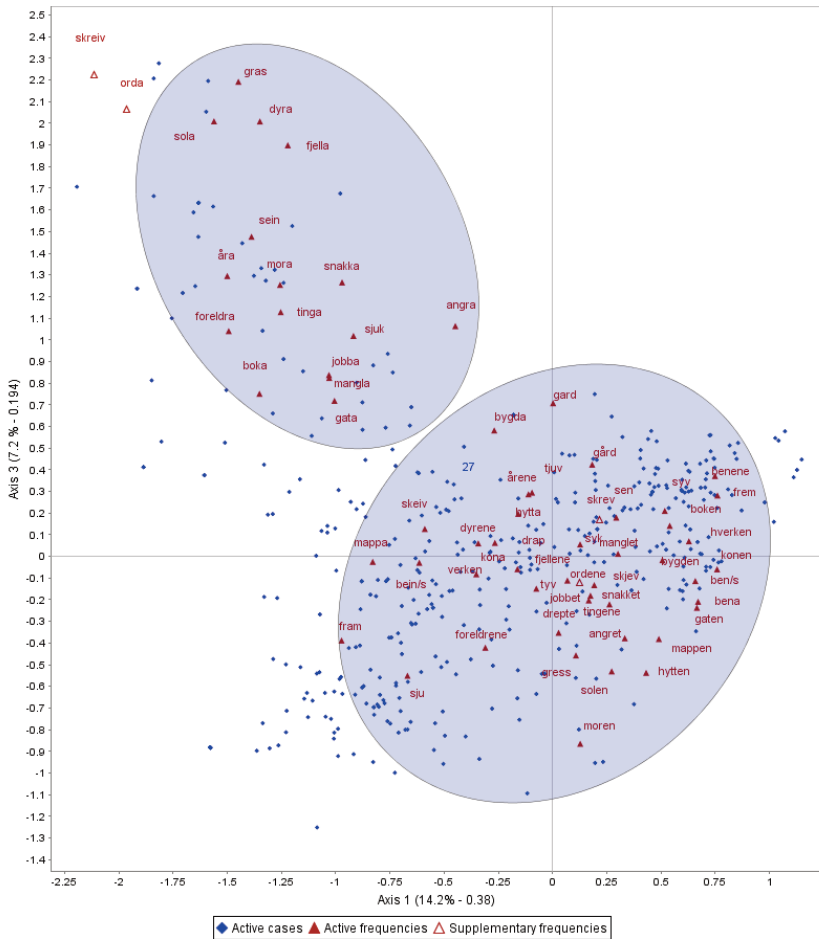
åra	0,244	4,901	1,4	0,8	2,1
årene	6,098	1,150	0,2	11,2	2,6
drap	0,048	3,350	0,0	0,0	0,0
drepte	1,225	2,069	0,0	0,0	0,8
angra	0,008	8,304	0,0	0,1	0,0
angret	0,226	1,968	0,1	0,1	0,2
jobba	0,064	4,417	0,2	0,6	0,2
jobbet	1,054	1,472	0,1	0,6	0,2
mangla	0,031	5,630	0,1	0,1	0,1
manglet	0,797	1,346	0,2	0,0	0,0
snakka	0,127	4,444	0,3	1,5	1,1
snakket	4,317	1,110	0,8	5,8	1,1

medan raude og fylte trekantar markerer aktive språklege variantar, og raude og ufylte trekantar markerer passive språklege variantar, i ordsksya.

Hovudbiletet som teiknar seg, stadfestar hypotesen H_2 om at det innanfor det samla tekstutvalet som ligg til grunn for studien, ville vekse fram normklynger av bestemte språklege variantar som kunne la seg identifisere som subvarietetar av bokmål. For det første syner samleanalysane i Graf 1 og Graf 2 at dei aller fleste moderate ordformene og eit mindre tal radikale ordformer hamnar nær barysenteret med relativt liten innbyrdes avstand, noko som inneber at dei er høgfrekvente og har ein tendens til å opptre i lag på tvers av mange tekstar. Ifølgje metodikken innanfor korrespondanseanalyse gjev dette grunnlag for å slå fast eksistensen av ei dominerande og statistisk signifikant normklynge i tekstutvalet. Konsentrasjonselipsane i dei to grafane er berekna og innteikna av den statiske korrespondanseanalysen, og om ein ser på dei to ellipsane som ligg nærmast barysenteret i Graf 1 og Graf 2, avdekkjer dei eksistensen av ei normklynge som hovudsakleg består av moderate former som til dømes *gress*, *syk*, *fjellene*, *tingene*, *angret* og *snakket*, men også av nokre få meir radikale former som *bygda* og *hytta*.

For det andre ser vi at dei fleste radikale formene hamnar innanfor dei to ellipsane som hamnar lengre vekk frå barysenteret. Dette indikerer at det mellom eit mindre tal av tekstane i tekstutvalet eksisterer ei normklynge bestående av former som *gras*, *sjuk*, *gata*, *fjella*, *jobba*, *tinga*, *angra* og *snakka*. Likevel er den innbyrdes avstanden mellom iallfall ein del av desse formene så pass stor at ein ikkje utan vidare kan slå fast at det eksisterer ei statistisk signifikant normklynge av alle desse radikale formene. Særleg har formene *skreiv* og *orda* så avvikande profilar i høve til resten av dei radikale formene at det er grunn til å stille spørsmål ved om dei tilhøyrer ei eventuell normklynge av radikale former.

Graf 2 Radikale og moderate språklege variantar. Faktorplan 1-3.

ved at den opphavlege resultatmatrisa avdekkjer at så pass mykje som 11,0 % av dei i alt 397 skribentane som i det heile har brukt det aktuelle ordet, vekslar mellom å bruke formene *verken* og *hverken* i ulike tekstar, medan 42,8 % held seg konsekvent til forma *hverken* og 46,0 % held seg konsekvent til forma *verken*.

Noko meir overraskande er det at også formene *gard* og *gård* og *drap* og *drepte* hamnar relativt nær kvarandre i rommet og innanfor den normklynga som hovudsakleg består av moderate former. Dei radikale for-

mene *gard* og *drap* er nemleg svært lite brukte – jf. Tabell 1 ovanfor, som syner at *gard* har ein relativ frekvens på berre 5,1 %, medan Tabell 6 ovanfor syner at *drap* har ein relativ frekvens på berre 3,8 % i det samla tekstutvalet. At desse formene hamnar nær kvarandre i rommet, let seg likevel forklare dels ved at ein relativ stor del av skribentane vekslar mellom *gard* og *gård* og mellom *drap* og *drepte*, og dels ved at Tabell 8 ovanfor syner at desse formene i svært liten grad påverkar konstruksjonen av akse 1, 2 og 3 i dei to grafane.

Analysen viser også at nokre former plasserer seg imellom dei ulike klyngene som er prega av høvesvis moderate og radikale former. Det understrekar at eventuelle normklynger ikkje er kategoriske storleikar, men at det heller er tale om klynger av prototypisk karakter. At mange skribentar brukar mange av dei same moderate formene, til dømes, tyder ikkje at alle desse brukarane av moderat bokmål brukar alle dei same moderate formene. Nokre av dei aktuelle skribentane kan bruke den og den radikale forma og likevel halde seg innanfor det som er rimeleg å rekne for å vere ei moderat normklynge. Døme på former som plasserer seg i grenselandet mellom normklynga beståande av hovudsakleg moderate former og den moglege normklynga beståande av radikale former i Graf 1, er *sju*, *kona* og *tjuv*. Det er slik statistisk sannsynleg at ein god del av skribentane som elles brukar moderate former, også brukar desse tre meir radikale formene, noko ein gjennomgang av den opphavlege resultatmatrisa også indikerer.

Det er grunn til å presisere at desse korrespondanseanalysane er pålitelege og robuste ut frå statistiske kriterium. Som vi ser, er det nemleg stor spreining av punkta i dei to skyene både i Graf 1 og i Graf 2, noko som igjen impliserer stabilitet, dvs. at det er høg statistisk samanheng mellom verdiane i materialet (Hjellbrekke 1999: 37). Den statistiske stabiliteten kjem også til uttrykk gjennom Tabell 8 ovanfor, som syner at dei ulike aksane i dette tilfellet blir danna på grunnlag av mange ordformer. På denne måten kan ein seie at funna i denne studien klart styrker indikasjonane på eksistensen av ei moderat normklynge innanfor bokmål som Dyvik (2012: 218) fann i den tidlegare nemnde studien av eit utval avistekstar. Alt i alt lyt dette bli karakterisert som statistisk sikre og til dels slående funn som etter vår vurdering bør få implikasjonar for det framtidige normeringsarbeidet for bokmål, noko vi vil kome attende til i neste kapittel.

5 Oppsummering

Noreg har lenge ført ein særeigen og sjeldsynt normeringspolitikk prega av tradisjonsprinsippet versus tilnæringsprinsippet på den eine sida og fastleiksprinsippet versus folkemålsprinsippet og valfridomsprinsippet på den andre. Resultatet var at vi ved inngangen til 2000-talet hadde veldig stor innbyrdes valfridom mellom hovudformer og sideformer innanfor baa dei to offisielle norske skriftspråka. Men i åra etter millenniumskiftet kom det ei dreiging i den offisielle språkpolitikken, i og med at Stortinget (St.meld. nr. 9 2001-2002: 25) vedtok at tilnæringslinja ikkje lenger skulle vere gjeldande politikk. I staden skal mål- dyrkingsarbeidet no vere «knytt til spørsmålet om korleis bokmål og nynorsk kvar for seg skal kunne utvikle seg best mogleg.» Med dette som utgangspunkt blei det vedteke ei ny rettskriving for bokmål i 2005 som var danna på sjølvstendig grunnlag, uavhengig av nynorsk, samstundes som det tidlegare skiljet mellom hovudformer og sideformer vart oppheva. Dessutan blei ei rekkje radikale former som tidlegare var tillatne, tekne ut av rettskrivinga, samstundes som ei lang rekkje tradisjonelle og konservative former som ikkje hadde vore tillatne sidan før 1938, blei tekne inn att i rettskrivinga. Samstundes er det framleis valfridom mellom ulike ordformer innanfor svært mange språklege variablar i gjeldande bokmålsnormal.

Hausten 2021 vedtok styret i Språkrådet (2021) nye *Retningslinjer for normering av bokmål og nynorsk*. I desse retningslinjene heiter det at «[d]et vesentlege grunnlaget for normeringa av bokmål er språket slik det ser ut i bokmålstekstar», og at normeringsgrunnlaget i første rekkje skal vere «tekstar som har vore gjennom ein redigeringsprosess» (Språkrådet 2021: 12). Med det til siktemål å styrke kunnskapsgrunnlaget for den vidare normeringa av bokmål har vi derfor gjennomført ein studie der vi har kartlagt bruken av ulike valfrie ordformer mellom 150 språklege variablar i eit breitt samansett utval av 452 redigerte og publiserte tekstar som ligg i Leksikografisk bokmålskorpus (LBK). Det overordna forskingsspørsmålet for studien var om det i tekstutvalet som ligg til grunn for studien, eksisterer normklynger beståande av bestemte ordformer som kunne la seg identifisere som meir eller mindre dominerande subvarietetar av bokmål.

Før vi søkte svar på dette forskingsspørsmålet, gjennomførte vi ei kartlegging av tilhøvet mellom bruken av moderate og radikale former

innanfor einskildvariablar som stadfesta funn frå tidlegare studiar av bokmål (jf. Pettersen 1993; Mosling 1998; Rosén 2000; Vinde 2000; Baardsgaard 2005; Roksvold 2005; Goffeney 2013): Dei moderate variantane dominerer over dei radikale variantane i alle variabelgruppene og i den store majoriteten av einskildvariablar. Samstundes syner denne delen av studien at biletet er meir nyansert, særleg når det gjeld substantiv i bunden form eintal med valfri ending *a/en*. I denne variabelgruppa, men til dels også mellom dei ortografiske variablane og mellom inkjekjønnsorda i bunden form fleirtal, er det nemleg slik at *nokre* av dei radikale variantane dominerer temmeleg mykje over dei moderate motsvara deira, medan det for andre variablar er ei meir jamn fordeling mellom radikale og moderate variantar. Desse funna stemmer godt overeins med funna i ein studie av Kola (2014: 57ff) av einskildvariablar.

Studien av normklynger styrker indikasjonane på eksistensen av ei moderat normklynge innanfor bokmål som Dyvik (2012: 218) fann i ein mindre studie av eit utval avistekstar. Korrespondanseanalysane i Graf 1 og Graf 2 i resultatkapittelet ovanfor syner nemleg at dei aller fleste moderate ordformene og eit mindre tal radikale ordformer hamnar nær barysenteret med relativt liten innbyrdes avstand, noko som gjev grunnlag for å slå fast eksistensen av ei dominerande og statistisk signifikant normklynge i tekstutvalet som hovudsakleg består av moderate former som til dømes *gress, syk, fjellene, tingene, angret* og *snakket*, men også av nokre få meir radikale former som *bygda* og *hytta*.

Når ein samanheld funna frå kartlegginga av tilhøvet mellom bruken av moderate og radikale former innanfor einskildvariablar og kartlegginga av normklynger, ser vi at den operative norma som nedfeller seg i det store og samansette tekstutvalet som ligg til grunn for denne studien, består av ei normklynge som i hovudsak består av moderate former, men også nokre radikale former. Når vi samstundes veit at den offisielle norske språkpolitikken tilseier at ein skal basere normeringa av bokmål nettopp på slike redigerte og publiserte tekstar som ligg til grunn for denne studien, talar funna i denne studien for at ein ved framtidig normering går lenger i retning av det som her er omtala som moderat bokmål.

Litteratur

- Benzécri, Jean-Paul. 1969. Statistical analysis as a tool to make patterns emerge from data. I: *Methodologies of pattern recognition*, red. Shinji Watanabe, 35–74. New York: Academic Press.
- Benzécri, Jean-Paul. 1973. *L'Analyse des Données. Vol. 1: Taxionomie. Vol. 2: Analyse des Correspondances*. Paris: Dunod.
- Baardsgaard, Øystein. 2005. *En kjernenormal i bokmålet?: en undersøkelse av språket i åtte skjønnlitterære verk*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Dyvik, Helge. 2009. Normering i den postsammnorske æra. I: *Språknormering – i tide og utide?*, red. Helge Omdal og Rune Røsstad, 109–121. Oslo: Novus forlag.
- Dyvik, Helge. 2012. Norm clusters in written Norwegian. I: *Exploring Newspaper Language. Using the web to create and investigate a large corpus of modern Norwegian*, red. Gisle Andersen, 193–219. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Fjeld, Ruth Vatvedt. 2015. Språklige varieteter eller språklige rarieteter? Om bruk av valgfrie former i norsk bokmål. *LexicoNordica* 22, 35–56.
- Fjeld, Ruth Vatvedt, Anders Nøklestad og Kristin Hagen. 2020. Leksikografisk bokmålskorpus. Bakgrunn og bruk. I: *Leksikografi og korpus. En hyllest til Ruth Vatvedt Fjeld*, red. Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen, *Oslo Studies in Language* 11 (1), 101–124.
- Goffeney, Claude. 2013. "Eg får ikkje til nynorsk, og e lika ikkje nynorsk, og e lika ikkje å les det, og før du sei det, e veit e prata det": Forholdet mellom tale og skrift på Ytre Helgeland: skriftspråkleg praksis, talemål og haldningar. Masteroppgåve, Høgskulen i Volda.
- Greenacre, Michael J. 2007. *Correspondence Analysis in Practice*, Second Edition. London and New York: Chapman & Hall.
- Guttu, Tor. 2005. Rettskrivingsendringene i 2005. *Språknytt* hf. 3, 1–4.
- Helset, Stig J. 2017. *Norm og røyndom – ein statistisk studie av operative normer i det nynorske skriftspråket*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- Hjellbrekke, Johs. 1999. *Innføring i korrespondanseanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Kola, Kjersti Wictorsen. 2014. *Bokmålsbruk – hvorledes/hvordan/åssen og hvorfor? Om bruken av ortografiske og morfologiske varianter i bokmålsnormalen*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Kulturdepartementet. 2001–2002. Målbruk i offentlig teneste. St. meld. nr. 9 (2001–2002). Oslo: Kulturdepartementet. Henta 2.2.22 <https://www.regjeringen.no/nb/dokumenter/stmeld-nr-9-2001-2002-/id195336/>
- Kulturdepartementet. 2019–2020. Lov om språk (språkløva). Prop. 108L. (2019–2020). Oslo: Kulturdepartementet. Henta 2.2.22 <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-108-l-20192020/id2701451/>
- Lebart, Ludovic 1998. *Exploring Textual Data*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Le Roux, Brigitte og Henry Rouanet. 2010. *Multiple Correspondence Analysis*. London: SAGE.
- McEnery, Tony og Andrew Hardie. 2012. *Corpus Linguistics. Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mosling, Atle. 1998. *Språknormering i sakprosaen*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Pettersen, Egil. 1993. *Språknormering og forfatterne: Ortografi og morfembruk hos ti bokmålsforfattere for hvert av årene 1937, 1957 og 1977*. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Rauset, Margunn. 2022. Merkelappar brukte på bokmål og nynorsk med subvarietetar. I: *Han Johan og dei. Veneskrift til Johan Myking ved syttiårsleitet*, red. Randi Neteland og Torodd Kinn, *BeLLS* 12 (1), 207–232.
- Roksvold, Thore. 2005. *Var avisspråket bedre før? En metodetriangulert studie av normendringer i norsk avisspråk på 1900-tallet*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- Rosén, Victoria. 2000. Er norsk et naturlig språk?. I: *Menneske, språk og fellesskap. Festskrift til Kirsti Koch Christensen på 60-årsdagen 1. desember 2000*, red. Øivin Andersen, Kjersti Fløttum & Torodd Kinn, 158–173. Oslo: Novus.
- Språkrådet. 2021. *Retningslinjer for normering av bokmål og nynorsk*. Henta 2.2.22 <https://www.sprakradet.no/Spraka-vare/Norsk/normering/retningslinjer-for-normering/>
- Tekstlaboratoriet. 2022. *Leksikografisk bokmålskorpus*. <https://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/lbk/>
- Vedtekter for Språkrådet. Henta 2.2.22 <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Om-oss/Vedtekter-for-Sprakradet/>

Vinde, Eva Cathrine Kolsrud. 2000. *Syv eller sju? – og mye mer: Språknormer og språkpraksis i norsk presse*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.

Vinje, Finn-Erik. 2004. *Språksituasjonen i Norge i historisk perspektiv*. Oslo: s.n.

Abstract

This article examines how permitted variability within official Bokmål is reflected in the operative norms in a large and broad selection of edited Bokmål texts. In the autumn of 2021, the board of the Norwegian Language Council adopted new guidelines for the standardization of Bokmål and Nynorsk. In these guidelines it is stated that «[t]he essential basis for the standardization of Bokmål is as Bokmål appears in Bokmål texts», and that the basis for standardization should primarily be «texts that have been through an editing process». With the aim of strengthening the empirical basis for the further standardization of Bokmål, we have carried out a study in which we have mapped the use of various optional word forms between 150 linguistic variables in a broad selection of 452 edited and published texts contained in the *Leksikografisk bokmålskorpus*. In addition to recording and comparing frequencies of use for different optional forms within individual variables, we have used correspondence analysis to map norm clusters of different subvarieties of Bokmål. The main conclusion is that the moderate forms dominate over the radical forms for the vast majority of the individual variables included in the study, at the same time as the radical forms dominate over the moderate forms for a few of the individual variables, and not least that between the texts in the sample included in the study, there is a norm cluster of what can be characterized as moderate Bokmål.

Stig J. Helset
Høgskulen i Volda
Institutt for språk og litteratur
Postboks 500, NO-6101 Volda
stig.jarle.helset@hivolda.no

The Dating of *Hávamál*

Av Mikael Males

Along with *Völuspá*, *Hávamál* is probably the most famous Old Norse poem. It is traditionally dated to *c.* 850–950, but some scholars have argued for a much later date based on its content. Existing content-based dating attempts suffer from a lack of specificity and testing, however, and as such their significance remains unclear. Nonetheless, content-based criteria can at times fulfil these requirements. If good criteria and methods for testing are found, these could provide much-needed avenues for the evaluation of competing hypotheses, since the metre of *Hávamál*, *ljóðaháttur*, offers fewer linguistic dating criteria than *fornyrðislag*. This article identifies and tests four such criteria, all of which point to a time of composition before *c.* 1000, lending support to formal criteria. No counterindications have been identified, and the spread of criteria across the poem suggests that, even if *Hávamál* may conceivably have been compiled from more than one poem, this must most likely have happened early, probably in the period *c.* 900–50.

Introduction

The dating of *Hávamál* has considerable implications for the study of Old Norse culture and literature. If, as some scholars have argued, it was partly or fully composed in the twelfth century, its value as a source to pre-Christian perceptions diminishes greatly. By contrast, if it can be shown to belong to the predominantly pagan period and even to express pagan sentiments, its rich contents are an invaluable source to pagan perceptions, or at least to perceptions among some groups within pagan society.

The aim of the present study is to maximise the number of dating criteria susceptible to some degree of testing, without restricting the eva-

uation to linguistic criteria. While such criteria are generally seen as more reliable and susceptible to testing than content-based ones, this need not always be the case. If the criteria are sufficiently specific, it is often possible to come up with some way to test their diagnostic validity. The main difference between linguistic and content-based criteria then becomes that the scholar may need to devise a new test for each content-based criterion, and there is no way of predicting which parameters may present themselves. By means of this approach, I have singled out six criteria for evaluation, two linguistic and four content-based ones. All of them point to an early date of composition, and I have found no conflicting evidence.

Attempts at dating *Hávamál* can roughly be divided into linguistic and literary approaches. Linguists typically treat *Hávamál* among other poems, whereas literary scholars tend to discuss *Hávamál* on its own. Most literary or content-based attempts at dating *Hávamál* are epistemologically problematic, since the diagnostic significance of the criteria remains unclear. Thus, Klaus von See and Hermann Pálsson note general similarities to European gnomic literature while disregarding formal criteria (von See 1972a and 1972b; Hermann Pálsson 1990). John McKinnell argues for a twelfth-century interpolation of stanzas 84 and 91–110, drawing on the erotic works of Ovid. He takes formal criteria into account and notes that the evidence, although limited, suggests that these stanzas are old (McKinnell 2005: 92–93).¹ He therefore argues that a twelfth-century poet drew on older poetic material when composing stanzas 84 and 91–110 (McKinnell 2005: 100).

All three scholars focus on textual analogues that relate to widely shared aspects of the human experience. While none of the features mentioned are typologically rare or specific enough to suggest influence, noteworthy differences are passed over in silence. Thus, as David Evans points out, von See (1972a and 1972b) assumes influence from *Hugsvinnsmál* on *Hávamál* but does not account for the fact that while *Hugsvinnsmál* contains many references to Christian faith and book culture, *Hávamál* has nothing of the kind, and while *Hugsvinnsmál* forbids sac-

1. The formal criterion suggesting that these stanzas are old is the frequency of expletive *of*. By contrast, McKinnell assumes that alliteration in *r-* in the name *Rati* means that stanza 106 must have been composed after *c.* 900, after an initial *v-* had been lost. It is not known whether this name ever had initial *v-*, however (de Vries 1962: *s.v.*).

rifice, *Hávamál* gives instructions on how best to perform it (cf. Evans 1986: 15–18). In other words, not only does von See focus on similarities that are too vague to allow for evaluation of their diagnostic significance, but he also ignores differences that might have served to test the plausibility of his claim.

Unlike von See, Hermann Pálsson (1990) does not delimit the hypothetical influence to any given text, but takes any analogues he can find as diagnostic of influence. He thus employs a method guaranteed to produce the desired results, and like von See, he does not take note of differences that might have served to test his hypothesis (Evans 1990–1993).

McKinnell (2005) draws on both von See and Hermann Pálsson and notes comparable sentiments in *Hávamál* and Boethius, Ovid's *Ars amatoria* and Vergil's *Eclogues*. Like in previous examples, the analogues consist in widespread motifs, in this instance the mutual deviousness of the sexes in erotic affairs. The case of *Ars amatoria* is instructive. While *Hávamál* places its main emphasis on women's deceptiveness against men, *Ars amatoria* explicitly says that this is rare and that men are the main deceivers (see quotations in McKinnell 2005: 97–98). The two texts are thus in disagreement, a problem that McKinnell avoids by suggesting that the influence of *Ars amatoria* starts after *Hávamál*'s treatment of men. Within McKinnell's *Hávamál* B (stanzas 84 and 91–110), however, focus shifts several times between women and men, and dissecting such a thematic unit in order to compare only one aspect of it to another text runs the risk of producing a likeness that is subsequently taken to be diagnostic. For various reasons, then, these content-based attempts at dating all or parts of *Hávamál* fail to convince.

Other scholars have argued that Óðinn's hanging in stanzas 138–45 is influenced by the Christ's crucifixion (Lassen 2009; Males 2013: 106–12). Some of the analogues are indeed so specific as to suggest direct influence, and Lassen and the present author have both assumed that this part of *Hávamál* must therefore have been composed in the Christian period.² This is a questionable conclusion, however, since there are many indications of influence from Christian cultures before official Conversion, including influence on mythological motifs and perhaps even ritual (Marold 1974; Males 2022).

2. It should be noted that Flaten 2009 makes similar observations without drawing unwarranted conclusions about dating.

A variety of the “Christian” line of argumentation was presented by Klaus von See. In 1987–89, von See launched into a fierce diatribe against David Evans’ edition of *Hávamál* (1986). Overall, von See’s arguments are either inconsequential or *ad personam*, claiming that Evans is a dilettante, unacquainted with “historisch-philologischen Argumentationsmethode”, etc. (von See 1989: 142). Von See’s own example of what constitutes good “historical-philological argumentation” demands that the reader accept that *Hávamál* 79 must be dependent on *Hugsvinnsmál* 73, even though the only shared lexical item is *munúð* ‘love’, and although *Hávamál* 79 warns us not to be stupid, whereas *Hugsvinnsmál* 73 admonishes us to avoid sin (von See 1987: 139–40). As Evans notes, with such a definition of good method, von See can corroborate any claim he wishes, and the procedure is further aided by von See’s assumption that words found in Christian texts were only ever used in such texts. This assumption can easily be falsified by recourse to, e.g., Greek and Latin literature (Evans 1989: 131–37). Evans’ insistence that probabilities be weighed against each other without bias was emphatically rejected by von See and was not taken into account in the subsequent work on the *Kommentar zu den Liedern der Edda* (1997–2019). Indeed, Evans’ observations on the importance of sound method have had little impact on eddic scholarship overall.

As far as I can tell, only one of von See’s arguments was not sufficiently dealt with by Evans, namely the claim that the name *Hávi* ‘the Tall/High One’ for Óðinn is Christian and therefore late. The name occurs only in *Gylfaginning* and *Hávamál* (stanzas 109, 111, 164; von See 1989: 146–47). Von See suggests that the name has been extracted from *Gylfaginning*, but it occurs there only once, in an allusion to *Hávamál*, which has just been quoted (von See 1987: 146; Snorri Sturluson, *Prologue and ‘Gylfaginning’*: 8). In accordance with his overall method, Snorri here alludes to his poetic source (Males 2021). In addition, von See apparently takes ‘the Tall/High One’ to mean ‘exalted’ or even ‘the one in heaven’. Based on descriptions of Óðinn as a tall man, however, we may conclude that it most likely means ‘the tall one’ (Falk 1924: 15). Von See thus appears to be wrong on two accounts, and to this may be added the general observation that when a deity is known by no less than 169 names, some of these will necessarily be reminiscent of features known from the Christian tradition (Falk 1924: 3–34).

Some content-based arguments presented in earlier scholarship command more credence, since they are susceptible to testing. Evans mentions cremation, which will be treated in some detail below, as well as *Hávamál* 72. 4–6 *sjáldan standa bautarsteinar | brautu nær | nema reisi niðr at nið* ('rarely do *bautarsteinar* stand close to road unless a relative raise [them] for a relative'). Such commemorative stones are unknown in Iceland and belong mainly to the pre-Christian period in Norway (Evans 1989: 129). Stanza 72 is thus suggestive both of an early date and a Norwegian point of origin.

As seen from these observations, few attempts at content-based dating of all or parts of *Hávamál* command credence, either because of methodological flaws or due to unwarranted conclusions, although there are exceptions. Linguistic criteria generally hold a better claim, since their validity can be tested along a number of parameters. Most notably, the findings can be compared to the datable skaldic corpus. Before turning to linguistic criteria, however, I will briefly treat challenges to their validity.

Bjarne Fidjestøl's *The Dating of Eddic Poetry* (1999) was a landmark in the discussion of dating criteria, and its methodology is overall sound. Even though Fidjestøl's results were promising, he was extremely cautious in his conclusions. Scholars have responded in different ways to Fidjestøl's study, some focusing on his results, others on his expressions of caution. Haukur Þorgeirsson has performed additional testing on the criteria of expletive *of* and alliteration in *vr-* by studying their correlation with other criteria (Haukur Þorgeirsson 2012 and 2016). The present author has made a detailed study of the distribution of mythological references in skaldic poetry, showing that Fidjestøl's results are skewed, and that contrary to Fidjestøl's conclusion, the criterion is most likely valid (Males 2020: 39–93). Some of the most important dating criteria therefore appear more reliable today than they did in Fidjestøl's study.³

3. Sapp 2022 is a book-length study of linguistic and metrical dating criteria in eddic poetry, and as such, it represents a counterweight to some of the trends so far discussed. Even so, I have opted not to include it in the discussion of advances in the wake of Fidjestøl's study. Sapp adds three new criteria to the ones discussed in previous scholarship: the frequency of *sá er*, A-lines and lines with heavy dips. The latter two present no clear trajectory, however, and *sá er* yields results suggesting that its distribution is not chronological. Sapp's new criteria therefore do not appear to be very useful, a topic which I intend to explore in greater depth elsewhere.

Other scholars have proceeded further than Fidjestøl in an agnostic direction. Bernt Øyvind Thorvaldsen's chapter on dating in *A Handbook of Eddic Poetry* (2016) is a case in point. Thorvaldsen discusses Haukur's study of expletive *of* and violations of the V2-principle (Haukur Þorgeirsson 2012). He notes that the method of correlating two independent and highly frequent criteria is sound, and that the results indicate that the language of some poems is more archaic than that of others. On this basis, however, he draws the following conclusion:

Yet even if we accept that these phenomena belong to an early stage of language development, it is far from obvious that the poems themselves do. These features may be preserved within a register that is distinct from everyday language. This clearly renders conclusions drawn from the statistics of occurrences (for example, of the expletive particle) more uncertain. (Thorvaldsen 2016: 80)

From the remainder of the article, it becomes clear that by “more uncertain”, Thorvaldsen in practice means that scholars cannot rely on such criteria at all (see especially Thorvaldsen 2016: 90). He does not address a point that would have been crucial for the validity of his argument, however. Thorvaldsen refers to the difference between the register of everyday language and that of poetry, but in a study of *fornyrðislag* poetry only, it is reasonable to assume that the various poems belong to the same register. None of these poems are composed in “everyday language”, and even within the poetic corpus, poems in *fornyrðislag* display about as much linguistic and stylistic “sameness” as one can hope for. Furthermore, Haukur's study is premised on a more fine-grained distinction between registers than that proposed by Thorvaldsen, since Haukur draws attention to the differences between prose, *dróttkvætt* and *fornyrðislag* (Haukur Þorgeirsson 2016: 266). Haukur's methodology thus anticipates Thorvaldsen's objections, and the question remains: Why would some poems composed in the same register display more archaic features than others? The most obvious answer is that they are older than the others, and this assumption may be tested against the datable skaldic record. There we see a convergence of mutually independent early features (e.g. *vr-*, expletive *of* before noun, hiatus, etc.) in early poets and a corresponding absence in later ones. Thorvaldsen's claim is thus questionable on its own, and in the Old Norse tradition, where we are so lucky as to

have the skaldic “control” corpus, it can also be shown to be unlikely on empirical grounds.

Centrally placed in *A Handbook of Eddic Poetry*, Thorvaldsen’s chapter has served to accentuate Fidjestøl’s more moderate and nuanced skepticism. Something similar may be said of the *Kommentar zu den Liedern der Edda* (1997–2019), comprising some 6700 pages and now serving as a point of reference for eddic scholars in general. A recent study has shown that the authors lack an apt metrical analysis, disregard both metrical and linguistic dating criteria and are biased against early dates (Males 2022). Taking a more extreme position than Thorvaldsen, the authors often fail to point out early linguistic forms at all, and when they do, they do not accept even the possibility that such forms may be authentic. Since *A Handbook* and *Kommentar* are natural points of reference within eddic studies, the unwary scholar might gain the impression that dating by means of linguistic and metrical criteria is not a viable enterprise. In spite of appearances, however, this impression is not related to the enterprise itself, but rather to the fact that these scholars do not recognise any likely correlation between early linguistic forms and the date of composition of the texts in which these forms are found. Since the skaldic corpus allows us to test this assumption and to conclude that such a correlation exists, the authors’ approach amounts to a rejection of probabilities. By contrast, the present article aims to increase our ability to weigh probabilities by evaluating old criteria and identifying new ones susceptible to testing. I turn now to the individual criteria.

Formal criterion 1: *vr-*

The first formal criterion is alliteration in *vr-*, which appears to have been replaced by *r-* by *c.* 1000 at the latest. *Hávamál* 32 contains such alliteration in the pair *virði* : *vrekask* (later *rekask*). This criterion has been the object of debate and calls for some elaboration. In the following, I take my starting point in Haukur Þorgeirsson’s continuation of Fidjestøl’s work, adding observations of my own (Haukur Þorgeirsson 2016). In one regard, Fidjestøl’s study is more comprehensive than Haukur’s, since Fidjestøl notes that alliteration in *r-* is attested from the beginning of the skaldic tradition onwards, an observation that Haukur omits (Fidjestøl 1999: 234–35). This means that forms in *r-* must be treated with

caution for dating purposes, but this is a moot point in the present context, where focus lies on forms in *vr-*. An important addition to Fidjestøl's study is that Haukur investigates scribal behaviour, and he shows that scribes were unable to supply or correctly analyse *vr*-alliteration: the main exception is when they had the aid of Óláfr Þórðarson's description of this phenomenon, which he calls *vinðandin forna* ('the old *wynn*'), in the Third Grammatical Treatise. In addition, in one out of the three instances of alliteration in *vr-* in *Skáldskaparmál*, the archetype clearly had <*vr*>. The picture that emerges from Haukur's study is more nuanced than the one given in earlier scholarship: scribes apparently lacked the necessary competence for archaizing by use of *vr-*, and this instils confidence in the criterion. A person like Óláfr could have done so, but his description suggests that he was engaging in informed guesswork rather than drawing on tradition. This is a crucial point for the evaluation of whether poets after *c.* 1000 could have used *vr-*, and I will therefore explore some neglected aspects of the relevant passage, which runs:

[...] sem þá at *v* sé af tekit í þessu nafni *vrungu*, því at þýðerskir men ok danskir hafa *v* fyrir *r* í þessu nafni ok mǫrgum ǫðrum, ok þat hyggjum vér fornt mál vera, en nú er þat kallat *vinðandin forna* í skáldskap, því at þat er nú ekki haft í norrœnu máli.

(*Den tredje og fjærde grammatiske avhandling i Snorres Edda*: 87)

[...] as when *v* is removed in this word *vrungu*, since Germans and Danes have *v* in front of *r* in this word and many others, and we believe that this is old speech, but it is now called 'the old *wynn*' in poetry, since it is not now present in Norse speech.

One notes here that Óláfr does not express himself like the First Grammarian, who discusses the hiatus form *éarn* ('iron'), which was being supplanted by *járn* in his day. The First Grammarian says that 'wise men' have pronounced the word *éarn* in poetry and that they also attest to having heard others pronounce it that way (*The First Grammatical Treatise*: 226). By contrast, Óláfr refers to Danes and Germans and says that he "believes" this to be an archaism. This is very different not only from the First Grammarian, but also from Snorri's *Edda* and other claims about skaldic poetry in the Third Grammatical Treatise itself, which are presented as facts.

Óláfr's use of the word *hyggja* 'believe' is important for the evaluation of his statement. Overall, grammarians such as Óláfr, Snorri and the First Grammarian speak with the voice of authority and knowledge, which is not conducive to expressions of doubt such as that conveyed by *hyggja*. Thus, *hyggja* is never used by the authorial voice in the prose of Snorri's *Edda*, but only by protagonists, and it is consistently associated with a lack of means to verify the belief. In the First Grammatical Treatise, it is not used at all. In the Third Grammatical Treatise, there is only one occurrence beyond the one quoted above, namely when Óláfr says that the rune Ń *er því first skipat at þat er fremst ok næst sjálfu efni raddarinnar, er vér hyggjum at loptit megi kalla* ('is first [in the futhark] because it is foremost [in the mouth] and closest to the very substance of the voice, which we believe may be called "air"') (*Den tredje og fjærde grammatiske avhandling i Snorres Edda*: 43). Óláfr is here intent on promoting the futhark as equally sophisticated as the alphabet, and it is apparently for this reason that he presents a natural-philosophical reason for why Ń is the first vowel in the futhark (on Óláfr's promotion of the runes, see Males 2020: 181–87).

Hyggja is thus appropriate for philosophical speculation, much as it is for religious speculation in Snorri's *Edda*. This, in tandem with the mention of contemporary Danish and German pronunciation, suggests that the conclusion that *vr-* is "old speech" is Óláfr's own, presumably developed during his stay in Denmark. This is further supported by the fact that Óláfr first presents another explanation for *vr-* in *vrungu*, namely that it is added to *rungu*: *hér er viðlagt 'v' i þessu nafni 'vrungu', til þess at réttir sé stuðlar i dróttkvæðum hætti* ('here *v* is added in this word "vrungu", so that the staves will be right in *dróttkvætt* metre') (*Den tredje og fjærde grammatiske avhandling i Snorres Edda*: 43). Only after this does he present the opposite explanation, which he "believes" to be correct.

All aspects of this description thus support that the assumption that *vr-* is old is Óláfr's own, except that he presents the phenomenon as if it were traditionally designated by its own name, *vinðandin forna*. A number of factors suggest that this is a conceit, however. First, the presentation of a seemingly traditional name probably has little bearing on whether this is in fact the case, since Icelandic grammarians were prone to present such terms as pre-existent in order to achieve a normative style. Thus, for instance, Snorri's *nykrat* does not conform to the skaldic

tradition and seems rather to be based on Horace, and yet the term is presented as if it were traditional. When Óláfr adds the alternative term *finngáknat*, bringing the terminology even closer in line with Horace's description, he opts for the same strategy (Males 2020: 121–24). Similarly, the Fifth Grammarian uses the seemingly traditional *skarbrott* ('seam-break') as a calque on Latin *hiatus* (Males 2016: 128–32). The fact that these authors needed to coin many neologisms is hardly surprising, since before Snorri's *Háttatal*, there appear to have been no texts treating such technical aspects of poetry.

As seen from these examples, the term *vinðandin forna* cannot be taken as positive evidence of a longer prehistory, but this does not itself make such a prehistory unlikely. Other factors do, however. First, if there were such an established term, there would be no need for Óláfr to express caution in his guess, since the name itself would then provide him with the authority he needed. Instead, he first presents his arguments and then a name that presupposes them. Second, *vinðandin* is apparently named after *venð*, most likely modelled on Old English *wynn*, designating the rune and letter ƿ that with some adaptation was borrowed from Old English into Old Norse. The name *venð* is only used in the Third Grammatical Treatise itself, however, where it designates consonantal /v/. This is apparently an innovation, since the First Grammarian conflated *wynn* and *y* and thought them both superfluous (*The First Grammatical Treatise*: 238). Óláfr's introduction of *venð* improved the First Grammarian's analysis considerably, and his innovation indicates that neither *venð* nor *vinðandin forna* were traditional. All in all, a considerable amount of evidence indicates that *vr-* was not commonly known to be an archaic feature, and this is supported by the fact that except for the passage quoted above, where scribes were guided by Óláfr's description, all scribes but one failed to produce forms with *vr-*.

The trace of <vr> in *Skáldskaparmál* is important to flesh out the picture. It is found in a quotation of a half stanza by Bragi which most likely derives from the archetype, even though it is missing in the manuscript U.⁴ The manuscripts R and T have *ravngum*, A has *vravngum*,

4. The section on *ókennd heiti* has seen considerable rearrangement in ABU, and it seems likely that the section on *heiti* for the sea, where Bragi's half stanza belongs, has fallen out in U in the process. In RTC, it is found between *heiti* for birds of the battlefield and *heiti* for fire, which follow in sequence in U, and in AB it is found before *heiti* for fire, as in RTC. AB are closely related to U. See the overviews of content

B has *oröngum* and C *vaungum*. The form in A is historically correct, and the one in C clearly goes back to the same form. The B scribe appears to have interpreted <vr> as the negation *ú + r-* and then to have changed this “Norwegian” spelling of the negation to Icelandic <o> (= *ó-*) (Haukur Þorgeirsson 2016: 50–52). The scribe of the earliest exemplar must have understood the form correctly, however, since only then does the spelling reflect alliteration. Curiously, there is no trace of *vr-* in the other two instances in *Skáldskaparmál* where the metre requires it: in a half stanza by Eilífr and at one point in *Haustlöng*. The first of these would likely also have been present in the archetype, and it is therefore an open question whether Snorri himself restored *vr-* in one instance but not in another, or if the spelling in Bragi might rather be due to the use of a written exemplar of Bragi’s *Ragnarsdrápa* for the compilation of *Skáldskaparmál*. The latter explanation is made plausible by indications that Snorri drew on written exemplars of *Völuspá* and Þjóðólfr Arnórsson’s *Sexstefja*, and probably also *Grímnismál*, in compiling *Gylfaginning* and *Skáldskaparmál*.⁵ In any event, the scribe responsible for the reading of the archetype can be shown to have understood the phenomenon of *vr-*, although others did not (with the possible exception of the A scribe).

We here have two persons – Óláfr and the hand responsible for the spelling of one half stanza in *Skáldskaparmál* – who could presumably have archaised using *vr-* had they wished to. This suggests that a few select people might have been able to do so also in the twelfth century, and that they could thus have produced poems exhibiting a feature that thirteenth-century compilers and modern scholars might take as a sign of high age. The question then becomes whether they in fact did.

There are no instances of *vr-* in skaldic poetry after *c.* 1000, even in poetry where we see active attempts at archaisation (e.g., with expletive *of* and metrical types B and C in even lines). In addition, Haukur has noted a correlation between *vr-* and a high ratio expletive *of* in eddic poetry, versus *r-* and a low ratio of the same (Haukur Þorgeirsson 2016:

in Snorri Sturluson, *Edda. Skáldskaparmál*: x, xlix–l; for C, see *Edda Snorra Sturlusonar*, II: 596–602.

5. See Mårtensson and Heimir Pálsson 2008. It is also possible that traces of *vr-* have disappeared in all manuscripts in Eilífr’s stanza, but this seems unlikely, given that traces are present in three out of five manuscripts in Bragi’s stanza and that both main stemmatic branches are represented in Eilífr’s stanza (found in R, T, W and U, the last of these representing the U-branch).

54). There are thus two mutually independent counterindications to archaization with *vr-*, to which may be added Óláfr's guesswork. As far as I can tell, the only cause for reasonable doubt might be the pair *vreiðr* : *vega* ('angry : kill'), which is common enough that it could have functioned as a formula of sorts (Haukur Þorgeirsson 2016: 35; the pair occurs three times in *Lokasenna*, three in *Fáfnismál* and once in *Sigrdrífumál*). There are no indications that *vreiðr* : *vega* was used after the loss of *v-*, however, and it may be unlikely that verses that would have been faulty from a synchronic perspective would have been productive. The criterion thus appears to be strong, especially when dealing with unique pairs as opposed to *vreiðr* : *vega*. The unique collocation *virði* : *vrekask* in *Hávamál* 32 thus instils the strongest possible confidence in the diagnostic validity of the criterion for dating the stanza to before *c.* 1000.

Formal criterion 2: expletive *of*

Hans Kuhn noted that the particle *of* seems to have a background in lost Germanic prefixes and that it displays a lowering frequency over time (Kuhn 1929). With his usual reservations, Fidjestøl on the whole accepted Kuhn's results (1999: 207–30). Haukur Þorgeirsson also noted a correlation between *vr-* and expletive *of*, and in another study, he observed a correlation between expletive *of* and violations of the syntactical V2-principle, which is another likely archaic feature (Haukur Þorgeirsson 2012; Haukur Þorgeirsson 2016: 54). *Hávamál* contains a high ratio of expletive *of*, and both Haukur's studies therefore lend additional support to the poem's relatively high age. There is reason to be cautious, however, since there are a few examples of poets archaizing by use of expletive *of* (Kuhn 1929: 33; Males 2020: 247).

Haukur did not explore the use of expletive *of* before nouns and adjectives specifically. Kuhn found only 41 examples of the particle before nouns and adjectives in the entire corpus, and in all these examples, the particle plausibly corresponds to lost Germanic prefixes (Kuhn 1929: 25–26). Only two skaldic examples are from after *c.* 1030, making this a strong dating criterion to before that date.⁶ Such forms are found in *Há-*

6. I have excluded here the occurrence in Einarr Skúlason's *lausavísa* 4.2, where the interpretation of *of* as the expletive particle involves an emendation which is rejected

vamál stanzas 4.4 *um æðis*; 21.6 *um mál*; 38.6 *um þorǫf*.⁷ These stanzas thus have almost as strong a claim to dating before the early eleventh century as stanza 32, containing the form in *vr*-.

Formal criteria thus unambiguously point to a date before *c.* 1000, but the evidence is somewhat underwhelming. Only for four stanzas do we have strong evidence, and these are all found in the the first quarter of the poem. Since *Hávamál* falls into several thematic sections, this raises the question of whether the testimony of these criteria is valid for the poem at large. Additional evidence would therefore be highly desirable, and for this, we must turn to content. As noted above, attempts at dating *Hávamál* by means of content have for the most part disregarded formal criteria, as well as specificity generally, and they have not involved testing. In the following, I will explore a new approach; namely, to transfer the ideals of specificity and testing from the field of linguistics – and science generally – to the evaluation of the diagnostic significance of content for the purpose of dating. On closer inspection, *Hávamál* contains at least four strong, content-based indications of an early date that have not been subjected to testing in previous scholarship.

Content-Based Criterion 1: Burnt = Buried

The first content-based criterion is found in stanza 81. *Hávamál* 81.1–2 reads: *At kveldi skal dag leyfa | konu er brend er [...]* (‘one should praise the day in the evening [and] a woman when she has been burnt [= received funeral rites] [...]'). This matter-of-fact statement about praising things only when they are over presupposes that the burning of the dead is sufficiently common for the practice to serve as a recognisable metaphor for death, just as the modern “until she rests in the ground/is dead and buried” draws on inhumation as the typical way of disposing of the

in the new skaldic edition (*SkP* 2: 571–72). Interestingly, Kuhn singled out this occurrence as the only linguistically untenable one, and Kari Ellen Gade’s subsequent evaluation in *SkP* is a good example of how linguistics and textual criticism can inform each other.

7. In 21.6 (not listed by Kuhn), the manuscript reads *máls*, an error through case attraction that is paralleled in stanza 102.9 *ok hafða ek þess vatkis > vatkis vífs*. Hugo Gering also lists an instance in stanza 75, but this is based on a daring emendation (Gering 1903: *s.v.* [col. 760]; Gering and Sijmons 1927–31, 1: 113; von See at al. 1997–2019, 1: 679–82).

dead. The same metaphor is used in stanza 71. 4–5 *blindr er betri | en brendr sé* ('it is better to be blind than to be burnt [= dead]'). The metaphor must presumably have been created in the pagan period, since burning of the dead was a strong taboo throughout the pre-modern Christian period.⁸ This dating criterion may be tested in various ways. First, it may be compared to the archaeological record, which shows that cremation gradually declined during the tenth century and that it came to a full stop at the end of that century (Taylor 2005: 12).

This is promising but not decisive, since metaphors may at times survive their causes for hundreds of years. The abundance of deaths in Old Norse literature provides good preconditions for testing the metaphor's survival. I have explored this by surveying the occurrences of the verb *brenna* ('to burn'). *Lexicon Poeticum* covers all poetic occurrences, and the digital *Dictionary of Old Norse Prose* (ONP) and *Saga Corpus* offer good possibilities for surveying prose occurrences. A search indicates that the metaphor did not survive, since the only superficially similar occurrence is a *brend kona* ('burnt woman') in the Icelandic Annals of 1301. This is not a reference to burial practices, however, but to her manner of death: *Brend kona ór Þýðersku á Norðnesi, ok hálshoggvin bóandi hennar* ('A woman from Germany [was] burnt on Nordnes, and her husband was decapitated') (*Íslandske Annaler indtil 1578*: 52). The woman in question was the so-called False Margrete, executed on Nordnes in Bergen (Mitchell 2022).

As burning now served as punishment and the practice of burning one's enemies in their houses remained the most efficient way of disposing of them, whereas cremation of the dead was abandoned, the old metaphor would gradually have become misleading. The new taxonomy of human incineration is well illustrated by *Atlamáal*, whose ratio of expletive *of* suggests a date after *c.* 1000, most likely in the twelfth century, and scholars generally agree that the poem is late. In stanza 39, the deceptive Vingi enumerates his options for killing his opponents: burning (in the house), cutting them down or hanging them (*Kommentar zu den*

8. The importance of the Christian taboo in a conversion setting has now received additional confirmation through the regulations against cremation in a penitential most likely composed for Willibrord's mission to the Frisians. Rob Meens' brilliant analysis of the text gives us a valuable and more credible testimony to missionary activity among the pagans than, e.g., the texts connected to Saint Boniface (Meens, forthcoming).

Liedern der Edda, 7: 513–14). Stanza 87, by contrast, mentions cremation and specifies this: *Brend mundu á báli* ('you will be burnt on a pyre'). Interestingly, we here see the Christian perception of cremation as a punishment: *Brend mundu á báli | ok barið grjóti áðr* ('you will be burnt on a pyre and stoned in advance'). Atli here predicts that Guðrún will receive the death of a witch, with its concomitant destruction of her remains.⁹ These negative connotations of cremation are absent from likely early poems, such as *Hávamál* and *Guðrúnarhvöt*.¹⁰

Later authors knew that the pagans practiced cremation, but the crucial point in the present context is that when referring to this practice, they always disambiguated: *Pá skyldi brenna alla dauða menn* ('then all the dead should be burnt'); *Eptir þat lagði Brynhildr sik sverði ok var hon brenn með Sigurði* ('after that Brynhildr ran herself through with a sword and was burnt with Sigurðr') (*Heimskringla* 1: 4; Snorri Sturluson, *Edda. Skáldskaparmál*: 48). Evidently, they felt that this was necessary even when describing the remote past, where references to cremation might be expected. By contrast, *Hávamál* describes a timeless present, where dying and burning can be used as poetic synonyms without further qualification. If stanzas 71 and 81 were composed by a Christian poet, one would expect the present tense of *Hávamál* to make the need for disambiguation even greater than in descriptions of the pagan past. The passage in the Icelandic Annals supports this interpretation. Ambiguity would defeat the purpose of stanzas 71 and 81, which require the meaning 'dead' to make sense in the gnomic context.

The 'burnt = dead' criterion has been little used by eddic scholars. In their commentary on the eddic poems, Hugo Gering and Barend Sijmons used it to date stanza 81 to before c. 850, based on now outdated perceptions of the chronology of cremation and without further evaluation (Gering and Sijmons 1927–31, 1: 117). Evans mentions cremation in passing

9. Death by stoning is the most common way to kill people engaging in witchcraft in the sagas, examples being "too many to enumerate" (*Eyrbyggja saga*: 54 n. 2).
10. In *Guðrúnarhvöt*, cremation is clearly described as a token of honour: *Hlaðið ér, jarlar | eikikostinn | látið þann und hilmí | bæstan verða!* ('Lay the oaken pyre, jarls, let it be very high under the ruler') (*Edda. Die Lieder des Codex Regius*: 267 (20)). The same is true of *Sigurðarkviða in skamma* 66–67 (*Edda. Die Lieder des Codex Regius*: 217–18). It should be noted, however, that this may not be a useful dating criterion, since largely correct perceptions of early cremation clearly lived on. Rather, it is the rare, anachronistic perception found in *Atlamál* that may serve as a dating criterion, as well as the metaphor discussed above.

as an archaic feature (Evans 1990–93: 415). Subsequent major commented editions do not evaluate or avail themselves of it (*Kommentar zu den Liedern der Edda*; *The Poetic ‘Edda’*; *Eddukvæði*). As I hope to have shown, however, the criterion is susceptible to testing along several parameters.

Content-Based Criterion 2: *Deyr fé | deyja frændr*

The second content-based criterion is a quotation. The verses *Deyr fé | deyja frændr* (‘cattle dies | relatives die’) in *Hávamál* 76–77 are also found in *Hákonarmál* 18, composed shortly after Hákon góði’s death in 961 (*SkP* 1: 193). The presence of an identical couplet in both poems is not likely to be coincidental, and two logical possibilities present themselves. Either both poems quote from a shared tradition, or one has borrowed from the other. As David Evans notes, the Old English poem *The Wanderer* contains the long line (l. 108) *hēr bið feoh læne, hēr bið frēond læne* (‘here possessions are transitory, here friend is transitory’) (*Hávamál*, Evans 1986: 111–12). Like the couplet in *Hávamál*, this long line has double alliteration (d : f in *Hávamál*; f : l in *The Wanderer*). *The Wanderer* is an elegy on the transitory nature of earthly glory, and as such, it is comparable to *Hávamál* stanzas 76–77, although in *The Wanderer*, the contrast is with the eternal Christian afterlife, not with one’s reputation after death. The two poems suggest the possibility that *feoh–frēond*, perhaps associated with double alliteration, was a formula spread in the North and West Germanic area, connected to the transience of life.

This observation might suggest that the couplets in *Hávamál* and *Hákonarmál* derive independently from oral tradition, but metrical observations would indicate otherwise. We are not simply dealing with the pair *fé–frændr*, but with an identical couplet, and one in which both verses are hypometrical. Most importantly, the first verse contains only two syllables. This feature is found only in *ljóðahátt*, and only in the first verse, where it is a rare but apparently permissive licence, with 21 instances in all (Suzuki 2014: 642). The couplet is thus highly marked from a metrical perspective, and it defies probability that two poets would independently make such a marked metrical choice when drawing on a shared tradition. Rather, we are most likely dealing with a loan between the two poems, and this conforms with the overall tendency of skalds to pick

up on metrically marked features (e.g. the *brestr erfiði Austra*-type and type Eε; see Patria 2023).

The next problem then becomes that of deciding the direction of influence. The most important feature for the evaluation of this question may be the fact that *Hákonarmál* is a narrative poem, its contents being specific to the situations it describes. *Deyr fé | deyja frændr* is the only statement in the poem that could also serve as a general comment on the human condition. By contrast, the first and longest part of *Hávamál*, where this statement is found, is all about the human condition. Allusions or quotations often result in stylistic or semantic inconsistencies, due to the interference of another text.¹¹ The assumption that *Hákonarmál* has borrowed from *Hávamál* thus has considerable explanatory power, since it would explain the “gnomic moment” in *Hákonarmál*, as well as why the borrowing has taken place; namely, to provide the added rhetorical power of an allusion to the universal conditions of humankind, thus portraying the death of Hákon as an event of universal importance. By contrast, it would be difficult to explain why the *Hávamál* poet – or the poet of the gnomic section – would turn to a poem of such specific and limited scope as *Hákonarmál* in order to convey a universal message. We see a similar dynamic at play in the allusion from Arnórr jarlaskáld’s *Þorfinnsdrápa* 24 to *Völuspá* 57, where the direction of borrowing can be decided on metrical grounds. The first couplet of *Völuspá* 57 reads:

Sól tær sortna,
sígr fold í mar (*Edda. Die Lieder des Codex Regius: 13*)

The sun becomes black, the land sinks into the sea.

Þorfinnsdrápa stanza 24 reads:

Björt verðr sól at svartri;
søkkv fold í mar dökkvan. (*SkP 2, p. 258*)

The bright sun will turn to black; the earth will sink in the dark ocean.

11. Cf. that Gísli’s use of *tún* to denote a mound would be difficult to explain without intertextual interference (Olsen 1928: 7).

A detailed evaluation of the direction of borrowing, including a discussion of variants, is in preparation, but the crucial metrical point is evident in the above quotation: *sígr* and *søkk* are metrically and semantically equivalent, and the only compelling reason to change the verb is that *dróttkvætt* requires internal rhyme (*søkk* : *døkkvan*) (Males and Myrvoll, forthcoming). By contrast, if the direction of borrowing went from *Porfinnsdrápa* to *Völuspá*, there would have been no reason to change the verb. This observation allows us to see a dynamic where a universal feature of the human condition, namely the end of the world, is repurposed to apply to the death of the jarl of Orkney. The assumption that *deyr fé* | *deyja frændr* has been appropriated from a universal to a specific context thus has the support of an attested analogue.

In addition to these observations, it is also noteworthy that *Hákonarmál* uses the metre of *Hávamál* – *ljóðahátt* – when treating Óðinn and topics related to him, but otherwise uses *fornyrðislag* (a single exception is found in stanza 2) (*SkP* 1: 176). This differs from the unclear distribution of the two metres in *Eiríksmál*, and it suggests that Odinic topics are treated in the metre of Óðinn’s own poem, that is, *Hávamál*. This amounts to a metrical allusion, strengthening the hypothesis of the textual allusion and a date before 961. To the best of my knowledge, none of the three parameters above – conspicuous metrical marking, the overall theme of the poems and the “Odic” distribution of metres in *Hákonarmál* – have been evaluated in previous scholarship.

Content-Based Criterion 3: *Gjalt(r)*

In *Hávamál* 129 we read that *upp líta* | *skalattu í orrostu* | *gjalti glíkir* | *verða gumna synir* | *síðr þitt um heilli halir*¹² (‘you should not look up in battle – the sons of men become like a *gjalt* – [in order that] men be less likely to curse you [*þitt* = you and things related to you]’).

The word *gjalt* is known from later saga tradition, where the expression is invariably *verða at gjalti* (‘to become mad with fear in armed con-

12. *Edda. Die Lieder des Codex Regius*: 38. Einar Ól. Sveinsson 1952: 168–70, addresses the “problem” of the double couplet before the long line and proposes that an additional long line has fallen out. In light of the shifts between *fornyrðislag* and *ljóðahátt* in surrounding stanzas, however, I am not inclined to see this irregularity as problematic.

flict'; Einar Ól. Sveinsson 1952: 171–72). *Verða at* + dative means 'to become', and originally, the phrase presumably meant 'to become *gjalt* = to become mad with fear'. Syntactical analysis shows, however, that by the time of our written sources, this is no longer the case, and the absence of such analysis is the most glaring omission in the scholarship on *gjalt*, both in the sagas and in *Hávamál*. In the sagas, *at* no longer serves as a preposition, but rather, *at gjalti* has become a petrified adverb, since there is no plural **þeir urðu at gjoltum*. Rather, *at gjalti* is used also of plural subjects.¹³ If the constituent parts were analysed at all, *gjalt* must therefore have been taken as an abstract 'madness', and a loose translation 'he/they entered into madness' may give a rough sense of the dynamics involved. Apparently, the underlying semantics had been lost, but this need not be the case in *Hávamál*.

Only *Hávamál* contains the detail of looking up in battle so that a curse can take hold, which allows us to see a connection to Irish stories about Suibne *geilt* (Suibne the madman), who looked up in battle so that the curse of Rónán could take hold (Einar Ól. Sveinsson 1952: 175).

The assumption that *gjalt* derives from Old/Middle Irish *geilt* poses a phonological problem that has not previously been addressed. In *geilt*, both the /g/ and the /l/ are palatal, and in such an environment, one would expect Irish /e/ to be rendered by /e/ in Old Norse. Irish /e/ was rendered by /ja/ in another environment, however, namely when the first consonant was palatal, the second "neutral", as in *Kjarvallr*, *Kjallakr*, *Myrkjartan*, *Kerþjallaðr*, *ingjan* and *bjannak* (the <j> indicates that the preceding consonant was palatal in Irish, and the bold letters are neutral in Irish). For this reason, a form *gelt* with neutral /l/, like Modern Irish *gealt*, must have been the starting point for the Norse adaptation.¹⁴ There is some debate as to whether the neutral variant is primary or secondary

13. The lexicographer Johan Fritzner proposed that when knowledge of the Irish background was lost, *gjalt* was reanalysed as a deviant form of *goltr* ('boar, male pig'). This does not explain, however, why the singular would be retained for plural subjects. In addition, Old Norse does not feature variation between /ja/ and /q/, and the supposed analogy in the word *svínalímm* ('swine-mad') is hardly valid, since it is found only in *Bárðar saga*, where we also find *svíndrukinn* ('swine-drunk'). This suggests that *svín-* is there used as an intensifying prefix, as in later Scandinavian languages, and that the word *svínalímm* has little bearing on perceptions relating to the mental faculties of swine. See Sayers 1994: 175.
14. This form may be secondary, possibly affected by the following back vowel in *geltach* 'mad' and *geltacht* 'madness'.

in Irish, but it appears to be attested in the ninth century, and *Hávamál* indicates that it had developed no later than the tenth.¹⁵ There is thus no phonological problem if one assumes that *gjalt* was based on *gelt* rather than *geilt*, and nothing appears to stand in the way of this assumption.

The detailed story of Suibne is known from the twelfth–thirteenth-century text *Buile Šuibne*, which is too late to have influenced *Hávamál*.¹⁶ Much earlier, however, the so-called Reichenau Primer, dating to in or around the 840s, contains a poem entitled *Barr edin* ('The Iviad Summit') and attributed to Suibne geilt.¹⁷ The poem praises life in the wild – that of Suibne and by extension that of the hermit – and refers to Suibne's/the hermit's abode as *maigen 'na áigder rindi* ('a field in which spear-points are not feared').¹⁸ The combination of the name *Suibne geilt*, life in the wild and fear of the battlefield shows that essential elements of the story were present in this early period, and this is confirmed by the poem entered immediately afterwards, which is attributed to Moling and praises the bliss of those who do the will of God (*Thesaurus Palaeohibernicus*, 2: 294). Moling appears as Suibne's spiritual saviour towards the end of *Buile Šuibne*, and the sequence of poems in the Reichenau Primer thus aligns with that text, albeit with a more pronounced spiritual

15. The earliest evidence shows spellings with and without <i>, but John Carey notes that the forms with <i> are diagnostic (Carey 1984: 95 n. 15). If *geilt* is a loan from Welsh *gwyllt* 'insane, wild; madman', which seems likely, the front vowel of that word also supports this (Carey 1984: 95). It may be questionable, however, whether only forms with <i> are diagnostic, except in the very earliest period. In his coming edition of *Acaldam Fínd 7 Oiséni* (The conversation of Find and Oiséne), David Stifter identifies the Suibne motif, and it seems likely that the exemplar, probably dating to the ninth century, had *gelt* (the Royal Irish Academy's coming volume on MS 23 N 10). The relevant passage reads: *Nícon ralus ó rigluch | gelt for fedaib i ndíthrub [...]*, which translates approximately as 'I have never come across a veteran (= aged warrior) [like a] madman [up] in the trees in the wilderness [...]'.
16. This is the date usually given to the text, based on its association with *The Battle of Mag Rath*, which was probably composed before 1197. Linguistically, *Buile Šuibne* could belong anywhere in the period c. 1200–1500 ('*Buile Suibne*': xvi). Nonetheless, some of the poetry in it was likely composed in the Old Irish period (Ní Dhonnchadha 2014: 23–25).
17. The manuscript was brought to Reichenau by Martin Gerbert in the eighteenth century and was produced in West Francia, probably in the area of Laon-Soissons. See Bischoff 1981 [1977], 3: 47–50; Tristram 1999.
18. *Thesaurus Palaeohibernicus*, 2: 294. A similar statement – *nídom nía* (OI *nita nía* 'I am no warrior') – is found in a quatrain in *Buile Šuibne* that for reasons of linguistic form and independent attestation is likely to go back to the Late Old or Early Middle Irish period (Ní Dhonnchadha 2014: 23–25).

focus. There are thus no chronological impediments to the assumption that the correspondences between *Buile Suibne* and *Hávamál* 129 are due to influence from the Irish tradition.

Previous treatments of the Old Norse word *gjalt* have not clearly distinguished three separate contexts: the phrase *verða at gjalti*, *Hávamál* 129 and *Konungs skuggsjá*. In order to produce a clear analysis, the semantics within each context and their relation to each other and to Irish tradition must be evaluated separately. The phrase *verða at gjalti* is treated above, and I now turn to *Hávamál* 129.

Among Old Norse texts, only *Hávamál* refers to becoming *like a gjalt*, as opposed to simply becoming *gjalt*. In *Hávamál*, *gjalt* is apparently a concrete noun, since only these can serve as points of comparison with other concrete nouns: one can become like a madman, but not like madness. This is unlike prose texts where, if it was analysed at all, *gjalt* must have been taken as an abstract noun. In addition, the comparison between the plural *gumna synir* and the singular *gjalt* in *Hávamál* suggests that the Irish epithet is treated as a name, and not as a common noun meaning ‘madman’. If *gjalt* were a common noun here, one would have expected **gjoltum glikir* ([they become] like madmen), not *gjalti glikir* ([they become] like a madman).¹⁹ Epithets are often used as appellatives in Norse, so it is natural that Suibne’s famous epithet would be treated as his name. Thus, for instance, *Eyrbyggja saga* chapter 12 explains that Snorri goði’s real name was Þorgrímr and that Víga-Styrr’s was Arngrímr, and the epithets have otherwise replaced their names, in *Eyrbyggja saga* and elsewhere. In poetry, we find, for instance, *Lúfa* for *Haraldr lúfa* in *Haraldskvæði* 10 (c. 900) and *Skreyja* for *Eyvindr skreyja* in *Eyvindr’s lausavísa* 4 (c. 961) (*SkP* 1: 104; 219 [cf. *Eyvindr skreyja* in the preceding stanza]). Nothing thus stands in the way of respecting the syntax and reading *Gjalti glikir* (‘like Gjaltr’, with the necessary addition of nom. m. -r = Suibne *gelt*). We may thus add another exact correspondence to the Irish stories; namely, the name of the protagonist. This strongly suggests that the Irish narrative background was known at the time of the composition of *Hávamál*. In the phrase *verða*

19. I have found no comparable instances with common nouns in the singular (*Dictionary of Old Norse Prose: s.v. glikr*). William Sayers translates *gjalti* as the plural (‘geilts’) and treats *Hávamál* 129 simply as an early occurrence of the ‘concept’ of *verða at gjalti* (Sayers 1994: 165).

at *gjalti*, by contrast, indications of such knowledge are not only absent, but the linguistic usage is incompatible with the Irish narratives.

In *Konungs skuggsjá* (Norwegian, mid-thirteenth century), a detailed description of the Irish narrative background resurfaces as one of the wonders of Ireland (Einar Ól. Sveinsson 1952: 173–74). We here read of the men called *gelt* – apparently so called by the Irish – who *verða at giellti*, are struck by fear in battle and take to the woods, spending twenty years there and growing feathers (*Konungs skuggsjá*: 61). Not only does this description contain a wealth of information that is otherwise unattested in Old Norse, but *Hávamál*'s two key elements of looking up and a curse are absent. Like many aspects of the account of Ireland in *Konungs skuggsjá*, this description must therefore be due to new Irish input (on contemporary Irish input in *Konungs skuggsjá*, see Meyer 1910; Etchingam et al. 2019: 43–121).²⁰ This is also suggested by the spellings *gelt* and *giellti*, which indicate a new phonological analysis, presumably based on the form *geilt* rather than *gelt* with a neutral /l/, as in *Hávamál*.²¹ We are here in the remarkable position of being able to compare two separate imports of the same Irish narrative into Old Norse tradition. For the present purposes, however, it is sufficient to note that the description in *Konungs skuggsjá* is not indebted to internal Old Norse transmission. It does not, therefore, have any bearing on the assumption that knowledge of the Irish narrative was lost between the composition of *Hávamál* 129 and the formation of the adverb *at gjalti*.

In the martially oriented Old Norse tradition, an economical expression for the semantic field of going mad with fear in battle was most li-

20. While Meyer considered the input to be exclusively oral, Etchingam et al. think that it is predominantly written. Some of their arguments may be compelling, such as; *Diermicius* (p. 74); *Themer* (for expected *T(h)ever*; p. 78); detached genitive singular i-stem (p. 81; similarly *blaðma* pp. 68–69). Other arguments are more difficult to accept, e.g. that *loch* ought to have given *luch* in auditive approximation (pp. 68, 71; *luch* means ‘mouse’ in Irish) or that the rendering of Irish *-ch-* by ON *-g-* might be a written feature. The argument regarding *ec > ee* (pp. 67–68) does not appear to be valid, since variants with *c*, as well as confusion between *c* and *t*, are attested in the ON transmission. Thus, *Logheehag* (p. 51): *logechag* (e), *logeçag* (a), *logetagh* (f); see Engesland, forthcoming.
21. The main, Norwegian manuscript (AM 243 b α) has the spellings *gelt* and *giellte*. The Icelandic AM 243 e fol. and AM 243 n fol. have *geltir* and *giallti*, but in *giallti*, the *a* is due to correction of *e*, and *geltir* is apparently due to grammatical trivialisation (adding an expected masculine plural ending). The evidence thus unambiguously points to the spellings *gelt* and *giellte* in the archetype. See *Konungs skuggsjá*: 61.

kely attractive. This probably accounts for the detachment of *Gjaltr* from its narrative background. The process requires at least two stages. The first is one in which (older?) speakers use some economical expression referring to *Gjaltr* but are understood by other (younger?) speakers to refer to an abstract concept. It is not likely that the expression *at gjalti* would behave as an adverb at this stage, since linguistic practice would have been affected by speakers who knew that, in fact, *Gjaltr* was a person. It is only when the second group of speakers becomes the transmitter of linguistic conventions to another generation that the full transformation into an adverb can take place.

The setting for this transmission was one of three-generation households, so the first, second and third group of speakers may have had some 50–60 years between them. In addition, narratives are not like phonological changes, that are irrecoverable soon after they have gone through a linguistic community. Rather, at any given time, some people will know a narrative, others will not, and this situation may continue for a considerable period. We may therefore assume that linguistic practices were divergent for a time. For these reasons, it is difficult to believe that the full adverbialisation of *at gjalti* could have been carried through in less than a hundred years or thereabouts. It is therefore unlikely that a poet could have expected his listeners to be acquainted with key features of the story of *Gjaltr* in the twelfth century, but that the many texts using the expression *verða at gjalti* in the thirteenth would only know *at gjalti* as an adverb, possibly drawing on an abstract noun. If we suppose that the expression *verða at gjalti* had developed by 1200 at the latest, preceding observations make it likely that stanza 129 was composed before c. 1100. This places us within the period of a pronounced mythological slump, when it is unlikely that any part of a poem with Óðinn as a speaker was composed. This slump began c. 995 or c. 1015 at the latest, and stanza 129 was thus most likely composed before these dates (Males 2020: 39–94). A similar *terminus ante quem* is suggested by the loan itself, since other poetic occurrences of Irish loans are found in poetry before c. 1000, with the exception of King Magnús berfœttr's use of the word *ingjan* (= Ir. *ingen*, 'young girl') to add local colour to his description of his love affair with an Irish woman in Dublin in 1098. Other poetic loans, by contrast, suggest intimate knowledge of matters Irish, and not, like Magnús' stanza, that Irish is something exotic. A number of

factors thus combine to suggest that stanza 129 was composed before *c.* 1000.

While Einar Ól. Sveinsson's 1952 study of *Hávamál* 129 places a premium on specificity as a precondition for diagnostic significance, Einar left several avenues for testing the stanza's dating implications unexplored. Most notably, the lack of syntactical analysis of Old Norse occurrences of *gjalt*/*Gjaltr* has meant that their internal differences have remained hidden. This is the most fundamental precondition for using *Gjaltr* in stanza 129 as a dating criterion. In addition, Einar did not discuss Irish sources earlier than *Buile Šuibne*, which strengthen the case for early influence.

Content-Based Criterion 4: Better not to ask than to sacrifice too much

Stanza 145.1–5 reads:

Betra er óbeðit
 en sé ofblótít;
 ey sér til gildis gjøf.
 Betra er ósent
 en sé ofsóit.

It is better not to ask than to sacrifice too much; a gift always looks to [= demands] its recompense. It is better not to have sent [a request] than to slaughter too much.

This stanza provides the answer to a question posed in the preceding one: Do you know how to sacrifice? Apparently, the key lies in moderation, since too great a gift to the gods by means of sacrifice would demand too great a recompense, according to the logic of the exchange of gifts. This message is quite unlike the analogues from *Hugsvinnsmál* and *Disticha Catonis* adduced in *Kommentar zu den Liedern der Edda*, 1: 909 (cf. *SkP*, 7: 431, 441–42). In those poems, sacrifice is to be avoided altogether.²² Whether of a pagan or Christian background, the couplets in

22. The fact that the *Kommentar* notes these stanzas in *Disticha Catonis* and *Hugsvinns-*

Disticha Catonis are compatible with a Christian view, whereas *Hávamál* 145 is not, since it presupposes that one should sacrifice living victims (*sóá*). There are no injunctions presupposing the sacrifice of living creatures in Old Norse literature from the Christian period, and there are strong reasons for why a Christian would not produce one: Christ's sacrifice has replaced all other sacrifices (Heb 7.27), and the sacrifice of living creatures was associated with Jews and pagans.

The crucial point for using this stanza as a dating criterion is that it is gnomic, encouraging the right course of action. While sacrifices are described in numerous Old Norse texts, the reader is otherwise never, as far as I am aware, encouraged to sacrifice living creatures, whether in moderation or in any other way. Rather, other gnomic or normative texts, such as *Hugsvinnsmál* or the laws, insist that one should not perform sacrifices to the gods. In medieval and modern historiography alike, authors often describe behaviour which they would not encourage in contemporary society, and gnomic and normative texts therefore speak to the values of a society in a different way than does historiography, whether factual or fictive. Thus, for instance, a saying *"thou shalt kill" would not be a good fit within the Judeo-Christian tradition, despite the many killings described in the Bible, some of them viewed with favour by God. As an injunction, only "thou shalt not kill" is sanctioned by tradition. Similarly, I doubt that immoderation is encouraged in any gnomic tradition, even though immoderate individuals tend to attract the interest of historians. The evaluation of whether gnomic and normative utterances belong to one or the other tradition must therefore be based on comparison with other utterances within the same category, and not with historiography or other narrative.

The injunction to sacrifice within reason has, to the best of my knowledge, not explicitly been used as a dating criterion. Scholars such as Hugo Gering and Finnur Jónsson appear to have taken the pagan composition of *Hávamál* as self-evident, and additional evidence, such as that provided by stanza 145, would have seemed superfluous to them (see e.g., Sijmons Gering 1927–31, 1: 153; Finnur Jónsson 1920–24, 1: 224–44). By contrast, von See and the other editors of *Kommentar zu den Liedern der Edda* seem to be so focused on finding similarities in *Hugsvinnsmál*

mál as analogues to *Hávamál* 145 is one of many examples of their bias for late dating (see Males 2022).

and *Disticha Catonis* that they fail to notice that these texts say something very different from *Hávamál* 145. For various reasons, then, one of the most obvious dating criteria in the poem has largely been left out of the scholarly debate.

Conclusions

As the preceding examples show, content may be subjected to testing no less than formal criteria. Indeed, all four content-based criteria may be stronger than the overall ratio of expletive *of*, since poets occasionally archaised using this feature. There is thus no absolute correlation between formal criteria and diagnostic reliability. Rather, the most important characteristics of a criterion are its specificity and its susceptibility to testing, the former being a precondition for the latter.

For the long and seemingly composite *Hávamál*, it is a particular asset that indications of a date before *c.* 1000 are spread across the poem: stanza 4 (*of* before noun), 21 (*of* before noun), 32 (*vr-*), 38 (*of* before noun), 71 (*brendr sé*), 76–77 (*deyr fé*), 81 (*brend kona*), 129 (*gjalti glikir*), 145 (sacrifice within reason).²³ The data therefore invites us to contemplate the possibility that the poem is the product of a single creative mind and that the sections of the poem are intended as such. It is somewhat conspicuous that linguistic archaisms are found only in the first part of the poem, but these features are rare, and there is thus no reason to expect an even spread. As we shall see, there is a factual contradiction between stanzas 13–14 on the one hand and 104 and 109–10 on the other, possibly suggesting that the poet drew on one or two pre-existing poems. The concentration of archaic linguistic features to the first part of the poem may lend some support to such a hypothesis, although coincidence or transmission may be equally plausible explanations of the distribution. It should be noted that *vr-* and expletive *of* before nouns appear to have been optional features down to *c.* 1000, and their distribution may therefore equally well be due to stylistic preferences as to relative chrono-

23. In addition, overall similarities with *Sigrdrífumál* are often taken to indicate influence from *Hávamál*, and *Sigrdrífumál* features alliteration in *vr-*. The similarities are not signalled by marked lexical overlap, however, and common dependency on a shared tradition therefore cannot be ruled out. See *Kommentar zu den Liedern der Edda*, 5: 525–26.

logy. If *Hávamál* is in some sense composite, I would nonetheless argue that the implications of this background are less prominent than scholars generally assume and that the poem is best viewed as the work of one poet. This calls for some elaboration.

To date, most scholars have viewed the poem as composite, due to its length and divisions into sections (for an overview, see McKinnell 2007). In the spirit of analytical Homeric studies of his day, Karl Müllenhoff first divided the poem into six parts, and scholars have largely followed his lead (Müllenhoff 1891: 250–88). Indeed, David Evans states that it is “inconceivable” that *Hávamál* was originally composed as one poem (Evans 1986: 7). Indications discussed in this article suggest that the different parts of the poem are roughly contemporary, however. The poem may still be composite, but the analytical value of this claim diminishes if the constituent parts of the poem cannot be told apart chronologically. Furthermore, there is reason to question the assumption that a division into sections need indicate that these existed before the poem in which they are contained.

The lists of dwarves in *Völuspá* and of names of Óðinn in *Grímnismál* also amount to semi-independent sections, and *drápur* are divided into *bálkar* (‘sections’). There are thus a number of analogues to dividing a poem into segments, and it is doubtful that their presence should be taken to suggest that more than one poet has been at work in the way that, for instance, two linguistic strata would have. Another potential counterindication to unified composition is the fact that the speaker, Óðinn, mainly uses the first person *ek* ‘I’, but in stanzas 80, 109, 110, 142 and 145, we find references to Óðinn in the third person, and in stanzas 110, 143, 160, the *ek* does not refer to Óðinn, but is rather the voice of the poet. Most scholars take these inconsistencies as indications of different strata (von See et al. 1997–2019, 1: 460–61). This conclusion is questionable, however, since a similar situation applies in *Völuspá*, where the *völva* first speaks in the first person and then shifts to *hon* ‘she’, and there appear to be no strong reasons to assume that the “I” and “she” sections represent two different strata. Furthermore, the shift between persons has a literary dimension. In stanza 110, the poet distances himself from Óðinn’s immoral behaviour, and in stanzas 80, 142, 143 and 145, we get an “outside” view of Óðinn as the creator of runes. This distribution of functions is not likely to be coincidental, and the assumption that the shifts are simply remnants of older building blocks therefore presupposes

a lower opinion of the poem's sophistication than its characteristics suggest. This is most likely attributable to the perception of eddic poetry as "folk" poetry, which guided early Old Norse scholarship and the effect of which remains with us (see the discussion of Müllenhoff below). Indications and counterindications of unified composition and literary sophistication must therefore be evaluated anew, without the unwarranted assumption that eddic poetry is by nature artless and "folksy".

This assumption probably also accounts for the fact that few scholars have drawn attention to indications of *Hávamál's* unified nature. Thus, for instance, the divine origins of runes/spells are signalled in stanzas 80 and 111 and are then described in stanzas 138–64, and Óðinn's adventures with women in stanzas 96–111 are preceded by a number of statements to the effect that men and women should not trust each other. In stanzas 13–14, Óðinn admits to having been too drunk when he visited Gunnlǫð, and in 104–10, his betrayal of her is described in detail. Stanza 103 presents general advice, as if echoing the gnomic setting of the previous Gunnlǫð stanzas (13–14). Seemingly abrupt changes of topic are in these and other ways foreshadowed in preceding sections, until stanzas 163–64 finally announce that the poem has reached its end. Thus, even if *Hávamál* may have been compiled from pre-existent sections, the poet must have adapted these so much that it would still make sense to view the poem as the work of one poet. Snorri certainly perceived of *Hávamál* as a unit when he used it as a framing device for *Gylfaginning* (Males 2021: 129–32).

This unity is evident also on a conceptual level. *Hávamál* is a collection of advice interspersed with glimpses into relevant aspects of the life of the divine advisor: his experience with women, which is connected to the topic of tension between men and women, and his acquisition of knowledge, which is what he imparts in the poem. Narrative and advice thus inform each other, and we must therefore assume that the composite character of the poem is intentional. This conforms with what one might expect on general grounds, since the poetic and saga corpus at large suggest that the composition of poetry was seen as an individual endeavour.

With these observations in mind, there remains one indication of the conjoining of two different poems or traditions. In stanzas 13–14, the father of Gunnlǫð is called *Fjalarr*, whereas in 104 and 109–10, he is named *Suttungr*. By way of analogy, another giant is named *Skrymir* in *Lokasenna* 62 and *Fjalarr* in *Hárbarðsljóð* 26, suggesting that such va-

riation may be more likely to occur between poems than within a single one. As we have seen, however, the two Gunnloð sections are crafted to mirror each other, so that while the poet may have drawn on two or more earlier poems, his efforts at creating a unitary composition should not be underestimated, and the spread of criteria across the poem allows us to date this creative act to sometime before *c.* 1000. In spite of the near-consensus on viewing *Hávamál* as composite, I have found the internal contradiction of the name of Gunnloð's father adduced as evidence only in the commentary by Sijmons and Gering (Sijmons and Gering 1927–31, 1: 87; cf. e.g. von See et al 1997–2019, 1: 531; *The Poetic 'Edda'*, 3: 51; *Eddukvæði*, 1: 325; Evans 1985: 81; Sayers 2015: 394, 397). The reason for the absence of this argument among scholars following Müllenhoff's lead is presumably that Müllenhoff considered stanzas 13–14 a later addition and therefore excluded them from analysis. Today, scholars would generally avoid such an invasive approach, but the debate has nonetheless been conditioned by Müllenhoff's choices.

The three enlarged initials in the manuscript are sometimes adduced as evidence of the poem's composite nature (e.g. McKinnell 2007: 75–76, 106). This feature probably has little bearing on the issue, however, since the variants *Fjalarr/Suttungr*, if anything, suggest a dividing line somewhere between the first and second initial, and since Snorri clearly perceived of the poem as a unit. After some three centuries of oral transmission, scribes presumably had no better clues than we do for reconstructing the lost building blocks of the poem, nor is it very likely that they would attempt to do so, since this kind of “analytical” criticism is a product of the eighteenth and nineteenth centuries. Rather, the scribe(s) presumably felt that the poem fell into thematic sections and signalled this by their use of initials.

These observations lead us back to the possibility of pagan appropriation of aspects of Christ's crucifixion in stanzas 138–45. Since good dating criteria are spread across the poem and there are no specific indications pointing to a date after *c.* 1000, these stanzas were most likely composed before that date. More specifically, stanza 145 contains the fourth content-based dating criterion, after which follows an analogue to Christ: *þar hann upp um reis | er hann aprtr kom* ('there he rose up when he returned'). *Hávamál* 138–45 presents us with a sacrificed god hanging on a tree (note that the Cross was commonly understood as a tree in the Middle Ages; Lassen 2009), given no food or drink (cf. the

mocking offer of gall and vinegar to Christ; Males 2013: 111–12) and finally returning and rising up (note that *rísa upp* and the noun *upprisa* are the two words commonly used for Christ’s resurrection; Fritzner 1883–96, 3: 115, 797). Central elements in Christ’s and Óðinn’s hanging thus overlap, and no such complex of elements appears to be found in neighbouring cultures, which suggests that *Hávamál* 138–45 have been influenced by Christian perceptions. Nonetheless, the stanzas are so different from descriptions of Christ’s crucifixion that attributing them to a Christian poet creates more problems than it solves. Specifically, as we have seen, the last correspondence is preceded by a statement that is incompatible with Christian views on sacrifice. Stanza 145.1–5 may thus serve not only as a dating criterion for *Hávamál* and for the “hanging” stanzas, but it also suggests that even if stanzas 138–45 may have been influenced by Christian perceptions, it is unlikely that they were composed by a Christian poet. Furthermore, the traditional elements of the “hanging” motif, including the spear and the hanging, should not be underestimated, but rather, it was presumably the presence of such features that made the addition of Christian elements seem viable in the first place (Males 2013: 111).²⁴

A more precise date for *Hávamál* than before *c.* 961 (the date of *Hákonarmál*) must perhaps remain elusive, but some general observations may be made. 850–900 are the rough dates of our earliest preserved skaldic poems, and the lines of transmission of skaldic and eddic poetry would probably have been largely the same from the time of composition until they were committed to writing. Germanic analogues and the Rök stanza (*c.* 800) indicate that the *fornyrðislag* tradition is at least about two centuries older, but the corpus preserved in later manuscripts was dependent on its carriers. It seems likely that *ljóðahátttr* – the metre of *Hávamál* – developed out of a variant of *fornyrðislag* during the ninth century, although this assumption must remain somewhat tentative

24. One may note the kenning *galga farmr* ‘cargo of the gallows’ for Óðinn in *Háleygatal* 1 (*c.* 986), providing another early witness to Óðinn as himself hanged, rather than as the god of the hanged, but it is possible that *Háleygatal* is influenced by *Hávamál* in this regard. Óðinn’s access to hidden knowledge is a prominent feature of stanzas 138–45, the traditional character of which is attested in the rest of *Hávamál*, as well as other eddic poems. Indeed, this seems to be the main reason for Óðinn’s hanging, whereas that of Christ’s is the redemption of humanity to the possibility of eternal life. The causes of the two hangings are thus fundamentally different.

(Males 2023a). I see no reason to assume that carriers of the poetic tradition would have favoured poems that were considerably older than the skaldic poems simply because the eddic tradition itself was older. The crucial factor is continuous transmission such as that provided by the courts and their poets, and it seems likely that these poets would have memorised poems favoured at their courts and, perhaps, produced by the very poets that we know from their skaldic production. The only poet who can be dated to around the middle of the ninth century, Bragi, has many conspicuous archaic features, and we find no such extreme archaisms in *Hávamál* (Males 2023b). Such features could, of course, have been obliterated in transmission, but overall, a date *c.* 900–50 seems plausible, although a cautious scholar might wish to expand the time-frame to *c.* 850–960.

A plausible dating helps us flesh out the picture of tenth-century elite culture, but also to get to grips with the text itself. Much of the advice in *Hávamál* is staunchly practical: do not get too drunk, be a friend to your friend, be neither stupid nor too wise, etc. Unsurprisingly in such a context, we also get a variety of “the early bird catches the worm”, but one that is decidedly odd to modern ears. *Hávamál* 58 reads:

Ár skal rísa
 sá²⁵ er annars vill
 fé eða fjör hafa;
 sjaldan liggjande ulfr
 lær um getr
 né sofandi maðr sigr.

He who wishes to take another’s wealth or life must rise early; seldom does the wolf get a thigh lying down, nor a sleeping man victory.

The modern Scandinavian saying runs *morgonstund ger guld i mund* (‘the morning hour gives gold in the hand’)²⁶ and the like, replacing killing and victory with more ordinary work ethics. The injunction “thou shalt not kill” is deeply embedded into Christian culture, and while this ideal

25. MS *ri* / *sa er*.

26. Today, most Scandinavians would take this to mean ‘gold in the mouth (*mun/mumm*)’, since *mund* (hand) is an obsolete word.

does not always correspond to reality, Christian endorsement of violence generally insists on its religious motivation. Stanza 58 thus appears to evince non-Christian ethics. Even so, I have not included it among the dating criteria, since its relatively unspecific contents make it difficult to test its diagnostic significance. Furthermore, it complicates matters that in the warrior ethic of poetry in particular, exhortations to fight bravely are commonplace in pagan and Christian culture alike. This stanza is different, however, addressing the practicalities of one man taking the life of another and stressing not bravery, but vigilance. With a plausible dating of the poem, a likely explanation of its pragmatic approach to killing becomes evident; namely, that the stanza was not intended to conform to Christian ethics. The practicality of this stanza is matched by that of stanza 145, where even the gods are part of a strictly commensurate system of gift giving and should not be forced to reciprocate beyond reason. One is reminded of Egill's reaction when Einarr skálaglamr gave him a shield (*Egils saga*, ch. 78). Egill assumed that Einarr was trying to force him to compose a poem in recompense for the shield, and he became so outraged by this that he decided to kill him. In the event, Einarr had left in the morning, and so Egill had to settle for composing a poem instead. Lack of reciprocation was not an option.

This is obviously a humorous account by the saga author, but it must have been meaningful to its audience, and stanza 145 shows us just how deeply imbedded the concept of reciprocation was in Old Norse culture. With a plausible dating, stanzas like *Hávamál* 58 and 145 allow us to flesh out the cultural background of some of the traditional notions that later saga authors could draw on. The dating of *Hávamál* thus informs our analysis not only of perceptions among the pagan elite in the tenth century, but also of the preconditions of later saga literature.

Bibliography

- Bischoff, Bernard. 1981 [1977]. Irische Schreiber im Karolingerreich. In: *Mittelalterliche Studien*, vol 3, 39–54. Stuttgart: Hiersemann.
- 'Buile Suibne' (*The Frenzy of Suibhne*), being *The Adventures of Suibne Geilt. A Middle-Irish Romance*, ed. and trans. J. G. O'Keefe. 1913. London: Irish Text Society.
- Carey, John. 1984. Suibne geilt and Túan Mac Cairill. *Éigse* 20, 93–105.

- Den tredje og fjerde grammatiske avhandling i Snorres Edda tilligemed de grammatiske avhandlingers prolog og to andre tillæg*, ed. Björn M. Ólsen. 1884. København: Samfund til udgivelse av gammel nordisk litteratur.
- Dictionary of Old Norse Prose*: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php>
- Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*, eds. Gustav Neckel and Hans Kuhn, 5th ed. 1983. Heidelberg: Carl Winter.
- Edda Snorra Sturlusonar. Edda Snorronis Sturlæi*, eds. Jón Sigurðsson et al. 1848–87. Hafniæ: Legatum Arnamagnæanum.
- Eddukvæði*, eds. Jónas Kristjánsson and Vésteinn Ólason. 2014. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Einar Ól. Sveinsson. 1952. Vísa í *Hávamálum* og írsk saga. *Skírnir* 1, 168–77.
- Engesland, Nicolai. Forthcoming. “Irish Orthography in Old Norse Texts?”
- Etchingham, Colmán, Jón Viðar Sigurðsson, Máire Ní Mhaonaing and Elizabeth Ashman Rowe. 2019. *Norse-Gaelic Contacts in a Viking World. Studies in the Literature and History of Norway, Iceland, Ireland and the Isle of Man*. Turnhout: Brepols.
- Evans, David A. H., ed. 1986. *Hávamál*. London: Viking Society for Northern Research.
- . 1989. More Common Sense about *Hávamál*. *Skandinavistik* 19, 127–41.
- . 1990–1993. Review of Hermann Pálsson, *Heimur Hávamála*. *Saga-Book* 23, 414–16.
- Eyrbyggja saga*, ed. Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson. 1935. Íslensk fornrit 4. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Finnur Jónsson. 1920–24. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 2nd ed., 3 vols. København: G. E. C. Gads forlag.
- The First Grammatical Treatise*, ed. Hreinn Benediktsson. 1972. Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics.
- Flaten, Rune. 2009. Odin eller Kristus på Vindgameiðr?. In: *Á austrvega. Saga and East Scandinavia. Preprint Papers of the 14th International Saga Conference. Uppsala 9th–15th August 2009*, 259–67. Gävle: Gävle University Press.
- Fritzner, Johan. 1883–96. *Ordbog over det gamle norske Sprog I–III*, Kristiania: Den norske forlagsforening + IV: *Rettelser og tillegg* (1972), ed. F. Hødnebo, Oslo: Universitetsforlaget

- Gering, Hugo. 1903. *Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der 'Edda'*. Halle: Weishaus.
- Gering, Hugo and Barend Sijmons. 1927–31. *Kommentar zu den Liedern der 'Edda'*. Halle: Weishaus.
- Haukur Þorgeirsson. 2012. Late Placement of the Finite Verb in Old Norse *Fornyrðislag* Meter. *Journal of Germanic Linguistics* 24, 233–69.
- . 2016. The Dating of Eddic poetry – Evidence from Alliteration. In: *Approaches to Nordic and Germanic Poetry*, ed. Kristján Árnason et al., 33–61. Reykjavík: University of Iceland Press.
- Hávamál*: See Evans, ed. 1986.
- Heimskringla* 1, ed. Bjarni Aðalbjarnarson. 1979. Íslenzk fornrit 26. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Hermann Pálsson. 1990. *Heimur Hávamála*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Islandske Annaler indtil 1578*, ed. Gustav Storm. 1888. Christiania: Grøn-dahl.
- Kommentar zu den Liedern der Edda*, ed. Klaus von See et al. 1997–2019. Heidelberg: Carl Winter.
- Konungs skuggsjá. Speculum regale*, ed. Finnur Jónsson. 1920. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Kuhn, Hans. 1929. *Das Füllwort 'of-um' im Altwestnordischen: eine Untersuchung zur Geschichte der germanischen Präfixe. Ein Beitrag zur altgermanischen Metrik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lassen, Annette. 2009. The God on the Tree. In: *Greppaminni. Rit til heiðurs Vésteini Ólasyni sjötugum*, ed. Margrét Eggertsdóttir et al., 231–46. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Lönnroth, Lars. 2011 [1969]. The Noble Heathen: A Theme in the Sagas. In: *The Academy of Odin. Selected Papers on Old Norse Literature*, 45–74. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Males, Mikael. 2013. Allegory in Old Norse Secular Literature: Theoretical and Methodological Challenges. *Viking and Medieval Scandinavia* 9, 99–132.
- . 2016. Character, Provenance and Use of the Icelandic Fifth Grammatical Treatise. *Arkiv för nordisk filologi* 132, 121–38.
- . 2020. *The Poetic Genesis of Old Icelandic Literature*. Berlin: De Gruyter.
- . 2021. *Gylfaginning*: Poetic Sources and the Structure of the Archetype. *Saga-Book* 45, 119–50.

- . 2022. Irish Influence on Late Norse Paganism. The Leviathan and the Miðgarðsormr. *Peritia* 33, 161–90.
- . 2023a. The Earliest Old Norse Metrics. *Filologia Germanica* 15, 121–44.
- . 2023b. The Dating of Bragi's Poetry. *Medioevo europeo. Rivista di filologia e altra medievalistica* 7/2, 63–77.
- Males, Mikael and Klaus Johan Myrvoll. Forthcoming. *The Date and Purpose of 'Völuspó'*. Ithaca: Cornell University Library.
- Marold, Edith. 1974. Thor weihe diese Runen. *Frühmittelalterliche Studien* 8, 195–222.
- McKinnell, John. 2005. *Hávamál B: A poem of Sexual Intrigue*. *Saga-Book* 29, 83–114.
- . 2007. The Making of *Hávamál*. *Viking and Medieval Scandinavia* 3, 75–115.
- Meens, Rob. Forthcoming. Willibrord's Penitential. The *Peanitentiale Oxoniense II* Revisited. In: *Transforming the Early Medieval World. Studies in Honour of Ian N. Wood*, ed. N. Kivilcim Yavuz and Richard Broome. Leeds: Kismet Press.
- Meyer, Kuno. 1910. Irish *mirabilia* in the Norse *Speculum regale*. *Ériu* 4, 1–16.
- Mitchell, Stephen A. 2022. Margrete of Nordnes in Cult, Chronicle, and Ballad. *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 74, 262–86.
- Mårtensson, Lasse and Heimir Pálsson. 2008. Anmärkningsvärda suspensioner i DG 11 4to (Codex Upsaliensis av Snorres Edda) – spåren av en skriven förlaga. *Scripta Islandica* 59, 135–55.
- Müllenhoff, Karl. 1891. *Deutsche Altertumskunde V*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Ní Dhonnchadha, Máirín. 2014. The Cult of St Moling and the Making of *Buile Shuibne*. In: *'Buile Shuibne': Perspectives and Reassessments*, ed. John Carey, 1–42. London: Irish Texts Society.
- Olsen, Magnus. 1928. *Gísla saga* og heltekdiktningen. In: *Festskrift til Finnur Jónsson 29. maj 1928*, ed. Johs. Brøndum-Nielsen et al., 6–14. Copenhagen: Levin & Munksgaard.
- Patria, Bianca. 2023. The Many Virtues of the Strange Type Eε. Metre, Semantics and Intertextuality in *dróttkvætt*. *Filologia germanica* 15, 193–222.
- The Poetic 'Edda'*, ed. and trans. Ursula Dronke. 1969–2011. Oxford: Clarendon Press/Oxford University Press.

- Sapp, Christopher D. 2022. *Dating the Old Norse 'Poetic Edda'. A Multifactorial Analysis of Linguistic Features*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sayers, William. 1994. Deployment of an Irish Loan: ON *verða at gjalti* 'to go mad with terror'. *JEGP* 93, 157–82.
- . 2015. Birds and Brains of Forgetfulness: Old Norse *óminnis hegri*, Old Irish *inchinn dermait*. *The Journal of Indo-European Studies* 43, 393–422.
- See, Klaus von. 1972a. *Disticha Catonis und Hávamál*. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 94, 1–18.
- . 1972b. *Die Gestalt der 'Hávamál'*. Frankfurt am Main: Athenäum.
- . 1987. Common Sense und *Hávamál*. *Skandinavistik* 17, 135–47.
- . 1989. Duplik. *Skandinavistik* 19, 142–48.
- SkP = Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages*, ed. Margaret Clunies Ross, Kari Ellen Gade, Diana Whaley et al. 2007–. Turnhout: Brepols.
- Snorri Sturluson, *Edda. Skáldskaparmál*, ed. Anthony Faulkes. 1998. London: Viking Society for Northern Research.
- Snorri Sturluson, *Prologue and 'Gylfaginning'*, ed. Anthony Faulkes, 2nd ed. 2005. London: Viking Society for Northern Research.
- Suzuki, Seiichi. 2014. *The Metres of Old Norse Eddic Poetry. Common Germanic Inheritance and North Germanic Innovation*. Berlin: De Gruyter.
- Taylor, Ruth Lydia. 2005. *Deviant Burials in Viking-Age Scandinavia*, M.Phil., University College London.
- Thesaurus Palaeohibernicus. A Collection of Old-Irish Glosses, Scholia, Prose and Verse*, ed. Whitley Stokes and John Strachan. 1901–10. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thorvaldsen, Bernt Øyvind. 2016. The Dating of Eddic Poetry. In: *A Handbook to Eddic Poetry. Myths and Legends of Medieval Scandinavia*, eds. Carolyne Larrington, Judy Quinn and Brittany Schorn, 72–91. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tristram, Hildegard L.C. 1999. Die irischen Gedichte im Reichenauer Schulheft. In: *Studia Celtica et Indogermanica. Festschrift für Wolfgang Meid zum 70. Geburtstag*, eds. Peter Anreiter and Erzsébet Jerem, 503–529. Budapest: Archaeolingua.
- Vries, Jan de. 1962. *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*, 2nd ed. Leiden: Brill.

Sammandrag

Jämte *Völuspá* är *Hávamál* troligen den mest berömda av de fornväst-nordiska dikterna. Dikten dateras traditionellt till omkring 850–950, men somliga forskare har daterat den långt senare med utgångspunkt i dess innehåll. Sådana ansatser har dock varit bristfälliga i fråga om specificitet och prövbarhet, och deras giltighet är därmed oklar. Inte desto mindre kan texters innehåll stundom vara specifikt nog för att dess implikationer för datering skall kunna underkastas prövning. Detta skulle vara ett ovärderligt tillskott i utvärderingen, särskilt som *Hávamáls* versmått, *ljóðahátttr*, ger oss färre språkliga dateringskriterier än *fornyrðislag*. I denna artikel identifieras och prövas fyra innehållskriterier som alla pekar mot komposition före ca 1000 och därmed stöttar språkliga kriterier. Inga motstridiga indikationer har identifierats, och spridningen av kriterier i dikten kan tyda på att även om *Hávamál* möjligen är sammansatt av mer än en dikt torde detta ha ägt rum tidigt, troligen i perioden ca 900–50.

Mikael Males
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Universitetet i Oslo
Boks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
Mikael.males@iln.uio.no

Språket i norske kokebøker. Utviklingen av norsk kulinarisk terminologi

Av Henry Notaker

Artikkelen er et bidrag til kunnskapen om fagspråk og spesielt terminologi i norske kokebøker. Selv om mange kulinariske termer var kjent før den første kokeboka ble trykt i Norge i 1831, er kokebøkene den viktigste historiske kilden til fagspråket på dette området, fordi de konkret beskriver de ulike ledd i matlagingsprosessen og dermed kodifiserer den norske kulinariske terminologien. Studien viser hvordan terminologien, i tråd med den generelle språkhistoriske utviklingen, gradvis fjerner seg fra dansk ved en økende bruk av ord fra norske dialekter og overgang til en ortografi nærmere norsk dagligtale i løpet av 1800-tallet. Samtidig peker studien på hvordan et voksende antall termer fra ulike europeiske språk inkluderes i kokebøkene, mange av dem i norvagisert form, andre erstattet av nyskapte avløserord. Denne utviklingen stabiliserer seg under den offentlige språkstyringen i første del av 1900-tallet, men fra slutten av hundreåret skjer en svekkelse av forsøkene på fornorsking og norvagisering og en økende tendens til å benytte utenlandske termer i sin opprinnelige språkform.

1 Innledning: Kulinarisk terminologi

Denne studien av norske kokebøker konsentrerer seg om det kulinariske fagspråket, ord og uttrykk som brukes i beskrivelsen av matlaging. Den forsøker å dokumentere hvordan denne terminologien er vokst fram gjennom et samspill mellom norske kulinariske tradisjoner og termer på den ene siden og på den andre impulser fra utlandet med nye ingredienser, ny teknologi og nye termer. Gjennom denne prosessen har det kulinariske språket først tatt steget fra dansk til norsk og så forholdt seg til et nytt internasjonalt kulinarisk begrepsapparat.

Jeg har valgt uttrykket *kulinarisk terminologi* framfor andre mulige alternativer, for eksempel *kjøkkenspråk*, som er brukt i bøker og aviser gjennom 1900-tallet, men som ikke er tatt inn i ordbøkene (ordbøkene.no; naob.no) og dessuten er blitt brukt nedsettende om et dagligspråk uten faglige terminologier (Wiggen 1996: 167). Det samme gjelder *kjøkenmål* (Skard 1932: 7).¹

Ordet *kulinarisk* kommer fra det latinske *culinarius*, som står for det som har å gjøre med kjøkken, matlaging, kokekunst. I likhet med *kokekunst* (som opprinnelig betyr kokekunnskap) brukes *kulinarisk* ofte på norsk om såkalt 'finere' matlaging, men i denne artikkelen er ordet anvendt uten referanse til smak og kvalitet, det beskriver konkrete gjenstander, produkter, handlinger og prosesser. Betegnelser som *kulinarisk terminologi* og *kulinariske termer* er kjent i flere europeiske språk (germanske, romanske og slaviske) og ble brukt allerede i Norge i forbindelse med at NTH-professor i kjemi Sigval Schmidt-Nielsen lanserte *Matleksikon* i 1947 (*Adresseavisen* 15.04.1947).

Lister med kulinariske termer og deres betydning finnes i ordbøker på mange språk, trykte og nettbaserte, ofte med etymologisk forklaring. Det finnes også internasjonale studier av språket i kokebøker, men de er vanligvis begrenset til enkeltverk, enkelte forfattere eller enkelte termer (Notaker 2017: 144–163). Så vidt jeg vet, foreligger ingen språkhistoriske analyser av hvordan en kulinarisk terminologi har vokst fram og utviklet seg innen et språkområde, slik denne studien tar sikte på å vise.

I Norge har det vært liten interesse for kokebøkernes språk og litterære uttrykksmåte. I det hele tatt har kokebøker spilt liten rolle både som studieobjekt og kilde i akademisk forskning. Det kan ha noe å gjøre med holdninger som går tilbake til en tid da matlaging var en virksomhet kvinner drev med som del av sin husmorrolle. Året før kvinner fikk allmenn stemmerett skrev en norsk språkprofessor: «Imidlertid skal man ikke ha bladd saa meget i en kokebok før man ser at matlagingens semasiologi ofte er fullstændig utilgjengelig for enhver logisk-kritisk vurdering (om fordi den efter sit opphav er kvindelig, behøver vi jo her ikke at gaa nærmere ind paa)» (Iversen 1912: 89). Matlagingens terminologi er i sitt opphav neppe mer kvinnelig enn mannlig. Verdens første trykte kokebok ble skrevet av en mannlig italiensk humanist, sjef i Vatikanbiblioteket.

1. Jfr. renessansens betegnelser *Küchenlatein* og *Latino maccheronico* om en latin med uttrykk fra folkespråkene.

Han ble etterfulgt av mange intellektuelle, både kvinner og menn, i utlandet og i Norge, der Hanna Winsnes ble sett opp til av både Camilla Collett og Eilert Sundt.

Kulinarisk ordtilfang i Norge før de første norske kokebøkene

Mange ord for mat og matlaging, med rot i urnordisk eller importert fra andre europeiske språk, er kjent fra middelalderens skriftlige kilder på norrønt og mellomnorsk (sagaer, dikt, lover, personlige og offentlige dokumenter). Det gjelder næringsmidler og krydder, for eksempel *svín, síld, mjolk, hafri, epli, kál, pípari, ingifer, komin, safran*, tilberedte produkter som *grautr, skyr, brauð, smjör, mör, soð, steik*, kjøkkenutstyr som *ketill, ker, kanna, trog, disk*, og verb som *sjóða, steikja, baka, knóða, bryggja, ystast* (Fritzner 1886–1896). Med varierende ortografi gikk mange av disse ordene inn i de moderne nordiske skriftspråkene svensk og dansk, som på 1500-tallet valgte å bygge på dialektene i de respektive hovedstadsområder, det Einar Haugen i sin klassiske teori kalte første trinn i en *standardisering* (Haugen 1972: 252).

En slik standardisering fikk ikke norsk, for dansk ble offisielt skriftspråk. Men i folkespråkets dialekter fantes, i tillegg til ordene nevnt ovenfor, lokale navn på hjemlige retter. Noen av dem hadde rot i norrønt, for eksempel *dravle, kumle, soll, spa, sodd, saup, klot, mølje*, mens andre var av nyere dato eller av ukjent opprinnelse: *kams, suss, kip, gomme, lompe*. Disse ordene kjenner vi fra språklige studier og opptegnelser av norske dialektord fra 1600-tallet til begynnelsen av 1800-tallet, de fleste senere på trykk i ordbøkene av Ivar Aasen (1850, 1873). Samtidig kom nye kulinariske termer inn i språket gjennom kontakten med andre land rundt Nordsjøen, ikke minst fra de utenlandske borgerne som drev handel med Norge eller slo seg ned i norske byer. Endelig må det nevnes at eliten i Danmark-Norge hadde hatt tilgang til kokebøker på dansk siden 1616 (Vegenfeldt 1978). Det ble utgitt 22 bøker før 1800, ti av dem var oversettelser fra tysk, bare én fra fransk.

Kulinarisk terminologi i kokebøker

Kokebøkene gir instruksjon i matlaging, men de er ikke lærebøker. Den tyske lingvisten Göpferich (1995: 124) har i sin klassifisering av tekster innen naturvitenskap og teknikk en kategori hun kaller *didaktisch-instruktive Texte*. Her skiller hun mellom tekster som formidler *teoretisk*

kunnskap (for eksempel lærebøker) og tekster som gir *praktisk* veiledning (bruksanvisninger, handbøker).

En lærebok, vanligvis brukt i en institusjonell kontekst, har en sammenhengende framstilling av stoffet. I en kokebok kan man derimot slå opp på den siden som har instruksjon om en ønsket matrett. Hanna Winsnes kalte riktignok boka si for *Lærebog* (1845), men selv om den innledende delen hadde elementer som finnes i lærebøker, var den først og fremst en oppskriftssamling, og det er verdt å merke seg at de to første norske skolebøkene i matstell ikke ble kalt lærebøker, men kokebøker (Christensen 1891; Schönberg og Steen 1895). Norske ordbøker definerer *kokebok* som «bok med matoppskrifter» (ordbokene.no; naob.no).

De første kokebøkene i Europa hadde retter utviklet av kokker ved fyrstelige hoff og aristokratiske herregårder, senere av elitekokker innen restaurantkulturen i storbyene, men selve nedskrivningen ble gjerne gjort av profesjonelle *skrivere*.² Fra slutten av 1600-tallet var den finere kokekunsten dominert av franske tilberedningsmåter, og den franske terminologien spredte seg til kokebøker på andre europeiske språk. Kokebøkene var lenge forbeholdt en liten del av befolkningen, med høyere leseferdighet, sosiale og kulturelle ambisjoner og gode økonomiske ressurser, men på 1800-tallet nådde de den raskt voksende middelklassen. På dette tidspunktet var et flertall av kokebokforfatterne i Nord-Europa kvinner, og de var fullt klar over at deres lesere var kvinner med ansvar for matlagingen i private hjem. I motsetning til kokkemessterne som instruerte de profesjonelle restaurantkokkene i det franskdominerte fagspråket, prøvde de kvinnelige forfatterne å formidle kunnskap med enklere og mer hjemlige ord. Vi vet at «[f]agspråk har som sentral funksjon å fungere i kommunikasjon mellom spesialister» (Myking, Dysvik og Hjulstad 2018: 369). Men de fleste kokebøkene var ikke rettet til spesialister, de var rettet til amatører, og det skiller dem fra handbøker i andre handverksyrker, som var rettet til fagfolk. Men selv om disse kokebøkene i høyere grad brukte ord kjent i allmennspråket, tok de også opp flere av de utenlandske kulinariske termene, men de tilpasset dem gradvis til norsk ortografi. Det kan bety at grensen mellom fagspråket og allmennspråket er vagere, og at formidlingen ikke er en tradering av etablert ortodoks fagterminologi, men snarere utslag av en

2. Helt opp til i dag er bøker av kokker med liten skriveerfaring ført i pennen av andre, ofte forlagsredaktører.

asymmetrisk fagkommunikasjon (*Norsk i hundre!* 2005: 139), der forfatterne er kjent med de faglige termene, men vet at leserne/brukerne ikke alltid er fortrolige med dem.

Den kulinariske terminologien kommer til uttrykk i kokebøkene gjennom *oppskriften*, den altdominerende tekst-typen i denne sjangeren. En oppskrift består tradisjonelt av to deler, en overskrift som forteller hva slags matrett det dreier seg om, og selve instruksjonsteksten. Termen *matrett* er her brukt om alle typer tilberedninger av mat, kalde og varme, kokte og stekte, inklusive bakverk. De viktigste ordklassene i oppskrifter er substantiv, presisert gjennom adjektiver og determinativer (*en stor kjele, to gulrøtter*), og verb, modifisert gjennom adverbiale ledd (*kokes langsomt*) inklusive preposisjonsfraser (*skjæres i skiver, stekt på middels varme*). Verbene kan være spesielle kulinariske termer, men er ofte ord med flere betydninger i allmennspråket, og de får sin kulinariske betydning i oppskriftens kontekst.

Oppskriftene springer ut av en bestemt situasjonskontekst: opplæringen over grytene der mor instruerte datter og kokk instruerte lærling. Dette var en instruksjonsform som kombinerte ord og handlinger, man forklarte og demonstrerte. Men når instruksjonen skulle gjøres gjennom bøker, måtte det skje med ord alene, bilder spilte lenge svært liten rolle i kokebøkene. Når disse ordene først var skrevet ned, fikk de en egen autoritet. Kokebokforfattere har alltid bygd videre på etablerte tekster, på sitt eget språk eller på oversettelser fra fremmede språk. De har gjort mindre endringer og føyd til nyheter. Men visse hovedtrekk, vi kan kalle dem konvensjoner, er konstante: råvarenes art og mengde og de ulike ledd i tilberedningsprosessen. Dette har ofte ført til et nokså stereotyp språk i mange kokebøker, komprimert og oppramsende i forhold til den muntlige tonen ved en kjøkkenbenk og dermed fjernere fra dagligspråket. Men det oppstår også visse faste uttrykk som setter sitt preg på stilen, og det gjør at oppskriftene er lett å gjenkjenne som en egen tekst-type som forandrer seg lite over tid.

Utvalget av kokebøker i studien

Utvalget av kokebøker for årene 1831–1950 er foretatt med utgangspunkt i en bibliografi med omtale av bøkens innhold og forfatternes bakgrunn, samt geografisk og kronologisk register over utgivelsene (Notaker 2001). For tiden etter 1950 finnes ingen systematisk bibliografisk oversikt over kokebøker, så jeg har tatt utgangspunkt i de trykte utgavene av *Norsk*

Bokfortegnelse fra Universitetsbiblioteket i Oslo fram til 1985 og deretter i den digitaliserte Nasjonalbibliografien (Norbok) med søk på Deweys desimalklassifikasjon 641.5 *Matlaging (Kokekunst)*.

Utvalget er konsentrert om større, generelle verk med alle slags retter. Blant disse er det lagt størst vekt på bøker som kom i flere opplag, og på skolekokebøker. Det er videre lagt vekt på å inkludere bøker utgitt i ulike geografiske områder og bøker rettet til ulike samfunnslag. Bøker som ikke fyller disse kravene, er tatt med når de bidrar til å belyse hovedtemaet. Det er også enkelte henvisninger til bøker utenom utvalget.

Innflytelsen fra Danmark i de tidlige norske kokebøkene og sammenlikningen av utviklingen i norsk og dansk terminologi er basert på et utvalg av danske kokebøker: Müller 1785, Seidelin 1801, Petersen 1824, Mangor 1838 og Nimb 1900. *Ordbog over det danske sprog* (ODS) er konsultert gjennom den digitaliserte utgaven på ordnet.dk.

Metode og søk etter termer

Studien tar sikte på å beskrive arten og omfanget av fagspråklige termer i kokebøkene ut fra to angrepsvinkler, en leksikalsk og en stilistisk (Engberg 1998: 32–38). Den leksikalske registrerer bruken av substantiv som navn på tekniske hjelpemidler, ingredienser og de enkelte matrettene og bruken av verb som beskriver forberedelse, varmebehandling og diverse inngrep underveis. Jeg har lagt vekt på å registrere *om* og *hvordan* importord tilpasses gjennom fornorsking eller norvagisering (Sandøy 2000: 21 ff).

Den stilistiske angrepsvinkelen registrerer hvordan ulike grammatiske former av verbene brukes, for eksempel presens passiv (*fisken kokes*), imperativ (*kok fisken*) eller presens aktiv, der ingrediensene enten er subjekt (*fisken koker*) eller objekt i kombinasjon med pronomenet *man* (*man koker fisken*). Det er også vanlig med kombinasjon av imperativ og infinitiv (*la fisken koke*). Spesielle særtrekk, for eksempel bruk av personlige pronomen, er også registrert.

Et første søk etter forekomsten av ulike termer er gjort i de digitaliserte bøkene i Nasjonalbibliotekets samling. Men ikke alle bøkene i utvalget er digitalisert, og dessuten fanges ikke alle ord opp, for eksempel når de er trykt med en spesiell skrifttype, særlig fraktur, som var vanlig fram til ca. 1900. Det har derfor vært nødvendig å lese bøkene side for side. Når det gjelder forekomsten av ulike verbformer, er også et første søk gjort i Nasjonalbibliotekets digitaliserte utgaver. Deretter er stikk-

prøver tatt ved registrering av antall ulike verbformer i forskjellige kapitler i bøkene. Resultatene av de to metodene har stort sett vært sammenfallende, og derfor er den siste metoden brukt på bøker som ikke er digitalisert.

For å tydeliggjøre utviklingen over tid, har jeg foretatt en kronologisk inndeling i fire perioder, hver av dem med sine språklige særtrekk:

1831–1882: Med enkeltstående unntak terminologi overtatt fra dansk

1883–1906: Gradvis oppbrudd fra dansk ortografi

1907–1950: Offentlig språkstyring med rettskrivingsreformer

Tiden etter 1950: Norsk fagspråk utfordret av engelskspråklig dominerert globalisering

2 Perioden 1831–1882

Åpningsperioden i norsk kokebokhistorie hadde en lav produksjon, tolv generelle verk på over 100 sider (i 38 utgaver/opplag). De fleste utkom fra 1831 til 1846, mens årene 1873–1882 var uten nye bøker. Åtte av de tolv verkene er med i utvalget. Alle er gjennomgått, men hovedvekten er lagt på tre forfattere som stod for 25 av de 38 utgivelsene og 75 prosent av antall boksider. Det var Maren Elisabeth Bang, som skrev den første kokebok trykt i Norge (1831), og de to profesjonelle forfatterne Hanna Winsnes (1845) og P. Chr. Asbjørnsen, folkloristen og vitenskapsmannen som utga en kokebok (riktignok uten kaker og desserter) under pseudonymet Clemens Bonifacius (1864). Av de fem andre forfatterne hadde fire erfaringer fra serveringsbransjen og arbeid som husholdersker, mens den siste boka trolig var compilert av forleggeren (Notaker 1998: 324). Tre av bøkene i denne tidlige fasen av norsk bokindustri var utgitt på eget forlag (Rude 1846; Larsen 1846; Gullichsen 1872).

Navn på råvarer

Forfatterne var påvirket av terminologien i danske kokebøker (som var i bruk i Norge), og for visse råvarer, særlig husdyr, korn og hagevekster, hadde skriftlig dansk og norsk mange felles ord. Men det var enkelte forskjeller i talespråket, og de ble fanget opp i tidlige kokebøker, spesielt råvarer som norske lesere kjente de lokale navnene på. Av animalske produkter som ikke ble brukt i de danske bøkene, var det spesielt en del fis-

keslag: *hvitting* (dansk hvilling) og *kolje* (kuller) ble brukt av fem forfattere, mens Asbjørnsen også brukte *kveite* (helleflyndre), *makrelstørje* (thunfisk), *sik* (snæbel), *uer* (rødfisk), *aabor* (aborre) og *røie* (fjeldørred).³ *Røje* ble brukt av Winsnes, som i likhet med Bang også hadde oppskrift på *lake* (dansk ferskvandskvabbe), men hun unngikk den harde konsonanten og skrev *lage*. Vilt hadde i hovedsak samme navn som på dansk, men samme ord kunne ha ulik kulinarisk betydning, slik *dyresteg* i Danmark var av *hjordedyr*, men i Norge av *reinsdyr*. Av planter ble *bringebær* brukt av alle forfatterne istedenfor hindbær, *nyper* (hyben) av seks, *næpe/næbe* (roe) av fem, mens Winsnes og Asbjørnsen i tillegg brukte *nesle* (nælde) og *sop* (svamp).

Navn på næringsmidler i Europa hadde vært kjent under forskjellige navn siden middelalderen, men ved inngangen til moderne tid kom *nye* råvarer fra Amerika, og disse skulle finne sin plass i de enkelte lands språk og kokekunst. I de første norske kokebøkene finner vi som i de danske *kalkun*, *snittebønner*, *mais*, *vanille*, *chocolade* og de sterke capsicumvariantene *cayennepæber* og *spansk pæber*. Den viktigste forskjellen på dansk og norsk gjaldt rotfrukten danskene kalte *kartoffel*, som på norsk fikk navnet *potet*. Men i folkespråket hos oss ble den også kalt *jordepple* (eller bare *eple*). I sin første ordbok (1850) hadde Ivar Aasen oppslagsordet *Poteta*, men også *Jor-eple* med henvisning til bruk i stiftene Aggershus og Kristiansand. Og han tilføyde: «Skal egentlig have været en egen Art af Poteter». Det han siktet til, var *Helianthus Tuberosus*, fra ca. 1900 kalt *jordskokk* (etter dansk praksis). Det var denne amerikanske rotfrukten Winsnes beskrev under navnet *Jordæble* (1845: 195).

Kjøkkenutstyr og tilberedningsprosesser

Ord for kjøkkenutstyr var kjent fra danske bøker, og mange av dem er med små ortografiske endringer blitt en varig del av kokebøkernes terminologi: *gryde*, *kjedel*, *kasserolle*, *pande*, *slev*, *ovn*, *plade*, *fad*. Men det ble også brukt spesielle særnorske ord som *visp*, *sil*, *kjævle*. Verbene som beskrev bruken av disse redskapene, var *vispe* (alle forfattere), *sile* (tre skrev *sie*) og *udkjævle* eller *udrulle*, som ble brukt om hverandre. Ved siden av

3. På denne tiden ble substantiver skrevet med stor forbokstav, men det ble gradvis avviklet rundt 1900, i Danmark først i 1948. For å unngå misforståelser, spesielt i overgangsperioden, har jeg gjennomført liten forbokstav i substantiver der det ikke er et direkte sitat.

vispe brukte de fleste også *slaa*, mens tre forfattere i tillegg brukte det danske *pidske*, Winsnes faktisk tre ganger så ofte som hun brukte *vispe*. *Piske* er for øvrig brukt i norske kokebøker helt opp til i dag.

Verbene som beskrev tilberedning, hadde rot i norrønt og nedertysk og var kjent fra danske bøker: *skjære*, *hugge*, *kløve*, *støde*, *sigte*, *gnide*, *rive*, *hakke*, *knuse*, *kryste*, *strøe*, *forvelle*, *riste*, *stuve*, *jævne*, *spæde*, *stege*, *brune*, *bage*, *koge*, mens *surre* kom istedenfor det danske *snurre*. Det absolutt mest frekvente ordet var *koge*, kommet fra latin via nedertysk på slutten av middelalderen. I de eldste danske kokebøkene bruktes både *koge* og *sjude* (av norrønt *sjóða*), men *koge* ble raskt enerådende. De nevnte verbene er kjent fra allmennspråket, men noen spesielle kulinariske prosesser ble beskrevet med *franske* termer, introdusert i denne perioden fra danske bøker. De fikk som på dansk infinitivendelsen *-ere* (på fransk *-er* og *-ir*), og de viktigste var *farcere* (brukt av alle forfatterne), *grillere/griljere* (brukt av fem), *garnere* (fire), *marinere* (tre), *panere* (tre), *glassere* (to). *Blanchere* ble bare brukt av én forfatter, Karen Dorothea Bang, men hun forklarte til gjengjeld i detalj hva det dreide seg om.

Noen verb ga opphav til substantiver som *opkog*, *jævning* og *røre*. Andre verb var i perfektum partisipp, brukt adjektivisk for å betegne typen rett: *stegt*, *saltet*, *sprængt*, *syltet*, *røget*, *fylt*, eventuelt med prefiks: *indbagt*, *afkogt*, *nedlagt*. Et spesielt tilfelle var *forloren*, fra nedertysk *vorloren*, som også i utgangspunktet var et perfektum partisipp. Ordet ble brukt av alle forfatterne i to ulike betydninger. Den eldste gjaldt egg kokt i vann uten skall. Det opptrådte første gang i en dansk kokebok som *forlorne æg* (Wecker 1648: 261), oversatt fra tysk *Verlohrne Eyer* (Deckhardt 1611: 185). Det er grunn til å tro at det tyske *verlohrne* er en oversettelse av det franske *perdus*, som var kjent i denne sammenheng siden middelalderen. Her ser vi et tidlig eksempel på at dansk mottok franske ord via tysk, mens svensk fikk det direkte fra fransk: *förlorade ägg* (Sale 1664: 181), oversatt fra fransk *oeufs perdus* (*Le Pastissier* 1653: XXX). I den franske teksten står det også et annet ord som er interessant: «les oeufs perdus ou pochez». *Pochez* (skal være *pochés*) viser til en lomme (*poche*) som dannes av den stivnede eggehviten rundt eggeplommen. Ut av dette kom tysk *pochieren* og dansk *pochere*, senere på norsk *pochere/posjere*, brukt også som term for koking av kjøtt og fisk like under hundre grader Celsius.

Den andre betydningen gjaldt en populær 1800-tallsrett, *forloren skilpaddesuppe*, laget av kalvehode. Originalen var den engelske *Mock Turtle*

Soup, som på andre språk ble kalt *falsk*. På tysk het den *Falsche Schildkrö- tensuppe*, så her var *forloren* en egen dansk oppfinnelse, som gikk videre til norsk. Termen *forloren* ble senere brukt om andre retter hvor hoved- ingrediensen var erstattet med noe billigere eller mer tilgjengelig.

Mengde, varme og tilberedningstid

Angivelser av mengde, mål og vekt, tilberedningstid og varmestyrke var høyst varierende. Noen råvarer var angitt som i dag ved antall (8 tvebakker) eller størrelse (et stort kalvebryst). Enheter for vekt og hulmål var offisielt regulert gjennom en ny norsk lov av 1824 og spesifisert i Juster- vesenets regler av 1832. For vekt gjaldt *pund* (ca. 1/2 kilo), *mark* (1/2 pund), *lod* (1/16 mark), *quintin* (1/4 lod). For hulmål gjaldt *pot* (ca. 1 liter) og *pægl* (1/4 pot). Ved mindre mengder brukte de fleste forfattere *skee*, av Winsnes spesifisert til *spiseskee* og *theskee*. Små mengder ble også angitt som *en knivsod* eller med det omtrentlige *lidt*. Varme (*ild*, *hede*) ble angitt som *svag*, *mild*, *stærk*, *frisk*, *jævn*, *langsom*. Winsnes og senere Asbjørnsen har isolerte henvisninger til Réaumurs temperaturskala. En interessant løsning på temperaturangivelse var Bangs råd om at ovnen skulle være «saa varm, som naar Brød tages ud» (1831: 92). Dette ble senere utviklet av Hanna Winsnes til et helt system for tidsangivelser ved baking, spesielt av småkaker: «ikke indsættes før en Time efter grovt Brød er udtaget» (1845: 355). Noen tidsangivelser forutså en viss forhåndskunnskap, som når ting skulle kokes *vel* eller *passelig*. Men det var samtidig en økende bruk av *time*, *1/2 time* og *quarter*, hos Winsnes til og med *minutter*.

Matretter og ingredienser

Betegnelser for typer av matretter var vanlige danske ord (av ulikt opphav) som *grød*, *steg*, *kage*, *bolle*, *suppe*, *budding*, *postei*, *salat*, *tærte*. Disse ordene ble etter de vanlige regler for sammensetning brukt til å lage nye termer for de spesifikke matrettene. De ble kombinert med råvarer (*flødegrød*), med form (*krumkage*) eller med tilberedningsmåte (*bankekjød*). Det er også eksempler på sammensetning gjort ved hjelp av et fugeelement, for eksempel *-e-* (*kalvesteg*), ved en binde-s (*fløielsgrød*) eller ingen fuge, ev. en bindestrek (*citron-iis*). To termer hadde da som nå to ulike betydninger. *Bolle* og *kage* ble brukt om diverse bakverk, men også om matretter av kjøtt- eller fiskefarse gitt en mer eller mindre rund eller flat form: *kjødboller*, *fiskekager*.

Ved siden av slike ord ble det tidlig brukt termer som ikke var kjent i dansk, i alle fall ikke i kulinarisk betydning. Alle forfatterne brukte *fattigmands-bakkelse* (istedenfor kleiner) og *munker* (æbleskiver), mens Bang, Winsnes og Asbjørnsen dessuten hadde *stappe*, *løfse*, *klub* og *mystost/primost*. Bang og Asbjørnsen skrev *duppe*, mens Bang, i en liten og enkel bok for allmuen (1843) hadde eksempler på den rike norske melkekulturen: *dravle*, *ramost*, *knaost*, *pultost*, *kjelder melk*. Asbjørnsen brukte norske ord som *melspa*, *grynsod*, *levermølje*, *sold*, *glye* (gelé av kalvekraft) og *kamsehove* (fylte torskehoder).

Her bør det nevnes at noen av de norske navnene ikke bare representerte en filologisk forskjell, men også en sosial og kulturell. *Duppe* tilhørte en tid før fullt bestikk ble vanlig i de brede lag av befolkningen, og matbiter ble holdt med fingrene og dyppet i en væske. *Saus*, som også ble skrevet *sauce*, *souce*, *sous*, hørte til en borgerlig kultur der alle ingrediensene lå på en tallerken og ble spist med kniv og gaffel. Arne Garborg kommenterte denne forskjellen i en satirisk artikkel om Hanna Winsnes' kokebok, der han pekte på at tjenestefolkene ikke fikk *sauce*, men *duppe*. Ikke så å forstå at Winsnes selv satte denne termen på trykk, for «selve ordet smager billigere» (Garborg 1890: 219).

I perioden fantes også ord fra andre europeiske språk, kommet til oss via Danmark: *fricadeller*, *macaroni*, *soya* og *carry*, ord som snart ble vanlig brukt. I en særstilling stod franske termer. Noen av dem ble brukt av alle åtte forfatterne: *bouillon*, *boeuf*, *ragoût*, *fricassée*, *farce*, *gelée*, mens sju brukte *carbonade*, *crème*, *roulette*, og tre forfattere *hachis*, *côtelette*, *omelette*, *compote*. I tidlige norske kokebøker ble ordene skrevet med original eller tilnærmet original ortografi. Når Asbjørnsen brukte franske eller andre utenlandske termer, kom han ofte med en oversettelse (til dansk-norsk) for at de skulle bli mer forståelige: *farce* eller *fyldningsdeig*, *coteletter* eller *ribbebiter*, *gratin* (som han var ganske alene om) eller *skorpe*, *dessert* eller *efterret* og *forloren* eller *eftergjort*.

En egen tradisjon var navn på matretter som viste til geografiske områder eller til personer. Det gjaldt særlig kaker, for eksempel *wiener-tærte* og *napoleons-kager* (Winsnes 1845: 321, 362). Slike navn kan antyde retens opphavssted eller opphavsperson, men det er bare unntaksvis dokumentert. Flere bakverk som ble en del av norsk tradisjon, er med i kokebøkene i perioden, *kringler*, *vafler*, *krandsekage*, og ikke minst *smaakager* som *makroner*, *sandkager*, *hjortetak*, *vandbakkels*, *goro* (*gode raad*) og de allerede nevnte *krumkage* og *fattigmand*. Winsnes lanserte dessuten

navnet *pigekysse* som alternativ for *marins* (dvs. marengs). Termen *pigekys*, som ikke står i ODS, har trolig sin opprinnelse i en fransk oppskrift, der to marengs limes sammen med krem og kalles *baiser* (fransk for kyss). Både termen og oppskriften stod i tyske kokebøker på 1800-tallet.

Språk og stil

Den vanligste formen i verbene som beskrev prosessene, var presens passiv: «6 Tvebakker kløves og lægges i et Fad, overheldes med $\frac{1}{4}$ Pund Smeltet Smør og $\frac{1}{4}$ Pund Sukker og revet Skal af en Citron» (Winsnes 1845: 334). Her er det også eksempler på adjektivisk brukte partisipper som betegnet prosesser forutsatt gjort på forhånd. Partisipper ble naturlig nok også brukt verbalt i leddsetninger av typen: «Naar Brasen er rensket og skaaret i brede Stykker, lægges disse i en Pande» (Asbjørnsen 1864: 187). Presens aktiv ble brukt i forbindelse med pronomenet *man*: «Man bruner et Stykke Smør» (Winsnes 1845: 180) og i leddsetninger av typen «naar Suppen koger» (Asbjørnsen 1864: 104). Infinitiv i kombinasjon med modalverb forekom bl.a. i generelle beskrivelser som «Paa lignende Maade kan man koge Vildt-Supper» (Asbjørnsen 1864: 104). Hos alle forfatterne dominerte presens passiv, men to forfattere hadde et sterkt innslag (ca. 10 prosent) av verbene i imperativ (*Nyeste* 1833, Larsen 1846), den siste i store deler et plagiat av den første. Bang vekslet mellom de grammatiske formene, også i samme oppskrift: «Tag $\frac{1}{2}$ Pund Sukat, der skjæres ... Man jævner ...» (Bang 1831: 10).

Et uttrykk som ofte gikk igjen i bøkene, var «man tager». Det ble berømt gjennom den nevnte artikkelen av Garborg, der han brukte uttrykket for å plassere Winsnes i en klasse som ikke var plaget av spørsmålet om «hvor man skal tage det fra» (Garborg 1890: 215). Men dette uttrykket bar faktisk i seg mange hundre års historie og må ses i kokebøkens kulturkontekst. I den aller tidligste nordiske kokebok, kjent fra et dansk 1300-tallsmanuskript, åpner oppskriftene med «Man skal takæ» (*Libellus de arte coquinaria*: 140r). På samme måte bruktes *tag* i de første trykte danske kokebøkene for å angi ingrediensene (*Kogebog* 1616, Wigant 1703), og det er denne funksjonen termer som *tag*, *tages* og *tager* har i de norske kokebøkene i perioden 1831–1882.

Winsnes og Asbjørnsen skilte seg ut på det språklige området. Winsnes, som hadde erfaring både fra husstell og undervisning, utformet instruksjonene konkret og detaljert på en pedagogisk måte. Hun benyttet en direkte og personlig stil: «Efter den enkle Regel, at gaee fra det Simple

til det Galantere, begynner jeg her med Grød» (1845: 139). Det personlige pronomen *jeg* ble brukt i overkant av hundre ganger (utenom forordet), noe som var helt enestående i denne sjangeren på den tiden, men det ble brukt av flere i den neste perioden. Winsnes hadde dessuten en mer variert måte å omtale smaken på. Ved siden av de gjengse *god* eller (*u*)*behagelig* brukte Winsnes ord som *velsmagende*, *pikant*, *liflig*, *syrlig*, *sødagtig*, *mild*, *stærk*, *frisk*, *fin* og *kraftig*, men også mer kritiske eller tvetydige uttrykk som *meelagtig*, *mat*, *bitter*, *stram*, *skarp*, *simpel* og *hæslig*.

Asbjørnsen var den som hadde absolutt flest særnorske ord, så mange at da første del av boka skulle utgis i Danmark, måtte den oversettes til dansk. Dette var ganske unikt, for det var et halvt århundre tidligere enn det som hittil har vært regnet som tidspunktet for den første oversettelsen av en norsk bok til dansk, nemlig 1919 (Jahr 2015: 57). Asbjørnsen kjente trolig mange av de lokale uttrykkene fra sine reiser, men hadde også kontakt med Aasen. I et brev til den danske oversetteren (Brevsamling 490) skrev han at de norske ordene forklares av Ivar Aasen, og alle finnes faktisk i *Ordbog over det norske Folkesprog* fra 1850. Men Asbjørnsens norske språk viste seg ikke bare i enkeltordene. Under bearbeidelsen av folkeeventyrene han hadde hørt og notert ned, fant han fram til en slags muntlig stil, som til en viss grad slo gjennom i kokeboka. Det viser en sammenlikning med den stivere danske oversettelsen. Når Asbjørnsen skriver «Enhver Kokke veed, at Poteterne skulle sættes paa Ilden med koldt Vand.» (1864: 54), så blir det i den danske utgaven til «Kartoflerne bør sættes paa Ilden med koldt Vand» (1866: 56).

3 Perioden 1883–1906

Det var en kraftig økning i kokebokproduksjonen i denne perioden med 80 bøker på over 150 sider, hvorav 26 nye titler. Alle de 26 bøkene er gjennomlest, men vekten er lagt på 15 utvalgte verk, alle skrevet av kvinner, som fortsatt dominerte i denne sjangeren. Flertallet av de utvalgte forfatterne hadde bakgrunn fra undervisning i husstell eller erfaring fra store husholdninger, tre var profesjonelle skribenter. En av bøkene er en oppskriftssamling skrevet av forskjellige forfattere i bladet *Urd* (*Urd's Kogebog* 1900). Flere av bøkene som ikke er med i utvalget, var anonyme, pseudonyme eller tillagt forfattere det ikke er informasjon om. Noen av disse bøkene ble produsert på kommersielle forlag og var plagiater

eller kompilasjoner av oppskrifter i tidligere bøker. For å sikre bredden i utvalget er én av dem tatt med, *Kogebog for Hvermand* (1893), utgitt i 22 opplag i perioden.

Forfattere og ord fra nye landsdeler

Forfatterne i den tidligste perioden hadde de viktigste erfaringene sine fra Østlandet, men fra 1880-årene dukket det opp særpregede forfattere fra andre landsdeler. De fortsatte som alle andre kokebokforfattere med borgerlig, urban kokekunst og eksotiske navn på rettene, men noen inkluderte samtidig norske retter med lokale navn. Marie Blom (1888) hadde vært prestefrue i Setesdal i seksten år og brukte mange særnorske termer som *klub*, *lefse* og *komle*. Olaug Løken (1901) fra Trøndelag skrev *blaaskjæl* istedenfor muslinger og brakte inn *hyllkak*, *klepemelk*, *sildgryn* og *næpsod*, mens Elisabeth Undahl (1893) fra Bergen stilte med *tert*, *røgerumpe* og *princefisk*.

Den mest originale av disse bøkene var skrevet av Marie Landmark, som vokste opp i Fjaler i Sunnfjord og en tid arbeidet som omreisende husstellærer i Nordre Bergenhus Amt (omtrent Sogn og fjordane). Landmarks bøker (1892, 1900) la stor vekt på å finne billige alternativer til dyre råvarer, og hun introduserte ord fra folkespråket som alternativer til de etablerte danskinspirerte, for eksempel kjøreler som *binne* og *ask*. Hun skrev *faar* som alle kokebokforfatterne før henne, men brukte også dialektordet *smale*. Blant fiskene nevnte hun *kjø* (ørret), og hun skrev at fisk må *sløies*, kjøttavfall kalte hun *skræ*. Under kokingen måtte *frau* (skum) fjernes. Til matlagingen anbefalte hun *brød* (smeltet) smør, *boknet* (tørket) fisk, *svange* (kjøttside), *kode* (råmelk), *gjæster* (gjær), og hun ga oppskrifter på *kling*, *grynsod*, *potetesstappe* og *raspeboller*, i dialektene best kjent som *raspeballer* og *raspekaker*. Dette var et nytt navn som ble brukt da melet i de gamle melbollene (klubb, ball, kumle, kumpe osv.) ble erstattet av eller supplert med poteter, revet på en rasp. Landmark var også den første kokebokforfatteren med oppskrift på to retter med nederlandske navn: *puspas* og *spekulatier/spekulasjer*. Den første føres opp under overskriften *Faar i kaal – Puspas*, og det er en fårrikål med poteter og gulrøtter som ekstra ingredienser. En nederlandsk ordbok forklarer *poespas* som et foreldet ord for en rett av istykkerkokt (*dooreengekookte*) sauekjøtt, men sier ikke noe om de andre ingrediensene (Geerts 1984: II: 2324). *Spekulasjer* (som Landmark kalte *spekelatier* i de første utgavene), en type sirupssnitt eller pepperkake som i Nederland dag kalles

speculaas (og i Tyskland *Spekulatius*). Men den var tidligere omtalt som *speculatie*, og definert som et hardt, tørt, krydderholdig bakverk som ble utbakt i ulike figurer (Geerts 1984: III: 2818). Begge rettene er omtalt som typiske bergensretter, men var kjent langt utenfor Bergen, som *spikkelasi* til og med i Nord-Norge (Iversen 1912: 89).

Det kan virke som om noen av forfatterne bevisst gikk inn for å bruke norske ord, for både Løken og Landmark har flere slike termer i de nevnte utgavene enn de hadde i førsteutgavene sine (Løken 1897; Landmark 1892). Men forfatterne fra Vestlandet og Trøndelag kanaliserte ikke bare norske ord inn i den kulinariske terminologien, de introduserte også nyheter fra utlandet. I Trondheim, et av sentrene for klippfiskhandelen med Spania, kom den første oppskriften på *bacalao* i en kokebok av Hemma Thams (1889: 41). I Stavanger, der kontakten med USA var tett under den store utvandringssbølgen på slutten av hundreåret, hadde Marie Moe (1883: 194) en oppskrift kalt *Amerikanske Fry-cakes*. Det dreide seg tydeligvis om *doughnuts*. De ble sammenliknet med den velkjente norske *hjortetak* (i Bergen *hjortebakkels*, i Trøndelag *hjortehorn*), men endte opp som *smultring*, et ord som utkonkurrerte forslagene *donners* (Wetlesen 1902: 101) og *donasser* (Schønberg Erken 1929: 591). Marie Moes kokebok var ellers den første som hadde en oppskrift med *tomat* (1883: 131), en frukt som også opprinnelig kom fra Amerika og hadde blitt en sentral ingrediens i søreuropeisk matlaging, som i den spanske *bacalao* nevnt ovenfor. Men da Thams laget den, var tomater sjeldne i Norge, og derfor brukte hun *thomatpuré*, en vanlig erstatning importert på boks og glass.

Kokebøker for skolene

Ved siden av innslaget fra andre landsdeler var en annen nyhet i denne perioden instruksjonsbøker i matlaging for (kvinnelige) skoleelever. I de siste tiårene av 1800-tallet ble de første skolekjøkkener opprettet, og dette førte til en ny kokeboktype. Det var to større prosjekter i denne sjangeren, til en viss grad preget av to ulike samfunnslag og to ulike målsettinger. Den første boka la stor vekt på billige matvarer og understreket i forordet at siden få arbeiderhjem hadde en egen kokebok, skulle skoleboka bøte på denne mangelen. Skolekjøkkenpioneren Helga Helgesen, med erfaring fra Kampen på Oslos østkant, hadde bidratt til boka og gikk fra annen utgave inn som medforfatter til Dorothea Christensen fra Sandefjord, som stod for førsteutgaven (Christensen 1891; Christensen og Helgesen 1894). Ved siden av det sosiale la boka også vekt på å presentere

«vore nationale retter», for eksempel *duppe*, *klub*, *sildegryn*, *grynsod* og *prim*.

Det andre store kokebokprosjektet for skolekjøkkener ble startet av legen Caroline Steen (som stod for innledningen om kosthold) og husstellæreren Henriette Schønberg (som stod for oppskriftene), begge ansatte ved Bonnevis Pigeskole (Schønberg og Steen 1895). Hvis den første boka var preget av østkanten, var denne mer preget av vestkanten, der den anerkjente Bonnevis skole lå. Boka hadde hele 260 oppskrifter mot Christensens 90, og den inneholdt i hovedsak det samme som de store generelle kokebøkene og brukte mange utenlandske termer.

En bok som ikke akkurat var skolebok, men må ses på som en instruksjon for profesjonelle kokker, var den første virkelig internasjonale kokebok utgitt i Norge (Schulze 1895). Den var skrevet av en tysk kokk, *chef* på Victoria Hotel i Kristiania, og den skilte seg fra alle tidligere norske kokebøker, dels ved omfanget (1814 oppskrifter over 635 sider) og dels ved at 95 prosent av rettene hadde navn både på norsk og fransk eller bare på fransk. Det er den første norske kokeboka som har en ordliste med franske termer og deres betydning, interessant nok på samme tid som vi i Norge får «den første spiren til et organisert fagspråkarbeid» (Myking, Dysvik og Hjulstad 2018: 367).

Økte forskjeller mellom danske og norske kokebøker

På tross av de norske ordene som satte sitt preg på enkelte kokebøker, var det dominerende inntrykket fortsatt dansk. De vanligste matrettene, som alle forfatterne i utvalget presenterte, var godt kjente i Norge: *bankeskjød*, *ertesuppe*, *fiskeboller*, *fiskegratin*, *fiskesuppe*, *faar i kaal*, *hønsfrikassé*, *kjødkager*, *labskaus*, *lungemos*, *oksesteg*, *plukfisk*, *risengrynsgrød* (*risgrød*, *risengrød*), *sildesalat*, *svinekoteletter*. Det var danske ord med visse ortografiske endringer, selv om *faar i kaal* var en særnorsk konstruksjon. En del nye termer, som opptrådte mer sporadisk hos enkelte forfattere, var også de samme som de danske: *bagepulver*, *gelatin*, *hermetik*, *hø(i)kasse*, *iskasse*, *komfur/komfyr*, *margarin*, *polenta*, *remoulade*.

For de franske termene hadde det skjedd en del ortografiske endringer som følge av språkreformen i 1862. Ord der bokstaven *c* ble uttalt med *k*-lyd, skulle skrives *k*. Det førte til skrivemåten *karbonade*, *kompot*, *kotelet*, *krem* og *frikassé(e)*. Tilsvarende skulle *c* uttalt med *s*-lyd skrives *s*: *farse*. Men det tok tid før disse endringene ble konsekvent gjennomført. Den franske skrivemåten ble fulgt i andre ord: *purée/puré*, *gelée/gelé*, *ra-*

gout (én forfatter skrev *ragu*), *filet* (én *filé*), *gratin* (to *kretin*), *bouillon* (to *buljong*), *mayonnaise* (to *majonæse*). Men det var samtidig begynnende tendenser til norvagisering. Ordet *boeuf*, som i Danmark gradvis ble erstattet av *bøf*, fikk i Norge en spesiell historie. Den språkkyndige Winsnes skrev konsekvent *boeuf*, men allerede Bang føyde til *Bifsteg* i parentes etter *Beefsteake*. I andre norske kokebøker opptrådte ordet forunderlig nok hyppig gjennom hele 1800-tallet som *beaf*, feilaktig for engelsk *beef*, før enkelte valgte det som trolig var norsk uttale, *bif* (Wetlesen 1890; Christensen 1891; Garborg 1899; Landmark 1900; Løken 1901).

Forskjellen på norske og danske bøker økte også som et resultat av at de to landene valgte ulike nye ortografiske regler. Danmark vedtok i 1872 erstatning av *i* med *j* i diftongene *ei* og *øi*, slik at *postei* og *syttetøi* på dansk ble *postej* og *syttetøj*. En annen reform i 1889 fjernet *j* foran alle fremre vokaler, slik at *kjøkken*, *kjød*, *kjedel*, *gjæs*, *gjedde* på dansk ble *køkken*, *kød*, *kedel*, *gæs*, *gedde*.

I Norge ble det lagt fram forslag om en mer markant fornorsking i skolen, et av dem gikk ut på å erstatte *æ* med *e* i en rekke ord (Aars 1870: 8). Denne endringen kom også i kokebøker, for eksempel ble *melk*, *flesk*, *erter*, *eddik*, *hjerter*, *terte* brukt i 90 prosent av utvalget i de to tiårene før 1907, (men ordet *eg* istedenfor *æg* bare av 10 prosent). Det kom også forslag om å bruke liten forbokstav i substantiver, og dette skjedde i 60 prosent av kokebokutvalget i løpet av perioden.

Endelig må det nevnes at norske kokebøker helt fra tidlig i 1880-årene oppga mål og vekt i *liter* og *kilogram* istedenfor *pot* og *pund*, fordi Norge ratifiserte det metriske systemet allerede i 1875, mens det ikke skjedde i Danmark før i 1907. Denne endringen førte videre med seg nye forkortelser. Mens det tidligere bare fantes for *pund*, der *lb* ble framstilt som et sammenskrevet tegn, kom nå *kg*, *gr*, *dcl*, gjerne etterfulgt av punktum.

Men på tross av alle forskjellene som kunne observeres i kokebøker fra de to landene, lå norsk formverk og ortografi fortsatt nær dansk på slutten av 1800-tallet, da tilhengerne av det dansk-norske skriftspråket begynte å kalle dette språket for riksmåal.

Første kokebok på landsmål

På denne tiden var det nye landsmålet blitt likestilt med riksmålet etter et stortingsvedtak i 1885, men det gikk flere år før det kom en kokebok på det nye målet. Antallet bokutgivelser på landsmål var lenge ganske lavt. Einar Haugen (1966: 30) skriver nokså nådeløst at så sent som i

1880-årene «var Aasens språk ikke stort annet enn et leketøy for idealistiske språkmenn og diktere». Endringen kom med 1890-tallet og organisert kamp for landsmålet plass i skole og styringsverk. Statistikken er klar på dette punktet. Fra 1860 til 1890 kom det 254 bøker på landsmål, det vil si i gjennomsnitt mindre enn ti i året. Fra 1891 til 1902 var tallet 356, altså mer enn en tredobling per år (Grepstad 2020: tabell 16.1). Fortsatt dominerte skjønnlitteraturen, sakprosa utgjorde bare 36,5 prosent (Grepstad 1998: tabell 80).

Den første kokeboka på landsmål, *Heimestell* (1899) av Hulda Garborg, ble opprinnelig trykt i 1897–1898 som utklippbare føljetonger ('kjellere') i landsmålsavisa *Den 17. Mai*, der Arne Garborg var en av redaktørene. Redaksjonell motivasjon for den nye stofftypen ser ikke ut til å ha vært et ønske om domeneutvidelse for landsmålet, det var krav fra kvinnelige lesere på en tid da oppskrifter ble vanlige i blad og aviser (Garborg 1922: 1). Hulda stod for oppskriftene, men det var Arne som stod for den språklige utformingen.⁴

I et eget forord etter Huldas gjorde Arne Garborg rede for problemene, dels liten tid og dels vanskeligheten med å «finne norske ord til all denne rare maten» (Garborg 1899: VIII). Men han gjennomsyret boka med ord fra norsk talespråk. Han skrev i forordet at «K. Knudsen var til god hjelp», og en del av ordene finnes i Knudsens fornorskingsordbok, som bygde på Ivar Aasens utvidete ordbok fra 1873. Når Garborg valgte å vise til Knudsen istedenfor Aasen, var det trolig fordi han hadde liten tid, som han sa, for i Knudsens bok kunne han bare slå opp det dansk-norske eller utenlandske ordet og finne et særnorsk alternativ. Disse alternativene førte han opp etter den modellen A. O. Vinje hadde brukt i *Dølen* ved lansering av nye ord som var lite kjent i skrift, han føyde til parenteser med velkjente danske eller dansk-norske termer: *sil* (dørslag), *disk* (talerken), *koks* (terrin), *saup* (kjernemelk), *bauner* (bønner), *ølsoll* (øllebrød), *vinbær* (ribs), *duppe* (saus), *heile* (hjerne). Alle disse fantes hos både Knudsen (1881) og Aasen (1873), men det var også termer som ikke fantes der, for eksempel *matskei* (spiseske), *innsett* (spekket) og *sundstøytt*

4. At skjønnlitterære forfattere skrev den første kokebok på et nytt språk, var et europeisk fenomen. Det samme skjedde med den første kokebok på slovensk, serbokroatisk, bulgarsk, jiddisk, litauisk, baskisk, galisisk, frisisk, bretonsk, oksitansk og færøysk.

(pulverisera). I registeret kunne det stå danske ord som *faar*, men i teksten var det *smale* og *sau* og *lam i kaal*.

Når Garborg snakket om den *rare* maten, tenkte han nok særlig på de mer sjeldne utenlandske termene, som Hulda hadde brukt to dusin av, de fleste franske. To av fornorskingene Garborg brukte, var Knudsens oppfinnelser, *karvekjøt* for ragoût, og *matsop* for champignon. Men nitti prosent av fornorskingene av franske termer hadde Garborg selv æren for. Dette var matretter som ikke var kjent i de hjem hvor Aasen samlet inn sine ord, så derfor fantes de heller ikke i ordboka hans.

Hvert ord/uttrykk ble ført opp sammen med den franske termen, riktignok med vakkende ortografi: *kjøthakk* (farce), *kók* (kompot), *stappe* (puré), *supa av kjøtkraft* (bouillon), *møyrsteik* (filé), *hakk i saus* (hachis), *skjelv* (gelé), *oljesaus* (majonæse), *finpylse* (saucisse), *innstuving* (frikassé), *sukkerlade* (chokolade). *Sukkerlade* har Garborg hverken fra Knudsen eller Aasen, men han kan ha hørt eller lest det. Ordet ble brukt i avisene helt fra 1700-tallet, særlig i annonser fra delikatessebutikker, men også omtalt som «gjængse Udtale» (*Morgenbladet* 16.2.1865). Språkforskeren Hjalmar Falk (1894: 56) nevnte *sukkerlade* som eksempel på «vanskabninger» i norsk språk i en bok noen år før Garborg brukte ordet.⁵

Visse utenlandske betegnelser ble brukt uten forklaring, noe som kan bety at de allerede var godt kjent, for eksempel *gratin* og *labskaus*. *Karbonade* ble imidlertid forklart som «Kjøtkakur som er grovare malt og berre lite grand spædde» (Garborg 1899: 51).

Språk og stil

Fra slutten av 1800-tallet ble det vanlig å dele instruksjonsteksten i en oppskrift i to, først en liste med ingrediensene og deretter selve tilberedningsmåten, altså grovt sett et skille mellom *hva* og *hvordan*. Halvparten av bøkene i utvalget introduserte denne oppskriftsformen som forenklet språket. Her er *Berlinerkranse* i gammel form: «4 haardkogte Eggeblommer udgnides med 4 raa, til de er ganske jevne. Heri kommes 1/4 Kilo Sukker, 1 Kilo Mel og 1/2 Kilo udvasket Smør» (Haslund 1893: 147). Den nye formen lister opp ingrediensene og begynner selve instruksjo-

5. Garborg kjente Ludvig Holbergs komedier og kan ha støtt på det folkelige sukkerlade der. Holberg la ordet i munnen på Corfitz i *Barselstuen* (Act I, Sc. 6) og tjeneren Henrich i *Den Vægelsindede* (Act. I, Sc. 5).

nen slik: «Sukkeret og de haardkogte blommer gnides godt sammen, tilsettes de raa eggeblommer, røres til det er hvidt» (Norman 1899: 134).

Den absolutt dominerende grammatiske formen på de kulinariske verbene var fortsatt presens passiv. Noen bøker skilte seg imidlertid ut, for eksempel brukte Landmark ulike former om hverandre, som en følge av at hun blandet selve instruksjonene med kommentarer av generell karakter og refleksjoner om tradisjonell kokekunst. To bøker tydde ofte til imperativ. Det gjaldt spesielt Christensen og Helgesens skolekokebok (1891, 1894, 1899), men også den mer personlig pregede boka til Olaus Løken (1901) hadde en høy frekvens av imperativer.

Enkelte forfattere tok både i bruk det personlige pronomenet *jeg* og viste til egne erfaringer, for eksempel Marie Blom som hadde bodd fem år i Konstantinopel (Istanbul) og hadde detaljerte opplysninger om og en blomstrende hyllest til «den herlige Frugt Tomat, Paradis-Æblet» (1888: 37). Løken, som langt oftere enn *jeg* valgte *vi*, leverte en tekst full av begeistrede, morsomme og ofte forbløffende kommentarer: «Vor gamle, kjære Hanna Winsnæs lærte os at lave Pandekager med 'kram Sne' istedenfor Æg. Det er bare det uheldige ved denne billige og praktiske Metode, at den kramme Sneen ikke altid er saa let at opdrive» (1901: 276).

I den ene kokeboka på landsmål brukte Arne Garborg i originalutgaven samme språkform som i *Den burtkomne Faderen*, også utgitt i 1899. Han fulgte i hovedtrekkene Aasens grammatikk, men på denne tiden var han blitt med i et offentlig utvalg som skulle utarbeide forslag til en ny rettskriving for landsmålet. Utvalget delte seg, Garborg og Rasmus Flo gikk inn for den såkalte midlandsnormalen, mens Marius Hægstad stod for en norm nærmere Aasens (Hægstad, Garborg og Flo 1899). Det var Hægstadnormalen som ble offisielt vedtatt av departementet i 1901, men da *Heimestell* kom i ny utgave, var rettskrivingen endret i samsvar med midlandsnormalen (Garborg 1903). Den mest brukte grammatiske formen av verbene var imperativ, men det var også mange eksempler på presens aktiv i kombinasjon med pronomenet *du*: «So brunar du smør i panna» (1899: 43). Og dette må vi tro var Huldas eget valg og ikke oversetterens, for denne bruken av *du* er noe nytt. Noen år senere brukte Schønberg Erken det hyppig i en svært enkel bok rettet til *sparsommelige* husmødre (Schønberg Erken 1905), mens hun i andre bøker fra samme tid ikke brukte det i det hele tatt. Her er det grunn til å spørre om ordet *du* virker sosialt på samme måte i de to bøkene. Garborgs uformelle og

personlige tone kan muligens oppfattes som mer inkluderende eller likeverdig enn Schönberg Erkens mer bydende tone, som har en tendens til å virke noe nedlatende eller patroniserende, som vi ville sagt om hun hadde vært en mann.

4 Perioden 1907–1950

Kokebokproduksjonen var ujevn i denne perioden med kriser og kriger. Det kom 60 generelle verk på over 150 sider, hvorav 27 var nye titler, samtlige av kvinnelige forfattere. Av disse er det gjort et utvalg på 15. Det er seks generelle verk skrevet av husstellærere, fire skrevet av profesjonelle skribenter i sakprosa eller matjournalistikk og tre nye skolebøker. Fire av bøkene er på nynorsk, to av dem oversettelser fra bokmål.

Nye tider og nye termer

En stor mengde små oppskriftssamlinger ble skrevet av husstellærere, men Mina Thiis og Angélique Rachlew, som begge hadde egne husstelskoler, utga bøker i større format. Noen av kokebokforfatterne bidro regelmessig med oppskrifter til aviser og ukeblader, Thiis og Mimi Krag i *Morgenbladet*, Alfhild Salicath i *Allers*. Periodens absolutt dominerende forfatter var Henriette Schönberg (fra 1901 Schönberg Erken), som mellom 1895 og 1951 stod for ca. 30 titler og til sammen over hundre opplag/utgaver. Hun flyttet til Dystingbo gård ved Hamar i 1908 og etablerte skole i husstell.

Det kom nye termer eller termer som fikk bredere gjennomslag enn tidligere: *ildfast*, *ovnsteikt*, *helsteikt*, *dampkokt*. Nye hjelpemidler i matlaging var blant annet *buljongtjerner*, *romessens* og *sukkerkulør*. I baking kom *etterheving* og større utbredelse av nye brødtyper som hadde dukket opp rundt 1900, for eksempel *grahambrød*, *kneippbrød* og *loff*. De to første var oppkalt etter helsereformatorene Sylvester Graham og Sebastian Kneipp, mens ordet *lof* vanligvis ble forklart som en norsk import av det engelske *loaf*. I en artikkel om bergensk brød av filologen Gerhard Stoltz (1916: 106) vises det imidlertid til «det nye hvetebrød *loff* eller *luff*», så det kan kanskje være kommet fra eller via det nedertyske *Luffe* (Grimm 1885: 1236). I kjølvannet av nye populære måltidstyper og serveringsmåter som *lunchretter*, *aftensretter*, *småretter*, *piknik* og *koldtbord*, kom *snit-*

ter, kanapéer, sandwich, fiskekabaret, aspik, dressing, rekecocktail og béarnaise.

Disse elegante rettene og måltidstypene hørte til en elite og til en periode med store kulinariske forskjeller mellom samfunnets øvre og nedre sosiale lag. I andre perioder var det generell krise i matforsyningene, og det slo ut i spesielle termer som *sparesmør*, *krisekaker*, *falsk majones*, *juksesaus*, ord som stort sett forsvant når kriser og kriger var over.

De nye forfatterne i perioden hadde hovedsakelig sin tilknytning til Østlandet og spesielt Kristiania (Oslo fra 1924). Noen få kokebøker ble utgitt i andre byer, men hadde ikke noe lokalt preg, selv om de hadde enkelte lokale retter. En bok fra Stavanger hadde for eksempel oppskrifter på *komler*, *blodkomle*, *kippers* og sjøfuglen *alke* (Wathne 1940). Den eneste boka med et markant lokalt preg var skrevet av Sarah Dekke fra Bergen (1943). Hun hevdet at i den store norske kokeboklitteratur «har Vestlandet og kysten ikke tidligere vært særlig representert.» Det var ikke helt riktig, for den før nevnte boka av Marie Landmark kom samme år i 15. opplag, og mens Landmark brukte ord som *ugger* og *slo*, skrev Dekke *finner* og *innvoller*. Språklig er Dekkes bok mindre vestlandsk enn bergensk, med typiske retter fra denne byen, flere allerede nevnt i andre regionale bøker: *palesuppe*, *sosekjøtt*, *puspas*, *røkerumpe*, *prinsefisk*, og bakverk som *gifler*, *heitevegger* og *spekulasjer*, som stikkes ut med *spekulasjeform/spekulasjeturn* eller i forskjellige figurer (Dekke 1943: 193, 195, 208).

Lokale navn på matretter fra hele landet ble presentert i en bok på nynorsk med oppskrifter på eldre mattradisjoner (Larsen og Rabbe 1932). Mange navn var varianter av det samme ordet (*lefsa*, *lepsa*, *læms*), så det var en del gjentakelser av samme rett. Oppskriftene var ulike i framstillingsform, muligens et resultat av de forskjellige lokale opphavspersonenes formuleringer. Noen av rettene, for eksempel *rjomegraut*, *blodpylsa*, *klubb*, *sodd*, *kjelost* og *kling* kan gjenfinnes i enkelte bøker i perioden, særlig skolekokebøker, men de var sjeldne i de generelle kokebøkene.

Større nøyaktighet i tidsangivelsene med økende bruk av minutter hadde begynt i forrige periode og fortsatte i denne. Elektrisk komfyr kom i bruk fra 1920-årene, og det førte til en større presisjon med hensyn til varme. I tillegg til *svak* og *sterk* ble det nå stadig flere henvisninger til *grader Celsius* (oftest skrevet °C). Men for mengden av krydder, var det vanlig å skrive *etter smak*.

Bruk og tilpasning av franske termer

Franske navn på matretter var i første rekke noe som hørte til på restaurantenes menyer, der det franskdominerte fagspråket ble brukt helt systematisk. Slike termer ble forklart for restaurantkokker i den autoritative *Kjøkken-ordbok* av André Engh, første gang utgitt i 1929, og i en kokebok for profesjonelle restaurantkokker, utgitt som føljetong i fagbladet *Restaurant- og hotelfunktionæren* mellom 1932 og 1939. De opprinnelige franske navnene var mer sporadiske i vanlige kokebøker, men det var to iøynefallende unntak. Den ene var Schønberg Erkens hovedverk *Stor kokebok* (1914) med nærmere 2000 oppskrifter. Den introduserte mange utenlandske retter, en tredel hadde oppskrifter med navn på både norsk og fransk, for eksempel: *Stekt gaas med kastanjer* (*Oie farcie aux marrons*). En kokebok av samme format, med 3627 nummererte oppskrifter, var skrevet av Ester Mejdell (1926). Det var også en internasjonalt preget bok, og flere hundre av rettene hadde navn konstruert med det franske uttrykket *à la*, enten i en helfransk overskrift som *Timbale à la Talleyrand* eller sammen med norske ord: *Stekt flesk à la Flamande* (Mejdell 1926: 113, 433). Mejdell brukte dessuten franske termer for tilberedningsprosesser langt hyppigere enn andre forfattere, for eksempel *panere*, *blanchere*, *gratinere*, *glassere*, *kandisere*, *marinere*, *griljere*. Av disse var bare *griljere* i vanlig bruk mens *glassere* og *marinere* forekom hos bortimot halvparten av periodens utvalgte forfattere. Men i hovedsak brukte både Schønberg Erken og Mejdell i likhet med de andre gamle, kjente termer for varmebehandling: *steke*, *surre*, *brune*, *riste*, *koke*, *trekke*, *dampe* og modifierende varianter som *småkoke*, *fosskoke*, *sprøsteke*, *småsurre* og *halvbrune*.

De etablerte importordene hadde funnet sin plass med hel eller tillempet norvagensert rettskriving. Tilpasningen skjedde på ulike måter etter at *c* var erstattet med *k* eller *s* og *ch* med *sj*. *Farse*, *karbonade* og *sjokolade* ble både skrevet og uttalt med den siste e-en, som var stum på fransk. Dette er et nytt eksempel på at norsk har fått franske termer fra dansk, som har fått dem fra tysk: *Farce*, *Karbonade*, *Schokolade*, i motsetning til svensk som har fått dem direkte fra fransk og dropper e-en både i skrift og tale: *färs*, *karbonad*, *choklad*.

Men den stumme e-en ble droppet i norsk tale og skrivemåte med *krem* og med ordene *kompott*, *omelett* og *kotelett*, som fikk den siste doble sluttkonsonanten i 1917. I *puré*, *gelé*, *frikassé* var den siste e-en (som markerer hunkjønn i fransk) droppet, men akuttegnet ble beholdt over den

gjenværende e-en. *Ragu* og *ragout* (uten sirkumfleks over u) ble jamstilt i 1917, men to tredeler av periodens kokebokforfattere fortsatte å skrive *ragout*.

Den opprinnelige franske skrivemåten av visse termer hadde skapt problemer ved norvagiseringen fordi noen franske lyder ikke var brukt i norsk. Et eksempel var den stemte franske lyden som i lydskrift gjengis med 3. Den dekker uttalen av bokstaven *j*, og av bokstaven *g* foran vokalene *e* og *i*. Problemene viste seg tydelig i en redegjørelse til departementet om rettskriving (Aars, Hofgaard og Moe 1898: 144), der det ble foreslått *sj* i visse ord, men gjort unntak for *logis*, *journal* og *geni*. Tre fonetisk tilsvarende kulinariske termer (som ikke ble nevnt) var *fromage*, *jus* og *gelée*, og her hadde kokebøkene gjennomført ulike løsninger: *fromage* ble skrevet *fromasj* eller *fromasje*, *jus* (saft) ble skrevet *sky* (fra 1938 *syy*, et brudd med den gamle norske regelen om å unngå *j* foran *i* og *y*), mens *g*-en ble beholdt i *gelé*. En enkelt bok valgte formen *sjelé* (Sæland 1940: 139), en skrivemåte som var jamstilt med *gelé* i 1938-reformen og tidligere var brukt på nynorsk (*Husmorboka* 1932: 81).

En annen ukjent lyd i moderne norsk var nasalen i siste stavelse av *bouillon* og *gratin*, men *buljong* hadde lenge vært brukt i svensk og i norske aviser, og kom med i framlegget til ny rettskriving i 1907 (Aars og Hofgaard 1907: 58). Skrivemåten *gratin* var for lengst etablert, men Garborg (1899: 54) gjorde oppmerksom på at uttalen var *grateng*. Dette ordet kom inn i ordlistene etter 1917-reformen, men bare halvparten av kokebøkene i perioden fulgte denne skrivemåten. I en senere utgave av Garborgs kokebok (1922: 40) stod det også at kakevarianten *marins* ble uttalt *marengs* og at ordet betydde *matrosar*, men her var det i utgangspunktet en misforståelse (allerede i de danske kokebøkene som ordet kom fra), for den franske originalen var ikke *marin*, men *méringue*. En mer farefull forveksling skjedde med *hachis*, en rett laget med hakket kjøtt og så populær at den var med i halvparten av kokebokutvalget i perioden. På fransk uttales det som *asji* med trykk på siste stavelse, men i norsk uttale var det trolig vanlig å ta med både h-en først og s-en til slutt. Skrivemåten *hasjisj* (Sveen 1950: 178) må regnes som et forsøk på norvagisering, men ble av forståelige grunner svært kortvarig.

Av grammatisk kjønn var disse ordene på fransk dels hunkjønn og dels hankjønn. Det samme var de i andre europeiske språk, i tysk og gresk også intetkjønn, helt uten sammenheng med hvilket kjønn som var

brukt i det opprinnelige franske ordet. På dansk ble alle ordene felleskjønn og senere ble de hankjønn både i bokmål og nynorsk.

Kokebøker på nynorsk

I forordet til tredjeutgaven av *Heimestell* skrev Hulda Garborg (1922: 2) at hun hadde håpet på en ny kokebok på norsk (dvs. landsmål). Fra 1900 til 1920 kom det 561 bøker på landsmål (Grepstad 2020: tabell 16.1), men ingen av dem var en kokebok. Før 1950 var de viktigste nynorske kokebøkene skolebøker. Christensen og Helgesens kokebok ble oversatt til landsmål av Karen Grude Koht, som tok opp en del av de norske avløserordene Garborg hadde lansert: *frikassé/innstuving*, *kompott/kók*, *gelé/skjelv*, *marmelade/sukkerkók*, *hachis/hakk i saus* (Christensen og Helgesen 1924). Disse ordene ble beholdt i de neste (nynorske) utgavene i 1930 og 1938, men ble så eliminert av en ny oversetter, som holdt seg til de norvagiserte termene (Christensen og Helgesen 1950). *Kokebok* (Sveen 1933) fra Statens lærerinneskole i husstell, som ble en slags kanon i faget, kom også i nynorsk utgave (Sveen 1934). Det var ingen store forskjeller i terminologien. De franske termene i nynorskutgaven fulgte i hovedsak de norvagiserte formene som var brukt i bokmålsutgaven. Begge utgavene hadde retter med norske navn, for eksempel *betasuppe*, *sildgryn*, *lefse* og *lompe* og dessuten lokale retter med geografisk henvisning: *rjomegraut* (Hardanger), *kumpe* (Sørlandet), *kumle* (Rogaland) og *saltfiskball* (Kristiansund N).

En kokebok opprinnelig skrevet på nynorsk var en samling oppskrifter trykt i *Nynorsk Vekeblad* de første krigsårene (Tjensvoll 1942). Det var hovedsakelig oppskrifter med enkle råvarer, typisk for den tiden. Ved de franske importordene valgte forfatteren den vanlige norvagiseringen med *grateng*, *ragu*, *frikassé* og *ruletter* og ikke noen av Garborgs alternative fornorskingsforslag.

Språk og stil

Fra 1907 kom reformer av det norske riksmålet, som nå for alvor skilte seg fra dansk. Men det tok tid før de ortografiske reformene ble fulgt. Det var fortsatt kokebøker som ikke hadde gjennomført alle punktene i 1917-reformen, da en ny reform ble lagt fram i 1938. Et omstridt punkt i 1938 var obligatoriske a-enderinger i bestemt entall for visse hunkjønnord, av kulinariske gjaldt det *suppa*, *kringla*, *silda*, *rypa*. Skolebøkene var forpliktet til å følge denne regelen, og den ble fulgt i de ledende kokebøkene

for skolen (Høst og Milberg 1941; Christensen og Helgesen 1941). I en klasse for seg stod en kokebok for Tinn kommunale husmorskole (Sæland 1940). Det ble gjort oppmerksom på at boka fulgte 1938-rettskrivningen, og det gjaldt ikke bare obligatoriske former. Her hadde også valgfrie ord a-ending (*drua, frukta*), og verbformer som *bruna* og *krydra* var valgt istedenfor de jamstilte *brunet* og *krydret*.

Det var likevel en relativt konservativ stil i de fleste bøkene, og denne tendensen ble ytterligere styrket ved bruken av presens passiv, som fortsatt hadde et visst overtak. Imperativformen var imidlertid nå på frammarsj, skolebøkene innførte imperativ som hovedregel, men den var også dominerende hos forfattere med erfaring fra pressen (Thiis 1937; Salicath 1937). Schønberg Erken brukte imperativ sammen med presens aktiv og passiv, også i samme oppskrift: «Gnid smørret tykt over brystet. De rensedede røtter skjæres i skiver og lægges i gryten med flesket, leveren og hjertet, surrer over varmen i 10 minutter» (Schønberg Erken 1914: 286, gjentatt 1951: 319). Stilen i de fleste generelle kokebøkene var saklig, deskriptiv og til dels nokså oppramsende. Forfatterne var sparsomme med bruk av personlige pronomener, men noen skolebøker valgte et inkluderende *vi* (Sveen 1933; Schønberg og Steen 1920). Alfhild Salicath var et unntak med sine mange *jeg* og personlige henvendelser til leserne, uhøytidelige selv om hun oftest brukte *De*-formen: «Sopp, ja! Skal vi nu bruke den derre kumaten også! Ja, så menn skal De så! Det er gammeldags, kjære frue, å snakke sånn!» (1937: 62). At Salicath og andre spaltister hadde en annen stil enn lærerne i husstell, kan trolig forklares med at de representerte to ulike skrift-tradisjoner, en journalistisk-narrativ og en didaktisk-instruktiv, og de måtte finne et kompromiss mellom ulike konvensjoner.

5 Tiden etter 1950

Kokebokproduksjonen var relativt lav de første etterkrigstiaårene, men økte eksplosivt rundt tusenårsskiftet. Antall utgivelser under Dewey 641.5 i Nasjonalbibliografien sammenliknet med det totale antall bokutgivelser (Grepstad 2020: tabell 16.1), viser at kokebokproduksjonen som del av samlet bokproduksjon økte fra ca. en kvart prosent rundt 1950 til litt over en halv prosent på 1990-tallet, men i de to første tiaårene av 2000-tallet var andelen henholdsvis 1,3 og 2,4 prosent. Det er valgt ut 14

verk fra 1957 til 2019. Bøkene er skrevet eller redigert av forfattere med profesjonell bakgrunn i kokkefag og matstell og med erfaring fra ulike norske distrikter. Tre av forfatterne er kokker med internasjonal suksess, fire er kjent for matprogrammer på TV eller matspalte i pressen. Fem av forfatterne er kvinner, fem er menn og to bøker er skrevet av kollektiver (kokkelaug).

Nye og gamle termer

Nye termer kom inn i språket som et resultat av endringer i det norske samfunnet. Den raske teknologiske utviklingen etter annen verdenskrig brakte inn nye hjelpemidler på kjøkkenet. De ble kjent under navn som *kjøkkenmaskin, food processor, hurtigmikser, mix-master, stavmikser, blender, trykk-koker, mikrobølgeovn, grill, barbecue, induksjonsplattetopp, fryseboks, dypfryser, kaffetrakter, teflonpanne*. Det skjedde også endringer i produksjonen og distribusjonen av matvarer, og det kom forskjellige former for *ferdigmat, fastfood, takeaway, fiskepinner, seipanetter, grillpølser, kebab, snacks, chips*. Det kom nye termer eller termer som fikk ny aktualitet, ord som i utgangspunktet var enkle beskrivelser av enkle prosesser: *gryterett, lammegryte, ovnsbakt* (tidligere bare brukt om brød), *langkokt* (tidligere brukt av Hulda Garborg både i kokebok og skuespill). Slike sammensatte partisipper ble langt mer frekvente utover i perioden. Verb som anga til-lagingsmåte, ble satt sammen med et substantiv som stod for et redskap: *pannestekt, grillbakt, foliekokt*, eller en ingrediens: *fløtegratinert, smørdamp-
pet, dillkokt, krydderglasert*, og noen mer spesielle som *saltbakt* (Hellstrøm 2013), *baconsurret* (Finckenhagen 2019), *sherrymarinert* (*Det norske kjøk-
ken* 1993), *urtetrekt* (Brimi 2013), *lakrissyttet* og *champagnedampet* (Stian-
sen 2018). Verb ble også satt sammen med et adjektiv, for eksempel *råmarinert, rosastekt*.

Enkelte nye bakverk ble populære, for eksempel *baguette, focaccia, nan, croissant*, og gamle bergenske *skillingsboller* måtte vike for svenske *kanelboller*. Mange nye krydder, særlig fra Asia, ble vanlige, og selv om de amerikanske capsicumvariantene *kajenne* og *spansk pepper* fortsatt fantes, ble nå de sterke kalt *chili*. De hadde tidligere også hett *paprika* (som malt pulver), men *paprika* ble nå navnet på de store og milde variantene som lenge hadde vært solgt hermetisk som *pimientos*. Nå fikk paprika en sentral plass blant grønnsakene, sammen med andre nykommere som *kinakål* og *brokkoli*.

Selve navnene på matretter (oppskriftenes overskrifter), fulgte ofte fortsatt den enkleste og eldste tradisjonen, informasjon med norske ord om ingrediens og tilberedning (*steikt fisk med kålrotstappe*). En del retter fra 1800-tallet holdt seg lenge, noen helt til i dag, og de blir (til tross for ulikt opphav) sett på som typisk norske: *fiskegrateng*, *fårrikål*, *hønsfrikassé*, *kjøttkaker*, *lapskaus*, *lutefisk* og flere småkaker. Det betydde samtidig at en del av de nye franske importordene nå nærmest var å regne som del av det norske allmennspråket. Men retter med eldre norske navn var det relativt få av. De gamle norske ordene for mat og matlaging ble trykt i lokalhistoriske verk og i lokale, regionale og nasjonale oppskrift-samlinger som ble populære som en del av den økende distrikts- og dialektinteressen fra 1970-tallet og framover (*Matgleder fra Sørlandet* 1990; *Det norske kjøkken* 1993). Noen opprinnelig lokale retter med lange tradisjoner ble vanlige over hele landet eller oppnådde en form for kultstatus: *pinnekjøtt*, *rakørret*, *smalahove*. På den annen side kom det nye statuspregede retter med *breiflabb* og *steinbit*, fisker som tidligere hadde blitt sett på som uspiselige og kjent under termen *ufisk*.

Oppsving for utenlandske termer

Noen forfattere holdt seg mest til etablerte norske termer, for eksempel Arne Brimi, men han kunne komme med kommentarer av denne typen: «På fagspråket blir denne buljongen kalla for *court-bouillon*» (Brimi 1987: 10). I andre store verk var det også norske og norvagiserte termer, men samtidig dukket det opp spesialiteter med fjonge navn som *bouchéer*, *tar-teletter* og *risoller* (Strømstad 1983). Det er neppe en overdrivelse å si at norvagiseringen mer eller mindre stanset opp i denne perioden. Den kunne til og med gå i revers med *T-bonesteak* istedenfor *T-benstek* og *curry* istedenfor *karri* (Finckenhagen 2019). Forklaringen på *curry* i denne boka er trolig at det dreier seg om en indisk rett hvor de forskjellige originale krydderne tilsettes, mens *karri* er blitt ensbetydende med den ferdiglagede krydderblanding. Men i Norge betydde ordet *karry* opprinnelig *både* krydderet og retten krydderet ble brukt i: «Karry laves som Frikassé, men med Karry istedenfor Vin og Rødder» (Blom 1888: 91). På tilsvarende måte var de amerikanske smultringene kommet til oss på ny gjennom den nye kafé-kulturen, og ingen vil finne på å kalle dem noe annet enn *donuts*. *Hamburger* har i dag ingenting å gjøre med den norske retten *hamburgerbif* med brun saus og speilegg (Schønberg Erken 1914; Mejdell 1926).

Nye franske importord ble stadig oftere skrevet uten noe forsøk på norvågisering: *bouillabaisse*, *ratatouille*, *entrecôte*, *sorbet*, *parfait*, *fondue*. Det var imidlertid ikke bare franske termer, men i stigende grad, etter hvert som fransk kokekunst mistet sitt tidligere hegemoni, termer fra andre europeiske land og andre kontinenter. Stikkprøver av overskrifter i kokebøkene, dvs. navn på matrettene, viser tydelig utviklingen. I den første perioden kom mer enn to tredeler av de utenlandske termene fra fransk (Bang 1831; Bang 1835; Winsnes 1845; Rude 1846). Etter tusenårsskiftet hadde selv kokker med læretid i Lyon, for eksempel Brimi (2013) og Stiansen (2018), mindre enn halvparten av termene i overskriftene fra fransk, mens det franske bare opptrådte sporadisk hos andre forfattere (Alfsen 2014; Finckenhagen 2019).

Den italienske *makaroni* var kjent fra 1800-tallet og *spag(h)etti* fra første del av 1900-tallet, men fra 1970-årene kom termen *pasta*: «Det italienske ordet pasta brukes gjerne som en fellesbetegnelse for alle typer spagheti, makaroni, nudler, canneloni m.m.» forklares det i *Den rutete kokeboken* (Espelid Hovig 1982: 84). I denne boka finnes mange populære utenlandske retter og nye navn på råvarer, både de franske nevnt ovenfor og i tillegg *pizza*, *scampi fritti*, *osso buco*, *mozzarella*, *gazpacho*, *paella*, *moussaka*, *avokado*, *tortilla* og *squash* (tidligere kjent i Europa som *courgette* og *zucchini*). En generasjon senere, da boka kom i 7. utgave og hadde solgt 300 000 eksemplarer, hadde den en lang rad av nye termer som forteller noe om utviklingen: *mousse*, *tapenade*, *aioli*, *rouille*, *quiche lorraine*, *crème brûlée*, *bruschetta*, *rucola*, *pesto*, *tiramisu*, *feta*, *tzatziki*, *burritos*, *enchilladas*, *guacamole*, *tacos*, *bulgur*, *couscous*, *wok*, *garam masala* (Espelid Hovig 2010). Her går det klart fram at ordene er skrevet med ortografien fra opphavslandet. Det viser seg også at enkelte ord som opprinnelig var skrevet med ikke-latinske alfabeter, oftest fulgte engelske transkripsjonsregler, for eksempel *paneer*, *sushi* og *satay* istedenfor *panir*, *susji* og *saté*.

Alle disse importordene gikk som de tidligere inn i det norske språket som hankjønnord, både i bokmål og nynorsk. Men et interessant morfologisk fenomen var at en del importord ble tatt inn i sin opprinnelige flertallsform, men plassert i det norske bøyningssystemet som et ord i entall. Derfor finner man i kokebøkene ord som *tapasen*, *wrapsen*, *burritoser* og *chipsene*. Fenomenet er kjent fra andre områder (*caps*, *strips*), og mange vil kjenne et gammelt kulinarisk eksempel: *kjeks* av engelsk *cakes*. Det kan riktignok ha kommet via dansk eller svensk. Den første som brukte det i en norsk kokebok var Maren Elisabeth Bang (1834: 106).

Hun vokste opp i grensetraktene til Sverige og hadde svensk mor, så hennes *kjåks* kan ha vært inspirert av svensk *kiäks* (Warg 1755: 520).

Termene for kulinariske prosesser fortsatte i hovedsak med de vanlige ordene *koke, steke, surre, dampe* osv., men et ord som fikk en helt fram-tredende plass fra 1980-tallet, er verbet *frese*, som var definert av André Engh: «Steke sakte i smør uten å brune, som regel er dette bare en begynnelse til en tilberedning» (1987: 4). En annen term som ble brukt stadig hyppigere i beskrivelse av sauser, var *kremet*. Men det var samtidig en merkbar økning i bruken av utenlandske termer, og på dette området hadde de franske termene fortsatt en sterk posisjon. Det gjaldt særlig *sautere, gratinere, bardere, braisere, pochere, blanchere*, de tre siste også norvagsisert til *bresere, posjere, blansjere*. I tillegg kom ord som *kandisere, karamellisere, tomatisere*.

Historisk har det skjedd en endring med importordene. De kommer ikke lenger fra tysk via dansk, som på 1800-tallet, men de kommer i høyere grad direkte fra andre europeiske språk, og her ser det ut til at engelsk, relativt sett, ikke spiller samme dominerende rolle som i flere andre fagterminologier, selv om en del utenlandske ord, for eksempel indiske, er formidlet via engelsk.

Språk og stil

Instruksjonene fulgte i hovedsak mønsteret fra tidligere med saklig informasjon i et forståelig språk, som lå nær allmennspråket om vi ser bort fra den gradvise økningen av utenlandske navn på matretter og de franske spesialtermene for varmebehandling. En nyhet var tendensen til en strammere eller mer stereotyp språkføring med imperativer fulgt av relativt korte helsetninger. Her er et eksempel fra tidlig i perioden: «Vask og skrell røtter og grønnsaker. Skjær selleri og gulrøtter i terninger, løk og purre i skiver» (Klamerholm 1957: 65). Og her er et eksempel fra siste del av perioden: «Vask skjellene. Fres hakkert hvitløk og hakkert sjalottløk i litt olivenolje i en stor kjele. Hell i skjellene og sett på lokk» (Hellstrøm 2013: 87). Noen gikk et skritt lenger og satte setningene opp under hverandre i nummererte punkter (Brimi 2013; Alfsen 2014). Det betydde at oppskriften kom enda et hakk nærmere bruksanvisningen som teksttype.

I noen bøker kunne stilen være mer kåseripreget, som for eksempel hos kokken Hroar Dege (1963). Selve instruksjonsteksten var gjerne holdt i tradisjonell presens passiv, men den var pakket inn i personlige

erfaringer og praktiske råd, med verbene i andre grammatiske former. Journalisten Møna Levin pakket instruksjonene inn i kulturhistoriske kommentarer eller portrettintervjuer. Til og med kokker som skrev mer kortfattet, kunne plutselig ty til en annen stil i små avsnitt eller innledninger: «Det skal ikke mer til enn litt smelta smør til fisk før du har en saus som alle liker» (Alfsen 2014: 214). Eller i en oppskrift på *kamskjellcarpaccio*: «Noen bruker rognposen, men den er ikke av de største kulinariske gavene Vårherre har skjenket oss» (Stiansen 2018: 12). Men bøker der kommentarene blir mer personfokuserte enn matfokuserte, mer underholdning enn instruksjon, og med liten fornyelse av fagtermer, har ikke vært av interesse for denne studien. Til slutt en liten refleksjon rundt den klare og entydige utviklingen i retning av imperativ som dominerende form i de sentrale verbene. Det innebærer en mer direkte og kanskje mindre distansert henvendelse til leseren enn de andre formene. Det kan være naturlig å se en mulig parallell i den nærmest totale avviklingen av høflighetsformene *De/Dem* i denne perioden. En svensk studie av språket i matoppskrifter bestyrker en slik tolkning (Anward 1994).

6 Kulinarisk terminologi 1831–2020

Avslutningsvis vil jeg diskutere noen spørsmål knyttet til den leksikalske utviklingen over tid. Det åpnet med en voksende interesse for ord fra det norske folkespråket. Kan dette ha vært et uttrykk for nasjonale holdninger og ønske om et nytt nasjonalt språk? Det kan utvilsomt ha vært en medvirkende faktor for Asbjørnsen. Han var nok en av dem Ivar Aasen siktet til da han i 1855 uttalte seg positivt om forfatteres tendens til å bruke norske ord (Aasen 1957: 285). Asbjørnsen hadde gjort det i en bok om skogbruk nettopp i 1855, og i kokeboka gikk han videre ved å stille opp alternativer til både danske og andre utenlandske termer. Hos Bang og Winsnes virker det derimot som om de norske ordene ganske enkelt ble brukt fordi forfatterne visste at potensielle lesere allerede var fortrolige med dem, og da var det ingen grunn til å bruke danske ord. Bang vokste opp i Vinger og hadde sikkert konkret erfaring med de melkerettene hun beskrev i boka for allmuen. Men hun brukte selvsagt også utenlandske termer, faktisk mer enn noensinne i den siste utgaven fra 1864. Winsnes hadde bodd i flere østlandsbygder, men brukte få dialektord. Bøkene hennes utkom over en lang periode, men de språklige

forandringene var små. Datteren Maren Vinsnes, som i likhet med faren var nasjonal nok til å skrive navnet sitt med V, gjennomførte etter morens død i 1872 mindre revisjoner, men gjorde det klart i et eget forord at hun hadde endret lite, for hun mente at bøkene hadde en særlig kulturhistorisk interesse (Winsnes 1876: V).

I perioden 1883–1906 var det flere tegn til en nasjonal bevissthet, muligens påvirket av de generelle holdningene i årene før unionsoppløsningen. Det slo ut i en viss tendens til norvagisering av utenlandske termer og et økende antall navn på retter hentet fra dialektene. Noen av disse ordene ble værende i språket, men andre forsvant når virkeligheten bak dem forandret seg, for eksempel ved at det ble slutt på åpen ild, færre trekar i kjøkkenet og mer produksjon av matvarer utenfor hjemmet. Et problem som ble mer akutt i denne perioden, var uenigheten i det norske samfunnet om hvor langt man skulle gå med fornorsking og tilnærming mellom ortografi og vanlig norsk uttale, og dette er trolig forklaringen på at norvagiseringen i kokebøkene var sporadisk snarere enn systematisk. Og det var bare den ene boka av Hulda Garborg som ble utgitt på det nye landsmålet og bevisst forsøkte å fornorske utenlandske kulinariske termer ved hjelp av nye avløserord.

I mellomkrigstiden skjedde en gradvis offentlig styrt gjennomføring av rettskrivingsreformene av 1907 og 1917, men det var store motsetninger rundt flere punkter i 1938-reformen. De franske termene gjennomgikk i begge målformene den samme norvagiseringen, så disse ordene ble like på bokmål og nynorsk. Det er fristende å spørre hvorfor ikke Grude Kohts bruk av Garborgs alternative termer ble videreført? Var det rent språkpolitisk, et ønske om de samme ord på begge målformer? Eller kunne det også forklares med mangelen på nynorske kokebøker som kunne ha gjort Garborgs forslag bedre kjent?

Fra slutten av 1900-tallet ble en ny stolthet over norske produkter (kortreist, gardsmat) ikke fulgt opp av forsøk på å skape en nasjonal kulinarisk terminologi. I kokebøkene var det en nedgang både i norvagisering og fornorsking og en tilsvarende økende bruk av utenlandske termer. Matlaging (kokekunst) fikk på denne tiden en høyere status, ikke minst på grunn av norske stjernekokkers suksess i utlandet, og denne statusen ble muligens søkt bekreftet gjennom valget av noe som ble oppfattet som en mer profesjonell terminologi, knyttet til avansert internasjonal gastronomi. Er det mulig å se denne utviklingen i lys av kjønnsfordelingen mellom kokebokforfatterne? Mellom 1831 og 1950 var det bare fem menn

blant de ca. 60 forfatterne av større, generelle verk, men i årene 2000, 2005 og 2010 kom det til sammen ca. 100 bøker med bare en svak overvekt av kvinnelige forfattere. Mannlige kokker hadde tatt skrittet fra tradisjonsbundne handverkere til kreative kunstnere, men de var opplært innen en kokketradisjon med franske fagtermer.

Et naturlig spørsmål er om denne situasjonen vil kunne endres eller om den kommer til å vare fordi folk i Norge er blitt mer fortrolig med engelsk og gjennom økende reisevirksomhet er kommet i direkte kontakt med de utenlandske ordene på menyer i restauranter og hoteller. Vil vi fortsette å si *dipp* eller på ny si *duppe* eller kanskje ende opp med noe helt annet? Helge Sandøy mener det er for tidlig å svare på det spørsmålet: «Men ettersom disse importorda jamt over er av nyare dato, er ikkje tilpassingsfasen over enno, og vi kjenner dermed ikkje alltid resultatet» (Sandøy 2000: 72).

Litteratur

Kokebøker. For bøker utgitt anonymt eller pseudonymt er forfatternavnet satt i klammer [].

Alfsen, Ole Martin. 2014. *Hverdagsmat*. Oslo: Press.

[Asbjørnsen, P. Chr.] 1864. *Fornuftigt Madstel*. Kristiania: Steensballe.

Asbjørnsen, P. Chr. 1866. *Fornuftig Madlavning og Husbrug*. København: Selskabet for Naturlærens Udbredelse.

Bang, Karen Dorothea. 1835. *Fuldstændig norsk Kogebog*. Arendal: Aalholm.

[Bang, Maren Elisabeth]. 1831. *Huusholdnings-Bog*. Kristiania: Davidsen.

—. 1834. *Huusholdningsbog*. Andet forøgede og forbedrede Oplag. Kristiania: Davidsen.

—. 1843. *Huusholdningsbog for Almuen*. Kristiania: Guldberg og Szwonkowski.

Bang, Maren Elisabeth. 1864. *Ny, fuldstændig Husholdnings-Bog*. 7. oplag. Kristiansand: Grøntoft.

Blom, Marie. 1888. *Husholdningsbog*. Kristiania: Malling.

Brimi, Arne. 1987. *Frå Lom til Lyon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Brimi, Arne. 2013. *Arne Brimis store kokebok fra Vianvang*. Oslo: Gyldendal.

- Christensen, Dorothea. 1891. *Kogebog for Folkeskolen og Hjemmet*. Kristiania: Cappelen.
- Christensen, Dorothea og Helga Helgesen. 1894. *Kogebog for Folkeskolen og Hjemmet*. 2. oplag. Kristiania: Eget forlag.
- 1899. *Kogebog for folkeskolen og hjemmet*. 4. oplag. Kristiania: Eget forlag.
- 1924. *Husstell*. Landsmålsutgåve. Kristiania: Aschehoug.
- 1941. *Husstell*. 9. utgave. Oslo: Aschehoug.
- 1950. *Husstell*. Nynorsk. 5. opplaget. Oslo: Aschehoug.
- Clemens Bonifacius, se Asbjørnsen, P. Chr.
- Deckhardt, Johann. 1611. *New künstreich und nützlichs Kochbuch*. Leipzig: Grossen.
- Dege, Hroar. 1963. *Fra mitt blå kjøkken*. Oslo: Mortensen.
- Dekke, Sarah. 1943. *Hjemmets kokebok*. 3. utgave. Oslo: Tanum.
- Det norske kjøkken*. 1993. Kokkenes mesterlaug. Kristiansund: KOM.
- Engh, André. 1987. *Kjøkken-ordbok*. 14. utgave. Trondheim: Norges kokkemesteres landsforening.
- Espelid Hovig, Ingrid (red). 1982. *Den rutete kokeboken*. Oslo: Gyldendal.
- Espelid Hovig, Ingrid (red). 2010. *Den rutete kokeboken*. Oslo: Gyldendal.
- Finckenhagen, Lise. 2019. *God mat hele uka*. Oslo: Font.
- Garborg, Hulda. 1899. *Heimestell*. Kristiania: Den 17de Mai.
- 1903. *Heimestell*. 2. utgava. Kristiania: Cammermeyer.
- 1922. *Heimestell*. 3. utgava. Kristiania: Aschehoug.
- Gullichsen, Elen. 1872. *Husholdningsbog*. Fredrikstad: Eget forlag.
- Haslund, Grethe. 1893. *Min Medhjælp*. Kristiania: Steensballe.
- Hellstrøm, Eyvind. 2013. *Bare mat*. Oslo: Gursli Berg.
- Husmorboka*. 1932. Landslaget for husstell-lærarinnor. Oslo: Cappelen.
- Høst, Inga og Ingeborg Milberg. 1941. *Matlære*. Kristiania: Aschehoug.
- Klamerholm, Aslaug. 1957. *Kokebok*. Bergen: Lunde.
- Kogebog*. 1616. København: Sartorius.
- Kogebog for Hvermand*. 1893. Kristiania: Olsen.
- Krag, Mimi. 1933. *Smørbrødboken*. Oslo: Tanum.
- [Landmark, Marie]. 1892. *Husholdningsbog*. Kristiania: Marius Lund.
- 1900. *For Landsbygden*. Bergen: Nilssen.
- Larsen, Andrine. 1846. *Huusholdningsbog*. Fredrikshald: Eget forlag.
- Larsen, Dina og Dorothea Rabbe. 1932. *Norsk mat*. Oslo: Cappelen.
- Le pastissier françois*. 1653. Paris: Gaillard.
- Levin, Mona. 1995. *Moster Miriams nye matgleder*. Oslo: Cappelen.

- Libellus de arte coquinaria*, NkS 66, 8°. København: Det Kgl. Bibliotek, fol. 140r-146v.
- Løken, Olaug. 1897. *Madstel og Husstel*. Kristiania: De tusen hjem forlag.
- . 1901. *Madstel og Husstel*. 2. udgave. Kristiania: Aschehoug.
- Mangor, Anna Marie. 1838. *Kogebog for smaa Huusholdninger*. København: Thiele.
- Matgleder fra Sørlandet*. 1990. Kokkenes Mesterlaug Sørlandet. Kristiansund: KOM.
- Mejdell, Ester. 1926. *Stor kokebok for norske hjem*. Oslo: Gyldendal.
- [Moe, Marie]. 1883. *Tidsmessigt hus- og madstel*. Bergen: Gjertsen.
- Müller, Carl. 1785. *Nye Koge-Bog*. København: Gyldendal.
- Nimb, Louise. 1900. *Fru Nimbs Kogebog*. København: Hagerup.
- Norman, Agnes. 1899. *Kogebog*. Kristiania: Det norske forlagstrykkeri.
- Nyeste Kogebog*. 1833. Kristiania: Det Lehmanse Officin.
- Petersen, H. H. 1824. *Nye Original Dansk Koge-Bog*. København: Seidelin.
- Rachlew, Angélique. 1948. *Kokebok*. Oslo: Malling.
- Rude, Henriette. 1846. *544 veiledende Opskrifter*. Fredrikstad: Eget forlag.
- Sale, Romble. 1664. *Then Frantzöske Kocken och Pasteybakaren*. Stockholm: Meurer.
- Salicath, Alfchild. 1937. *Allers' kokebok*. Oslo: Allers Familiejournal.
- Schulze, M. 1895. *Kogebog*. Kristiania: Aschehoug.
- Schønberg, Henriette og Caroline Steen. 1895. *Kogebog for skole og hjem*. Kristiania: Malling.
- Schønberg Erken, Henriette og Caroline Steen. 1920. *Kokebok for skole og hjem*. Kristiania: Aschehoug.
- Schønberg Erken, Henriette. 1905. *Kogebog for sparsommelige husmødre*. Kristiania: Aschehoug.
- . 1914. *Stor kokebok*. Kristiania: Aschehoug.
- . 1929. *Stor kokebok*. 8. udgave. Oslo: Aschehoug.
- . 1951. *Stor kokebok*. 20. udgave. Oslo: Aschehoug.
- Seidelin, K. H. 1801. *Køkken-Katekismus*. København: Seidelin.
- Stiansen, Bent. 2018. *Mine beste oppskrifter*. Oslo: Font.
- Strømstad, Aase (red). 1983. *Aschehougs store kokebok*. Oslo: Aschehoug.
- Sveen, Johanne. 1933. *Kokebok*. Oslo: Cappelen.
- . 1934. *Kokebok*. Nynorsk udgave. Oslo: Cappelen.

- . 1950. *Kokebok*. 7. opplag. Oslo: Cappelen.
- Sæland, Anna. 1940. *Kokebok*. Halden: Sem.
- Thams, Hemma. 1889. *Husholdningsbog*. Trondheim: Brun.
- Thiis, Mina. 1937. *Fisk, kjøtt og grønnsaker*. Oslo: Damm.
- Tjensvoll, Margrete. 1942. *Mat og matstell*. Oslo: Fonna.
- Undahl, Elisabeth. 1893. *Nyere husholdningsbog*. Bergen: Stephansen.
- Urd's Kogebog*. 1900. Kristiania: Urd.
- Warg, Cajsa. 1755. *Hjelpreda i Hushållningen*. Stockholm: Grefing.
- Wathne, Laura. 1940. *Økonomisk kokebok*. 4. utgave. Stavanger: Dreyer.
- Wecker, Anna. 1648. *En artig og meget nyttelig Kogebog*. København: Hake.
- Wetlesen, Minna. 1890. *Husholdningsbog*. Kristiania: Johnsen.
- . 1902. *Husholdningsbog*. 3. oplag. Kristiania: Cammermeyer.
- [Wigant, A. E.]. 1703. *En høy-fornemme Madames Kaagebog*. København: Geertzen.
- Winsnes, Hanna. 1845. *Lærebog i de forskjellige Grene af Huusholdningen*. Kristiania: Wulfsberg.
- . 1876. *Lærebog i de forskjellige Grene af Husholdningen*. 10. udgave. Kristiania: Wulfsberg.

Annen litteratur

- Anward, Jan. 1994. Från potatisen kokas till koka potatisen. *Språkbruk, grammatik och språkförändring*. Lund: Institutionen för nordiska språk, Universitetet, 251–262.
- Asbjørnsen, P. Chr. [1865?]. Brevsamling 490. Oslo: Nasjonalbiblioteket. Brev til Edv. August Scharling, datert 18.april.
- Engberg, Jan. 1998. *Introduktion til fagsproglingvistikken*. Århus: Systeme.
- Falk, Hjalmar. 1894. *Vanskabninger i det norske sprog*. Kristiania: Cappelen.
- Fritzner, Johan. 1886–1896. *Ordbog over det gamle norske sprog*. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Garborg, Arne. 1890. Hanna Winsnes' Kogebog. *Samtiden*. Årgang 1, 215–223.
- Geerts, Guido et al. 1984. *Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale.
- Göpferich, Susanne. 1995. *Textsorten in Naturwissenschaft und Technik*. Tübingen: Narr.
- Grepstad, Ottar. 1998. *Nynorsk faktabok*. Oslo: Nynorsk forum.
- . 2020. *Språkfakta 2020*. Volda: Grepstad skriverseri.

- Grimm, Jacob og Wilhelm Grimm. 1885. *Deutsches Wörterbuch*. Bind 6. Leipzig: Hinzl.
- Haugen, Einar. 1966. *Riksspråk og folkemål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1972. *The Ecology of Language*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hægstad, Marius, Arne Garborg og Rasmus Flo. 1899. *Framlegg til skrive-reglar for landsmaale i skularne*. Kristiania: Brøgger.
- Iversen, Ragnvald. 1912. Spikkelasi. *Maal og Minne*, 89–90.
- Jahr, Ernst Håkon. 2015. *Språkplanlegging og språkstrid*. Oslo: Novus.
- Knudsen, Knud. 1881. *Unorsk og norsk*. Kristiania: Cammermeyer.
- Myking, Johan, Sylvi Dysvik og Håvard Hjulstad. 2018. Fagspraksarbeid. I: *Norsk språkhistorie 2*, red. Brit Mæhlum, 365–415. Oslo: Novus.
- Norsk i hundre! Norsk som nasjonalspråk i globaliseringens tidsalder*. 2005. Oslo: Språkrådet.
- Notaker, Henry. 1998. Den norske kokeboka blir til. I: *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*, red. Egil Børre Johnsen og Trond Berg Eriksen, 313–327. Oslo: Universitetsforlaget.
- Notaker Henry. 2001. *Fra kalvedans til bankebiff*. Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Notaker, Henry, 2017. *A history of cookbooks*. Oakland: University of California Press.
- Sandøy, Helge. 2000. *Lånte fjører eller bunad?* Oslo: Cappelen.
- Skard, Sigmund. 1932. *Norsk ordbok*. Oslo: Det norske samlaget.
- Stoltz, G. 1916. Litt om bergensk brød. *Maal og Minne*, 90–106.
- Vegenfeldt, Regina. 1978. *Danske kokebøger 1616–1974*. Odense: Hamlet.
- Wiggen, Geirr. 1996. Majoritetsspråk og minoritetsspråk i nordisk perspektiv. I: *Språk i Norden 20*, red. Ståle Løland, 137–174. Oslo: Novus.
- Aars, J. 1870. *Retskrivnings-Regler til Skolebrug*. Kristiania: Fabritius.
- Aars, J., S.W. Hofgaard og Molkte Moe. 1898. *Om en del retskrivnings- og sprogsprøsmål*. Kristiania: s.n.
- Aars, J. og S. W. Hofgaard. 1907. *Norske retskrivnings-regler*. Kristiania: Fabritius.
- Aasen, Ivar. 1850. *Ordbog over det norske Folkesprog*. Kristiania: Werner.
- . 1873. *Norsk Ordbog*. Kristiania: Malling.
- . 1957. *Brev og dagbøker*. Bind 1. Oslo: Det norske samlaget.

HENRY NOTAKER

Abstract

The aim of this article is to contribute to the knowledge of Norwegian professional terminology through a study of the language used in Norwegian cookbooks. Even if many culinary terms were known before the first cookbook was printed in Norway in 1831, cookbooks seem to be the best sources for culinary terminology, because they describe in a practical way the objects and actions necessary for the cookery process. This study demonstrates how the terminology in the cookbooks, by including an increasing number of words from Norwegian dialects, gradually widened the gap to Danish, the official language of Norway in the nineteenth century. At the same time new terms from various European languages were introduced, some of them adapted to Norwegian phonology and morphology, others replaced by new word formations based on native terms. Part of this development continued into the twentieth century, but from the end of the 1900s there were fewer efforts of adaptations or replacements and a stronger tendency to use foreign terms in their original form.

Henry Notaker
Ullernkammen 26
NO-0380 Oslo
henry@notaker.com

Utviklingen av et norsk hjemmetegnspråk

Av Eli Raanes

Denne studien analyserer tegn fra et norsk hjemmetegnspråk utviklet fra 1950-tallet. Hjemmetegnspråket er utviklet på gården Bjerkli i Nordland, der den nest yngste sønnen, Georg Lorentz Bjerkli, vokste opp som den eneste døde i en søskenflokk på fem. Hjemmetegnspråket består av manuelle og ikke-manuelle tegn der hender, ansikt, blikk og kropp brukes for å formidle mening. Det har vært i bruk innen familien i nær femti år.

Datagrunnlaget for studien er videoopptak av tegn, nedskrevne tegnlistor og intervju med familiemedlemmer som har brukt språket og sett det i bruk. To forskningsspørsmål vil bli belyst: *Hva var bakgrunnen for utviklingen av og bruksområdet for familiens hjemmetegnspråk? Hva kan vi lære om meningspotensialet gjennom næranalyse av et utvalg egenavn fra dette hjemmetegnspråket?*

Resultatet av arbeidet peker mot strukturer for meningsdanning i visuelle-visuelle språklige symbol som kan ha vært aktuelle også i andre udokumenterte hjemmetegnspråk. Næranalyse av et utvalg av hjemmetegnspråkets tegn bidrar til en økt forståelse av meningsdanning i visuell-gestuell språkbruk generelt. Ved at studien dokumenterer og analyserer tegn fra et norsk hjemmetegnspråk, gir den et nytt bidrag til forståelsen av språkutvikling og norsk språkhistorie.

1. Teori og tilnærming til analyse av hjemmetegnspråk

1.1 Døve personers språkutvikling – et historisk bakteppe

Hørsel og talespråklig utvikling er knyttet tett sammen. Barn lærer språk i en sammenheng der de møter kommunikasjon som er tilgjengelig for dem. Historisk sett er det kjent at døve som vokser opp uten å høre det talespråket som snakkes rundt dem, og som ikke har tilgang på et tegn-

språk, utvikler et meget begrenset språk hvis de utvikler språk i det hele tatt. Norske medisinsk-historiske kilder som Bull (1887) og Uchermann (1892,1896), dokumenterer at døve som på 1800-tallet ble tatt opp på døveskolene, ofte kom dit uten talespråk. Bull (1887) viser til at elever som ble tatt opp ved døveskoler i østlandsregionen, kunne være opp mot 14 år. I døvehistorien har *hvite år* vært en betegnelse på perioden med mangel på kommunikasjon før man får tilgang til et tegnspråk (Danielson, Larsen, Nesje og Ødegård 1981: 4–6). Det kunne bety mange år med manglende kommunikasjon for barna og deres familier, noe som var utfordrende (Raanes 2013). Selv om barnet gjennom hverdagens aktiviteter skaffet seg erfaringer og kunne lære praktiske ting, var språklig samhandling, og dermed også tilgang til viktig informasjon og læring, begrenset (Mayberry 2010).

Den første omtalen av et norsk hjemmetegnspråk er fra 1799, da en ung döv kvinne skulle konfirmeres, og presten måtte avklare med biskopen i Kristiansand om pikens kjennskap til «de vigtigste Grund-Læredomme af den christ.Religion» kunne formidles til presten via hennes foreldre. Presten mente dette best kunne gjøres av foreldrene, da de «bedst maae kjende hendes Tegn og Mimik-Sprog» (Wessel-Bergs Rescriptsamling IV, 1797–1813). Detaljer om hvordan hjemmetegnene var utformet, kjennes ikke. I 1875 skrev bestyrer Skavlan ned historien om de første femti årene til Norges første spesialscole, Trondhjems Døvstumme-Institut, og om det etablerte tegnspråket som var i bruk blant lærere og elever ved skolen. Skavlan beskriver hvordan de døde språkløse barna som kommer til skolen, lærer seg tegnspråk i møte med sine lærere og medelever. Men, skriver Skavlan, det var også barn som kom til skolen med et repertoar av familiebaserte tegn. Om det var andre døde i barnet og familiens omgangskrets, kunne det ifølge Skavlan «I en Familie, hvor der er en eller flere Døvstumme (...) vrимle af conventionelle Udtryk» (Skavlan 1875: 38). Skavlan (1875) er dermed en tidlig beskrivelse av hvordan det innen familier kan innarbeides en manuell og visuell bevissthet om gestuelle uttrykk som kommunikasjonsform. I sin beskrivelse påpeker han følgende: «For den overfladiske Betragter eller Begynderen i dette mærkværdige Tegnsprog vil saadanne conventionelle Tegn synes ganske grebne ud av Luften. Men sjelden er dette dog Tilfældet. Tegnene har gjerne en historisk Baggrund» (Skavlan 1875: 38). Skavlan forklarer videre om robustheten av de etablerte tegnene; dersom gjenstanden eller personen som et tegn viser til, skulle forandres, så kan tegnet ha blitt et

konvensjonelt tegn som vil bestå. Døveskolene var altså tidlige arenaer der norsk tegnspråk (NTS) ble utviklet og døve barn møtte tegnspråk, men der også noen barn kom til skolen og hadde med seg egne utviklede hjemmetegn som sitt språklige startpunkt (Bull, Karlsen, Raanes og Theil 2018).

Ettersom hjemmetegnspråk er individuelle og familiebaserte språk-system, ligger det i sakens natur at de varierer i form og vokabular. Meier (2016) studerer hvordan man i familier med døve barn kan utvikle egne hjemmetegnsystem: «Historically, many deaf infants born to hearing parents have had little access to a conventional language. However, these children sometimes elaborate “home sign” systems» (Meier 2016: 1). Det kan være forenklede språkformer, eller robuste hjemmespråk med vokabular og egen syntaks (Goldin-Meadow 2005). Kusters og Lucas (2022) viser til at slike mer eller mindre utviklede språksystem kan ha en begrenset varighet, fram til barn og familie møter et større språkfelleskap, som for eksempel når det døve barnet møter et etablert tegnspråk ved skolestart. For andre er hjemmetegnspråket i bruk gjennom barneår og voksen alder (Morford og Hänel-Faulhaber 2011). Internasjonale forskningsfunn indikerer at døve barn kan utvikle hjemmetegnspråk mye mer enn det de øvrige familiemedlemmene gjør (Carrigan og Coppola 2012). Utvikling av hjemmetegnspråk er en del av norsk språkhistorie, og er inkludert i beskrivelsen av norsk språkhistorie (Bull, Karlsen, Raanes og Theil 2018).

Beskrivelser viser at hjemmetegnspråk er brukt av både hørende og døve personer. Når man på grunn av ulike talespråk opplever språkbarrierer, kan gestuelle språkkoder utvikles. Blant urbefolkningsgrupper i Nord-Amerika delte man tegnkommunikasjon på tvers av språksamfunn i ulike grupper når man møttes og kommuniserte på tvers av språkgrupperinger (Clark 1884, Berthrong 1965). Mellom isolerte grupper av døve eller hørende personer har tegnsystem blitt utviklet. Frishberg (1987) og Goldin-Meadow (2005, 2011) har initiert forskning på dette området, og nyere internasjonale forskningsarbeid belyser tegnsystem utviklet i miljøer der flere familiemedlemmer er døve (Rissman et al. 2020; Horton 2020). Hjemmetegn er i internasjonale og norske studier omtalt både med begrepene hjemmetegnsystem (home sign system) og hjemmetegnspråk (home sign language) (Pritchard og Zahl 2013; Vonen 2020, Goldin-Meadow 2005). I denne artikkelen vil vi benytte begrepet hjemmetegnspråk om det første språket en bestemt døv gutt utviklet og brukte.

1.2 Bjerkliategnspråk – et norsk hjemmetegnspråk

I denne studien studeres bruken av et norsk hjemmetegnspråk fra 1950-tallet, utviklet på gården Bjerklia, i Nordland fylke. Det er Georg Lorentz Bjerklis (f. 1950) liv og historie som er grunnlaget for studien, som har fokus på hvordan Georg og hans familie utviklet et hjemmetegnspråk som ble brukt aktivt i nær 50 år. Gårds- og familienavnet gjør at vi vil kalle språket for Bjerkliategnspråket. Gården Bjerklia ligger høyt og fritt til, men også isolert, noe nord for Mo i Rana. Det var ingen nære naboer eller nabobarn å leke med for Georg og hans søsken. På gården var det travle dager for de voksne, med husdyr og alt arbeid som skulle gjøres. Barna i familien var de som var tilgjengelige for å leke sammen og kommunisere sammen, der de lekte ute og inne og etter hvert fikk sine oppgaver. Bjerkliategnspråket består av vel 300 dokumenterte enkelttegn. Hjemmetegnspråket er utviklet uten kontakt med andre etablerte tegnspråk. Hjemmetegnspråket var den eneste tilgjengelige språkbruken for den døve gutten Georg Lorentz Bjerkli i hans tidlige oppvekstår. Hjemmetegnspråket som studeres her, var begrenset i antall tegn, men fungerte innen konteksten av en families hverdagsliv. De visuelle-manuelle tegnene ble forstått i aktivitetene som inngikk i familiens livsverden, og hjemmetegnspråket ble aktivt brukt i interaksjon igjennom barndom, oppvekst og videre inn i voksenlivet. I denne studien vil sosiokulturell teori og kognitiv grammatikk prøves ut som analysemetode for et utvalg av Bjerkliategn. I Bjerkliategnspråket finnes en rekke faste navnetegn på familiemedlemmer og personer i familiens omgangskrets. Noen av disse er valgt ut for å studere utforming og meningsdanningspotensiale i et hjemmetegnspråk.

1.3 Språk og døve barns språkutvikling

På 1950-tallet skjedde diagnostisering av døve barn sent. Det er stor kontrast mellom dagens situasjon og den gang da Georg Lorentz Bjerkli vokste opp, når det gjelder tiltak. I dag er hørselstesting en del av screeningprogrammet til alle nyfødte barn i Norge, med oppfølging nettopp for å sikre hørselshemmede barn en god utvikling. I dag er det offisielt en tospråklighetstilnærming til døves barns opplæring, der det legges til rette for en medisinsk-teknisk oppfølging av hørselstap og foreldre tilbys opplæring i tegnspråk og i visuell kommunikasjon. I Georgs oppvekst fantes ikke et foreldreopplæringsprogram eller tidlig oppfølging av døve barn og deres familier. Det var ikke den gjengse oppfatning at døve barn

skulle støttes i å utvikle språk via tegnspråk som et førstespråk på 1950-tallet. Tvert imot var datidens rådende oppfatning at døve barn måtte trenes opp i munnavlesning og artikulasjon, og at tegn burde unngås (Norske Døves landsforbund 1970).

1.4 Norsk tegnspråk

Norsk tegnspråk har sin opprinnelse i miljøene rundt de statlige døveskolene, der den første døveskolen ble opprettet i Trondheim for nær 200 år siden, som nevnt i avsnitt 1.1. I dag har døve barn rett til et tospråklig opplæringstilbud, i norsk tegnspråk og norsk. Dette er regulert av opplæringsloven og lagt til kommunalt nivå (Opplæringslova, 1998, s. § 2–6). Noen kommuner organiserer tilbudet så det rettes inn mot interkommunale grupper av tegnspråklige elever, for å styrke opplæring og sosialt felleskap for å skape større grupper av barn innen språkgruppen. Anerkjennelsen av norsk tegnspråk som selvstendig språk kom gradvis inn i skolelovgivning og reguleringer fra 1980-tallet. Da tolketjeneste for døve ble etablert som en rettighet i 1980, anerkjente man tegnspråklige personers rett til samfunnsdeltagelse med bruk av NTS (Lov om folketrygd 2021; Woll 1999). Opplæringsloven ble oppdatert i 1997, slik at både norsk og norsk tegnspråk kan være barns undervisningsspråk og språkvalg, noe som styrker døve barns rett til opplæring som en språklig og kulturell gruppering (KUF 1996;1997). I dag er dette regulert i styringsdokument som viser til tospråklige opplæringstilbud som en verdsatt tospråklig opplæringspraksis (Berthelin, Raanes og Torvatn 2023). Den nye Språkloven fra 2022 sikrer ytterligere NTS sin status som likestilt blant de språkene som brukes i Norge (Språkloven 2022).

Kunnskap og forskning på NTS har vokst gradvis fram fra Vogt-Svendsens første forskningsarbeid på 1990-tallet til i dag, når NTS er et eget forskningsfelt (Vogt-Svendsen 1990; Erlenkamp et al. 2011). Fortsatt er det mange deler av språket og mange didaktiske utfordringer knyttet til tegnspråklig opplæring vi mangler kunnskap om.

1.5 Egennavn og navnetegn

I tegnspråkgrammatikken kalles faste tegn som brukes til å referere til bestemte personer eller steder, for *navnetegn*. I NTS finnes relativt faste tegn for land, byer og personer. Navnetegn kan bære med seg trekk av felles erfaringer, personlighet og identitet (Greftegreff et al. 2015:667).

Faste konvensjonelle navnetegn forenkler det å skulle referere til steder og personer (Meadow 1977; Börstell 2017). Kunnskap om navn er viktige elementer i et språk og i språks historie. I Norge har man en rekke studier som viser til norskspråklige steds- og personnavn (se f.eks. Torp 2018 for referanser), og også for NTS er temaet aktuelt (Schröder 2015; Bull et al 2018; Vonen 2020). Begrep for å vise til andre personer innen egen omgangskrets finner vi også i Bjerkliategnspråket, og fire av navnetegnene er valgt for å analysere utforming og meningsdanningspotensiale i dette hjemmetegnspråket.

2. Materiale og analysemetode

2.1 Materiale om hjemmespråket i bruk

Studien er godkjent av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, NSD ref. nr. 197291. Materialet består av intervjudata, tegnlister og videoopptak av Bjerkliategn. Forskningsprosjektet er initiert av Georg og hans familiemedlemmer, og utviklet i samarbeid med Georgs forskningskollegaer ved NTNU. Det finnes ikke film eller videoopptak som viser bruk av Bjerkliategn på hjemgården i Georgs oppvekst. De to som mest aktivt benyttet Bjerkliategnspråk, var Georg og hans yngre bror. Den yngre broren er gått bort, og det ble ikke gjort filmopptak av de to i samtale. Georg har imidlertid vært aktiv med å dokumentere sitt eget hjemmetegnspråk, og han har ved ulike tidspunkt skrevet ned og videofilmet lister over Bjerkliategn. En første beskrivelse av Bjerkliategnspråket inngikk som en del av et interaktivt læringsnettsted om tegnspråk utarbeidet ved Høgskolen i Sør-Trøndelag (LURT 2003). De første videoopptakene går tilbake til 2002, de siste er fra 2021, og inneholder ca. 300 tegn. Det er en stor overensstemmelse mellom tegnlister av tegn som er spilt inn ved ulike tidspunkt i løpet av tidsperioden på tju år.

Jeg har foretatt tematiske semistrukturerte intervju med fire familiemedlemmer om bruk av hjemmetegnspråket, gjennomført på norsk tegnspråk eller norsk. Intervjudata er videofilmet og transkribert. Intervjuene vil blant annet bli analysert med henblikk på å danne en forståelse av den sosiokulturelle konteksten og bruksområdet til Bjerkliategnspråket. I intervju og samtaler om barndommens språkbruk er det kommet til ytterligere noen varianter og versjoner av hjemmetegn, som så er videofilmet og lagt til i tegnlistene. Videoopptakene er utarbeidet av Georg L. Bjerkli

med teknisk bistand fra NTNU og Statped. I 2021 ble Georg filmet på hjemgården. Her forteller han om oppveksten, bruk av hjemmetegnspråk, og om bakgrunn og minner for et utvalg av hjemmetegnspråkets vokabular. Noen av disse videoklippene er sitert i denne artikkelen, der de for eksempel er merket CO03, som refererer til videoklipp brukt i nettstedet (Raanes og Bjerkli 2021). Link til dette nettstedet er lagt ved som tilleggs materiale til artikkelen. I analysedelen følger vi tegnspråklig transkripsjonskonvensjon med å notere det enkelte tegn med store bokstaver. Figurer i analysedelen er med tegninger som Georg selv har laget, og med bilder fra videopptak foretatt med bistand fra Statped.

Analysemetoder inspirert av teoretikere som har arbeidet med *sosio-kulturell språkforståelse* (Berger og Luckmann 1966) og med *kognitiv lingvistikk* (Taylor 2002), er brukt som en utprøving av hvordan disse teoriene kan kombineres i bruk med data fra et gestuelt-visuelt hjemmetegnspråk.

2.2 Sosiokulturell forståelse

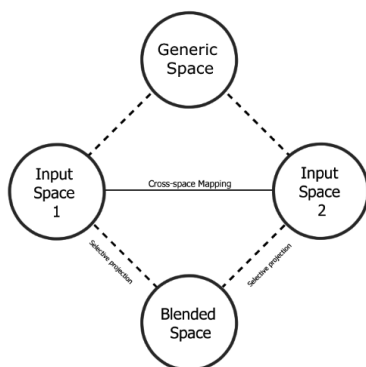
Sosiokulturell teori bidrar til å belyse bakgrunnen for hvordan språklig utvikling kan skje innen en gitt livsverden og sosiokulturell ramme (Berger og Luckmann 1966). Når man tilhører en gruppe, som en familie, deles kunnskap om hendelser, sosialt liv og rutiner. Denne kunnskapen tilhører ens *livsverden*, og den forståelsen man deler, er *sosialt konstruert*. Gjennom deltagelse i sosialt samspill utvikles forventninger og forståelse, og språk er sentralt for å dele erfaringer innen sin(e) gruppering(er). I deltagelse og samspill skjer det konstant fortolkninger som bygger på de erfaringer man har, og ny kunnskap dannes. Teori av Berger og Luckmann (1966) og Karlsaunes (2008) fortolkning av deres sosiokulturelle teori er bakgrunnen for denne studiens forståelse av språkfelleskapet og den livsverden der språket ble utviklet. Gjennom erfaringer og rutiner i dagenes og årstidenes aktiviteter på hjemgården ble Georgs forståelse av sin livsverden til, og det var i denne konteksten Bjerkliategnspråket fungerte. Forståelse av hvordan hverdagslivets erfaringer kan gjenspeiles i språkbruk, bygger på Merleau-Pontys teori om hvordan forståelse av språklige begrep kan knyttes til erfart hverdagsliv. Det er en gjensidighet mellom språk og erfart liv, der kroppsliggjort kunnskap og delte erfaringer gjør at et uttrykks betydning, språkbegrepets biografi, kan gjenkjennes innen en språklig gruppering (Merleau-Ponty 2012).

2.3 Meningsdanning og blending

De kognitive prosessene som gjør at man forstår språklige uttrykk, kan beskrives som mentale prosesser der det dannes en forbindelse mellom en ide og ett uttrykk. Analysene av et utvalg av Bjerklitegnspråkets navnetegn er inspirert av teori fra kognitiv grammatikk beskrevet av Taylor (2002), av teori om konseptuelle metaforer som påvirker vår måte å tenke og handle på utviklet av Lakoff og Johnson (1980) og konseptuell blending-teori av Fauconnier og Turner (1998). De mentale prosessene som danner forståelse av mening, er beskrevet med teoretiske modeller fra kognitiv grammatikk om hvordan forbindelser mellom nettverk av informasjon kan peke mot etablerte eller nye ideer. Kognitiv lingvistisk teori er utviklet for tegnspråklige uttrykk av blant annet Taub (2001) og Liddell (2003). Fauconnier og Turners blendingmodell viser hvordan mentale prosesser bygger på input av et uttrykk (som for eksempel ved å presentere et manuelt tegn) som blir kombinert med våre erfaringer og som ut fra forståelse av en gitt kontekst og relasjon kan gi mening. Mening er her forstått som det som gir oss en ide om en hendelse, en gjenstand eller noe vi kan forestille oss. Fauconnier og Turner (1998) sin modell for konseptuell blending fungerer som en beskrivelse av sentrale prosesser for språk og kommunikasjon. Modellen deres er gjengitt i figur 1.

Modellen i figur 1 forklarer integrasjonen av ulike input (input space 1 og 2) som mentalt kan kombinere og aktivisere vår kunnskap og erfaring (generic space). Dette kan «blendes» til aktivisering av utvalgte del-element (selective projection) som danner en ide (blended space). Modellen er en teoretisk skisse av mental meningsdanning, som vil bli prøvd ut på analyser av et utvalg av navnetegn fra Bjerklitegnspråket. Her skal vi se nærmere på hvordan teorien kan anvendes.

En forenklet måte å forklare etableringen av mentale konseptuelle rom (space) på, er å forklare hvordan man kan se en fysisk gjenstand som for eksempel en ball foran seg og persipere at det man ser mot, er akkurat det – en rund ball. Mer presist er det man ser, bare en halvkule, en del av en ball, men på grunn av tidligere erfaringer og kunnskap så ser man og forstår det man ser som en rund ball. Kognitivt skjer da prosesser der kunnskap i ulike nettverk og fra ulike erfaringer settes sammen for å forstå at man oppfatter en ball. Tilsvarende er det når man ser et uttrykk, som et tegnspråklig tegn for en ball som kan sies å være ikonisk ved at man med hendene holdt foran kroppen og med buede samlede hender

Figur 1. Konseptuell blendingmodell

former omrisset av en ball, slik det konvensjonelle tegnet BALL er i NTS (Norsk tegnordbok 2016). Når man ser tegnet BALL bli utført, er det kognitivt mye som skal «fylles inn» for at en håndbevegelse kan blende til forståelsen av ideen. Prosessen starter med at den som ytrer seg, har en ide (input space 1) som han/hun vil dele om en ball. For språkbrukere med kjennskap til en språkkode skjer den videre prosessen raskt. Tegnet BALL som et uttrykk (input space 2) leder til en mental forestilling om en ball (blended space). Det er slik faste språklige symboler fungerer, man får deler, som bestemte lyder eller manuelle uttrykk som kan initiere kognitive prosesser som igjen aktiviserer nettverk av mentalt lagrede erfaringer og kunnskap (generic space).

Språklig kunnskap gjør at man forstår at en bevegelse med hendene formet foran kroppen ikke bare er hender som blir beveget tilfeldig foran kroppen, men et språklig symbol som refererer til noe. Hendenes bevegelse peker mot noe bestemt. Kognitiv-lingvistiske modeller for meningsdanning – blending teori – viser til hvordan språklige symbol gir mening som kan forstås innen personers ulike språklige felleskap og livsverden. Språksymbol utvikles og forstås effektivt når meningsdanning aktiviseres av symbol som viser til deler av en større informasjonsmengde (Fauconnier og Turner 1998; Taub 2001). Denne teorien vil være sentral for artikkelens næranalyser av tegn og vil bygge på en multimodal forståelse av hva språklige uttrykk kan være. Multimodal tilnærming til språk har utvidet forståelsen for hvordan vi tar i bruk flere ressurser samtidig når vi danner mening med kombinasjon av tale, gester, kroppslig posisjonering og bruk av artefakter (Goodwin 2003). Mondada (2016: 334) bruker

som begrep at forståelse av språk kan skje innen en «complex multimodal gestalt», noe som utvider forståelsen for å studere språkbruk og meningsdanning i en bredere sammenheng enn bare talespråklige uttrykk.

2.4 Rolleskift og ikonisitet i gester og tegn

Ikonisitet i gester og deler av tegn inngår også i meningsdanningsprosesser, der man med kjennskap til handling og kulturell språkbruk kan forstå mening i gester, tegn og kroppslige posisjoner. I visuell-gestuell kommunikasjon kan meningsdanning skje gjennom det som teoretisk er omtalt som *rolleskift* eller *konstruert handling*. Skal man for eksempel i NTS uttrykke det å bruke en hammer, gjør man en bevegelse der man knytter hånden om noe og slår med korte slag bestemt nedover. Dette er et tegn for aktiviteten å hamre (underforstått med verktøyet hammer). Å forstå uttrykket innebærer at det mentalt dannes et konsept om det å holde om et verktøy. Når en knyttet hånd slås ned, kan det da dannes en bestemt oppfatning. Bevegelsen blir et ikonisk uttrykk som i en bestemt sammenheng setter i gang en meningsdanningsprosess. Det manuelle tegnet som input er selektivt og redusert. Hammerhodet og formen på skaftet er for eksempel ikke med i selve uttrykket. Den enkeltes erfarte livsverden og enkeltes samlede kunnskaps- og erfaringsverden vil aktivisere ensyklopedisk kunnskap (i et mentalt generic space) der utvalgte trekk er språklige uttrykk (lyder eller manuelle komponenter) som gir grunnlag for at meningsdanningsprosesser kan skje. Språkbruk er slik selektert i sin form – man uttrykker det som er nødvendig for å skape forståelse. En konstruert handling, som det ikoniske tegnet «Å HAMRE» refererer til, innebærer samtidig et rolleskifte. Når egen hånd brukes i en kort slående bevegelse holdt rundt et imaginært hammerskaft, da representerer det ikke nødvendigvis ens egen handling i en her-og-nå situasjon. Det kan like gjerne vise til en hamrehandling i fortiden eller fremtiden, og det kan være en selv eller en annen person som utfører hamrehandlingen. I utførelsen av tegnet har språkbrukernes håndbevegelse rollen til den som hamrer. Det er med denne språkteoretiske bakgrunnen Bjerklieategnsspråket er analysert. Neste seksjon presenterer resultatene fra analysene.

3. Oppvekstmiljø og utvikling av et hjemmetegnspråk

For å kunne svare på forskningsspørsmålet *Hva var bakgrunnen for utviklingen av og bruksområdet for familiens hjemmetegnspråk?* er intervjudata en sentral kilde i første analysedel. Noen skriftlige kilder fra 1950-tallet om døve barns språkutvikling trekkes inn for å drøfte forståelse og anerkjennelse av visuell språkbruk, og for å vise datidens språksyn. Dette bidrar til å se forskningsspørsmålet i den ideologiske konteksten som var gjeldende da dette tegnspråket vokste fram.

En av de intervjuede, Georgs eldre søster, kan fortelle hvordan kommunikasjonen var mellom voksne og barn i familien fra Georg var liten. Georgs ektefelle kan fortelle om sin opplevelse av hjemmetegnspråket fra da hun som ung kjæreste i 1973 første gang besøkte Georgs hjemgård og fikk se den måten man kommuniserte på der. Hun sier: «Jeg så at Georg og hans bror pratet sammen, men de pratet annerledes. Georg pratet ikke slik som han gjorde sammen med meg. Jeg så at det var mye som var forskjellig. De var vokst opp sammen og lagde egne tegn som var annerledes.» Georgs ektefelle er selv døv og bruker av NTS. Også en av døtrene til Georg er blant dem som er intervjuet, i tillegg til Georg selv.

3.1 Erfaringer og dannelse av tegn

Hjemmetegnspråket var Georgs første språk. Georg forteller: «Jeg og min lillebror utviklet et eget språk som vi brukte i hele oppveksten. Det var ikke NTS, men et eget språk vi utviklet. Dette språket brukte vi helt til vi ble voksne» (Georg COO3).

Hjemmetegnspråket hadde Georg med seg da han som syvåring begynte i første klasse på døveskolen i Trondheim i 1957. Fra da av lærte han norsk tegnspråk (NTS) i skole- og internatmiljøet blant voksne og barn der. Hjemmetegnspråket ble fortsatt brukt når han var hjemme. På Bjerklia holdt Georg og familien fast i og brukte sin språklige kode igjennom sine barne- og ungdomsår og opp til voksen alder. I godt voksen alder ble språket mest brukt når søsknene møttes i arbeid og fritid på hjemgården.

De fleste av tegnene viser til til gårdens dyr og aktiviteter. Slik beskriver Georg hvordan hjemmetegnspråket ble utviklet:

Det var et eget tegnspråk. Vi hadde tegn for dyra som var her på gården. Jeg kan forklare hvordan slike tegn ble til. Vi så dyrene rundt oss, og vi så og

kjente det som var særegent og typisk for hvert dyr og det påvirket hvordan tegnet ble. Som for eksempel tegn for ku. Når vi så kua spiste og så måten kua løftet og bevegde hodet på. Da gjorde vi med hodet og ansiktet bevegelser som lignet det som var typisk for det dyret. Så brukte vi det som et tegn og det forsto vi. (Georg Co22)

Det Georg her forteller, er hvordan fysiske erfaringer om egen aktivitet kunne være grunnlag for tegndanning. Et eksempel Georg gir, er tegnet for 'geit'. Ettersom de vokste opp på en gård med mange dyr, hadde de mye glede av å leke med små lam og geitekillinger. Georg minnes sommerdager og leken med geitene i bakkene ved gården. Det var episoder der guttene bøyde seg ned og leke-stanget med geitekillingene. Det var morsomt, men geita sin harde skalle mot egen panne kunne også gjøre vondt. Erfaringen av denne leken med geitekillingene er det Bjerkliategnet for 'geit' bygger på, en kroppslig erfaring som har gitt bakgrunn for å forstå tegnet. Bjerkliategnet som er etablert for geit, er ett av mange eksempel på tegn utført med kun en hodebevegelse (dvs. uten en manuell del der hendene brukes). Starten på tegnet er å etablere blikk-kontakt med den man sier tegnet til, så bøyer man hodet noe ned og til siden, før en kort og poengtert hodebevegelse gjøres framover. Ut fra erfaringer barna har med seg, kan tegnet sies å være ikonisk. De observerte geitekillingenes lek, og med fysisk erfaring fra lek med dem kan tegnet sies å være en del av et fysisk erfart avtrykk som former tegnets biografi. Merleau-Ponty (2012) har beskrevet hvordan uttrykk kan være basert på en kroppslig biografi, tilsvarende beskrivelsen Georg gir av hvordan dette tegnet ble utformet. Denne kroppslige biografien motiverer et multimodalt tegn som både involverer blikkbruk, sammenknepet munnbevegelse, et konsentrert ansiktsuttrykk samt en bevegelse med hodet som varierer i intensitet fra ro til kraft. Videoopptak av Bjerkliategnet for geit ligger ved som en link til denne artikkelen.

3.2 Språkbruk i en felles livsverden

De aller fleste tegnene er for ting og aktiviteter på hjemgården, der det var gårdsdrift med kyr, okser, sauer, høns, hest, geiter og katter. Faren til Georg drev gårdsdrift, båtbyggervirksomhet og fiske. Moren holdt rede på fjøs og hus, matlaging, og klær, og arbeidet med å utnytte videre alle produktene fra gårdsdriften. Det var mange arbeidsoppgaver, hele tiden. Innen gårdens rammer var det rom for lek for barna, samtidig som

de etter hvert fikk bidra mer i gårdens arbeid. Det språklige repertoaret er preget av denne aktiviteten. Søsteren sier: «Vi forsto hverandre (...) jeg vil si at vi forsto hverandre på alt det i det daglige.» En større årlig arbeidsprosess var slåttearbeid, og en rekke av hjemmetegnene er knyttet til denne aktiviteten. Erfaringen med aktiviteten var bygd opp over tid. Barna deltok først via observasjon av de voksnes arbeid, og etter hvert i lekbaserte situasjoner før de vokste inn i det å kunne hjelpe til og bidra. Figur 2 er et bilde som illustrerer barnas livsverden, der slåttearbeid var en viktig årsviss aktivitet:

Figur 2. To små brødre som deltar i gårdsaktivitet

Bildet, som er tatt på 1950-tallet, viser Georg, og til venstre sitter hans lillebror på staurlasset som kjøres med hest ned til jordene der hesjer settes opp. Fra småbarnsalder observerte guttene denne aktiviteten, og de hadde felles referanser til hvordan arbeid og aktivitet ble utført. Erfaringene ga grunnlag for danning av faste tegn som

HEST, STAUR, LAGE-HULL-TIL-STAUR, SLÅ-GRESS-MED-SLÅMASKIN, LEGGE-GRESS-I-HESJE, TA -UT-HØY-FRA-HESJE, TRAMPE-GRAS-SAMMEN-I-HØYVOGNA,

med flere. Når guttene ble store nok til å hjelpe til, hadde de et etablert tegnvokabular for aktivitetene. Georgs søster forteller: «Det ble snakket om det som var rundt oss. Da var det lett å forstå. Jeg vet ikke nå om jeg brukte tegnspråk som vi gjør i dag. Det er noe med å huske hva vi gjorde da og hva vi gjør nå. Men jeg husker at vi klarte å uttrykke det vi ville om det som var rundt oss.» Innen sin livsverden på gården og med gjentagende aktiviteter delte familien altså et fungerende hjemmetegnspråk.

Georgs datter sier dette om formen på tegnene i bruk: «De hadde egne tegn som de hadde kommet fram til – som de hadde avklart. De skjønte hverandre. Det var tegn de brukte når de sto i noe, der de hadde et felles ståsted». Slik hun husker språket i bruk, var det knyttet til arbeidsfellesskapet hennes far og onkel hadde når de var sammen på hjemgården, hun sier:

Når de var sammen. Da var det alltid noe som skulle gjøres. Det var mye arbeid, arbeid som de var vant med fra de var små. Og i arbeidet der, da var det mange slike ikoniske tegn, tegn som viste handlingen i det de gjorde. Når de var der og hjalp til med det som skulle gjøres så var det tegn som var en kopi av handlingen de gjorde. Og det var det de hadde til felles, på en måte var det slik at: Vi gjør dette nå, handlingen er sånn, tegnet viser hva det er vi gjør nå, og hva vi skal gjøre.

Tegn kunne settes sammen. Søsteren husker dette slik:

Vi prøvde å få fram setninger. Vi kunne det. Hvordan det kunne være: For eksempel hvis far skulle kjøre med hesten, da tok vi taumene som om man får en hest til å gå med å slå lett to ganger med taumene. Det betydde at nå var det noe med hesten. Og så pekte vi retninger og vi kunne skille med retning som for eksempel far og hesten skulle. Var det 'over' fjellet – da tok vi handa over den andre handa. Og så pekte vi ut retninger. Og 'over fjellet' – da viste vi jo med retningen hvor det var. Slik ble det presist og hele setninger.

Aktivitet med hesten var far sin oppgave, så om det var noe med hesten, så inkluderte det i mange sammenhenger også far. En slik relasjon mellom referenter som metonymisk. Ofte var det slik at aktivitet, person, tid og sted var knyttet sammen i gjentatte rutineaktiviteter. Ut fra Merleau-Pontys teori om at språk og erfaring er vevd sammen, ser man at hjemmetegnspråkets tegn kan være påvirket av erfarte kroppslige uttrykk. Uttrykk kan sies å ha en biografi og et kroppslig felt av betydning (Bjerkli og Raanes 2021, Merleau-Ponty 2012). Tegnrepertoaret i Bjerkliategnspråk er imidlertid ikke avgrenset til tegn for aktiviteter og betegnelser knyttet til gårdsbruk. I tegnrepertoaret var også inkludert tegn for abstrakte forhold som 'død', begrep for tid som 'i morgen' og 'i overmorgen', og egenskaper som 'langsom', 'slu', 'fort' og 'pen'.

3.3 Språkbruk innen familien

Alle som er intervjuet, forteller om det spesielle båndet mellom de to yngste brødrene, og hvordan de hadde en god kommunikasjon i leik og i arbeidsfelleskap. Det var Georg og lillebroren som brukte og utviklet hjemmetegnspråket mest, og Georg var den som drev prosessene. Men også andre søsken og familiemedlemmer kunne forstå og bruke tegnene. Georgs eldre søster forteller: «Ja, jeg brukte tegn, vi måtte det.» Søsknene forteller at ingen av foreldrene var gode til selv å bruke tegn, men at de forsto. Det var også forskjell på mors og fars strategier for kommunikasjon med Georg. Georgs søster beskriver foreldrenes bruk av tegn slik: «Mamma fikk til å kommunisere med Georg, med fakter og med å se rett på ham. Så George lærte seg å lese henne. Det gikk bra. Far klarte det ikke. Det han gjorde, var at han brukte enorme bevegelser med munnen, og det forsto ikke Georg.»

Kommunikasjonsstrategien som Georgs far brukte, var å prøve å kommunisere til en som ikke hører med å forme norske ord med munnbevegelser. Før Georg ble sendt til døveskolen i Trondheim, hadde han ingen kunnskap om språklyder og hadde ennå ikke lært norske ord og begreper. Å si ordene langsomt med munnbevegelser ga derfor Georg lite. Men i rutinesituasjoner kunne han støtte seg til erfaring og kunnskap om situasjoner, og basert på det kunne han og faren forstå hverandre og hva som skulle gjøres. Det var også andre døve som oppfattet Georgs far som vanskelig å avlese. Georgs kone forteller: «Det var vanskelig å kommunisere med faren til Georg. Han brukte ikke tydelige munnbevegelser og var så stiv i ansiktet, så jeg oppfattet ikke hva han sa. Men han var blid og hyggelig.» Georg forteller om episoder der han som barn løste tekniske utfordringer med innsikt og med kreativitet. Georgs far laget verktøy til ham i barnestørrelse, og han opplevde at faren var tålmodig. Han anerkjente arbeidet hans, og gjennom det at de var sammen og så hverandre, fikk faren formidlet til Georg at han stolt av ham.

Når brødrene hadde vært ute og kom hjem, kunne Georg enkelt fortelle hvor de hadde vært, med å angi retning og peke. Han kunne også fortelle med tegn om de for eksempel hadde fisket, om de nesten hadde hatt en stor fisk på kroken, og han kunne bruke faste navnetegn og gester for å vise til hvem de hadde møtt. Men Georg forteller også at det da var lillebroren som mest var den som snakket og fortalte. Georg kunne imidlertid forstå temaet og bidra med å visualisere til foreldrene noe av det de hadde opplevd.

Bjerkliategnspråket viste seg å være robust over tid, det var i bruk fra barneår og igjennom voksenlivet. På døveskolen lærte Georg blant annet tall (og talltegn) og bokstaver (og håndalfabetet). Da han kom hjem, lærte han søsknene sine dette, og tegn for tall og bokstavering ble innarbeidet i det tegnspråket de brukte. Hans søster sier: «Da Georg begynte på skolen, da lærte vi alfabetet. Det var nyttig, å kunne stave med håndalfabetet. Siden kunne vi bruke det.» Georg forteller om dette i videoklippet Georg Coo47. Hjemmetegnspråket ble noe utvidet etter hvert som nye ting krevde økt vokabular. Noen ganger innarbeidet de tegn som Georg hadde lært på døveskolen, andre ganger formet de tegn som de trengte for at gjøremål og hendelser kunne bli diskutert. Bjerkliategnspråket utviklet seg derfor noe gjennom språkkontakt (ved at Georg møtte NTS på døveskolen) og ved at språkbrukerne fikk behov for å snakke om ulike fenomen.

3.4 Tegn for personer og steder

I tegnlistene for Bjerkliategnspråket finner vi sju navnetegn for familie-medlemmer og naboer man hadde kontakt med. Her bør det nevnes at det blant Bjerkliategnene ikke var navnetegn for 'mor' eller for 'far'. Georg forteller at hvis man i hverdagen hadde behov for å spørre hvor mor var, var det nok å peke mot der hun brukte å sitte ved kjøkkenbordet, eller mot jakken hennes som hang over en stol. Peking i kombinasjon med å se rett mot den andre og med et spørrende uttrykk i ansiktet, var en måte å spørre på: «Mor? Hvor er hun?» Dette er et eksempel på metonymi, der det er en kopling mellom to referanser som mors plass og mor. På samme måte ble det henvist til far. Man kunne for eksempel peke mot hvor han brukte å være på det tidspunktet, og med blick, et nikk eller ved en spørrende ansiktsmimikk fikk man fram om det var et spørsmål eller noe annet man tenkte å formidle. En del av det som er knyttet til far, som et av stedene han ofte var, brukes da til å referere til helheten, nemlig 'far'. Heller ikke for Georg selv eller for Georgs lillebror var det navnetegn. De to var nesten alltid sammen, så det var ikke behov for egne tegn for dem. I Georgs tidlige oppvekst var det heller ikke behov for tegn for 'hjem' eller for hjemgården Bjerklia. De var alltid hjemme på gården eller i nærområdet, så det var tilstrekkelig å peke mot husene. Det norske gårds- og familienavnet kjente ikke Georg til før han kom til døveskolen og lærte å skrive. Georg selv visste ikke at han het Georg før han begynte på skolen. Dette var ikke uvanlig for døve barn i tiden før

tidlige tiltak og førskoletilbud for døve ble utviklet (Raanes 2013; Statped 2017).

3.5 Når hjemmetegnspråket kommer til kort

Med et begrenset tegnvokabular var det mye man ikke kunne forklare om det var utenom hverdagens aktiviteter. Da Georg skulle reise til døveskolen mer enn 500 km unna, var det en situasjon der familiens språk ikke strakk til. Det var ikke etablert tegn eller felles referanser som kunne brukes til å forklare denne situasjonen for ham. Søsteren sier følgende om hvordan de kom til kort: «Men det var jo andre ting som var vanskeligere – som å fortelle Georg at han skulle av gårde for å gå på skole og hvordan det var».

I fortellinger fra sin barndom (Bjerkli og Raanes 2021) forteller Georg om episoder der han laget seg sine egne forestillinger om det han ikke forsto, og også om hvordan det å starte på døveskolen var en vond situasjon da foreldrene reiste og han ble alene igjen.

3.6 Et hjemmetegnspråks utvikling versus datidens språksyn

Da Georg overtok barndomshjemmet og var i gang med oppussing av våningshuset, kom han tilfeldig over noen gamle gulnede papirer. Det var et korrespondansekurs om utvikling til døve barn brukt tidlig på 1950-tallet (John Tracy Clinic 1948). Da Georg fant disse dokumentene, sto han midt i arbeidsprosessen med å forberede et konferanseinnlegg til en internasjonal konferanse om døve barns språkutvikling, og i den forbindelse å analysere et utvalg av hjemmetegnspråket fra Bjerklia (Raanes og Bjerkli 2015). Det gamle kursopplegget som dukket opp, var ukjent for Georg, men papirene viser at foreldrene tidlig hadde søkt kunnskap om hva som kunne fremme språkutviklingen til sønnen. Fram til Georg begynte på skole, var han ikke i stand til å tale eller forstå talespråk. Hadde Georg sine foreldre en opplevelse av at han var språkløs? Når vi leser i dokumentet med korrespondansekurset, får vi et inntrykk av språksynet som var rådende på 1950-tallet (John Tracy Clinic 1948). 1950-tallet var en tid preget av oralisme, dvs oppfatningen av at opplæring av døve skulle være basert på talespråk. Tegnspråk var ikke ansett som et språk. Tegn og gester var noe man burde unngå å bruke til hørselshemmede barn, da man heller burde arbeide for å stimulere en talespråklig utvikling. Ett av eksemplene som korrespondansekurset går igjennom, er en instruksjon til foreldre om å overse barnets tegn, gester

og fakter, og at det skal gjøres for å fremme språklig utvikling. Korrespondansekurset viser gjennomgående til hvordan fokus skal være på å tale til det døve barnet og vise ordene med munnbevegelser. Det å selv bruke hendene til å formidle for eksempel forestillingen om mengde, frarådes. Når det døve barnet skulle lære forestillinger om tall, så skulle det lære munnbevegelsene til de norske tallordene selv om barnet ikke hørte språklydene eller oppfattet disse ordene.

Korrespondansekursets språksyn var helt i tråd med datidens oppfatning om hva språk var. Den manglende anerkjennelsen av visuell kommunikasjon og status til tegnspråklig kommunikasjon innen døveundervisning varte til godt opp mot 1970-tallet (Norske døves landsforbund 1970). Vi kan ikke vite hva foreldrene tenkte da de leste korrespondansekursets råd. Det språksynet som ligger til grunn i kurset, var et helt annet enn det foreldrene så Georg selv og barna deres utvikle. De hadde en døv frisk gutt som ikke snakket, men som med gester, med hender, kropp og mimikk uttrykte seg på en måte som ble forstått og delt av barn og voksne i familien.

4. Analyse av et utvalg navnetegn

I tegnlistene som denne studien bygger på, finner vi faste etablerte tegn som refererer til familiemedlemmer, til naboer eller andre personer som familien var i kontakt med. Et utvalg av disse analyseres, der analyse av tegnutførelse og konseptuell blandingsteori brukes for å se konstruksjon av meningspotensiale og svare på studiens andre forskningsspørsmål: *Hva kan vi lære om meningspotensiale igjennom næranalyse av et utvalg navnetegn fra dette hjemmetegnspråket?* Vi skal se på navnetegnene for ELDRE-BROR-1, ELDRE-BROR-2, MANNEN-NEDE-VED-FJORDEN og NABOKONA. Disse fire personene har selvsagt også vanlige navn fra norske talespråk. Men i analysedelen velger vi å bruke en språklig betegnelse i tråd med Georgs benevnelse av dem da han ikke hadde tilgang til norsk talespråk og disse navnetegnene ble utviklet. Bruk av bindestrek, som i ELDRE-BROR-1, følger tegnspråklig transkripsjonskonvensjon. For to av de utvalgte navnetegnene (som for flere av de øvrige tegnene i Bjerkliategnspråket) er det utelukkende ansiktsbevegelse som tas i bruk for å forme tegnet. I de to andre inngår i tillegg manuelle komponenter, der en eller begge hender er sentrale for utformingen av tegnet.

4.1 Navnetegnet ELDRE-BROR-1

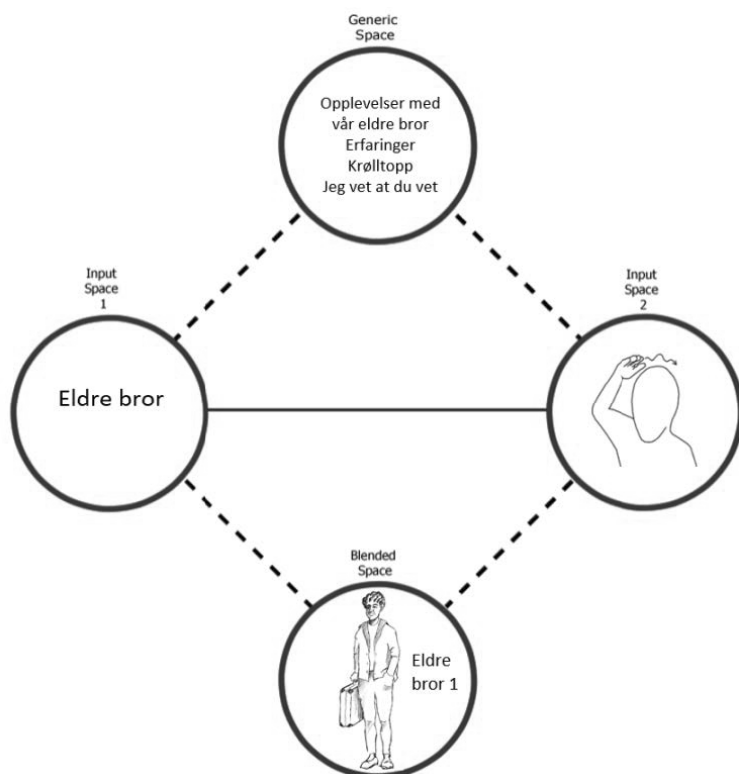
Først analyseres tegnet som refererer til en av Georgs eldre brødre. Det var stor aldersforskjell mellom familiens to eldste brødre og de tre yngste barna i familien. De to eldste brødrene var viktige personer i familien, men var reist ut for å arbeide til sjøs da Georg var liten. Når Georg refererte til den ene av de eldre brødrene (ELDRE-BROR-1), brukte han dette tegnet:

Figur 3. ELDRE-BROR-1

Figur 3 viser til en karakteristisk del av brorens utseende, nemlig hans fyldige og krøllede hår. Tegnet utføres med en flat hånd løftet opp over hodet der den føres i en bølgende bevegelse fra pannen og bakover. Uttrykket var et etablert visuelt-gestuet tegn i familien, så når Georg og de andre i familien gjorde dette navnetegnet, var det denne broren man refererte til. Prosessen starter med å ha en ide, for så å forme et uttrykk som kan skape en delt forestilling. Meningsdanningsprosessen kan følges via Fauconnier og Turners blandingmodell (1998), presentert i 2.3. Med den kan vi se tanken om det man vil formidle, som det første input, som aktiviserer utførelse av det språklige input (input space 2). Det språklige input består i å løfte opp en hånd og føre den i en bestemt bevegelse over hodet, samtidig med at man holder blikket mot den man kommuniserer med, så man intersubjektivt sikrer oppmerksomhet om uttrykket. Ut fra felles erfaringer og den sammenhengte tegnet brukes i, aktiviseres mental kunnskap (generic space) om ideen om den eldre broren. Den samlede erfaringen og kunnskapen man har om storebroren, er selvsagt langt mer enn håret, men her er det denne delen av viten man deler som er valgt som det karakteristiske trekk som tegnet viser til. Dette omtales også som pars pro toto, der en del eller et aspekt av noe representerer helheten.

Meningsdanningsprosessen som etableres når ideen om ELDRE-BROR-1 deles, kan framstilles som i figur 4 basert på modellen om konseptuell blending presentert i teoridelen:

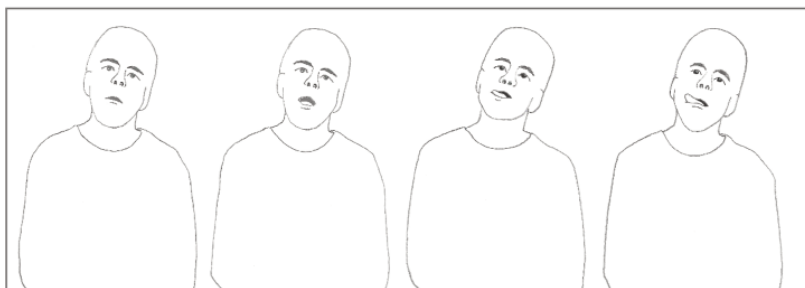

Figur 4. Blendingmodell Eldre bror 1

Å bruke dette hjemmetegnet hadde samme funksjon som bruk av brorens norske dåpsnavn. Hjemmetegnet er basert på felles erfaring om storebroren, og tegnet var etablert som en språklig fast referanse. Da Georg ble skolegutt og lærte å lese og skrive, lærte han hva brorens norske navn var. Det etablerte navnetegnet ble ikke endret av at Georg også fikk del i kunnskapen om brorens vanlige norske navn. Det etablerte tegnet for broren i Bjerklitegnspråket besto, noe som er i tråd med det Skavlan (1875) sier, om at situasjonsbestemte tegn blir konvensjonalisert og består som faste symbol (jf. 1.1).

4.2 Navnetegnet ELDRE- BROR- 2

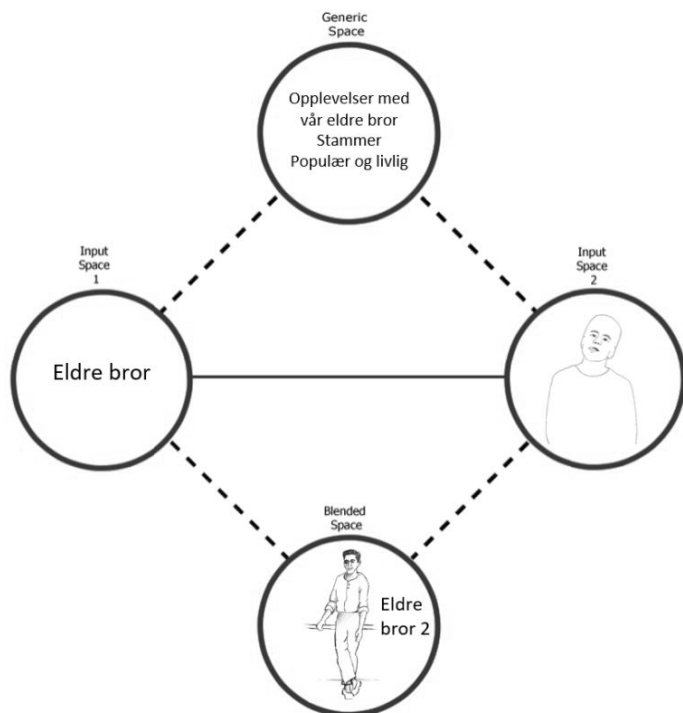
Tegnet for den andre av de eldre brødrene er et tegn uten manuell komponent, da tegnet utføres kun med hode, hodebevegelse, tungebevegelse og mimikk.

Figur 5. ELDRE-BROR- 2

Bevegelsen i tegnet er illustrert i figur 5, der utførelsen i tegnet skal leses fra venstre mot høyre. Den livlige og populære broren hadde en særegenhet, han stammet kraftig når han snakket. Visuelt kan man se ansiktet og uttrykket til en person som strever med å uttale et ord, og som stammer så mye at taleaktiviteten stopper opp. Hodet beveges litt rykkvis og bøyes lett til siden samtidig med at tungespissen kommer ut av munnen og opp til siden i en anstrengt bevegelse. Ut fra Fauconnier og Turners (1998) teori kan vi illustrere meningsdanningsprosessen i navnetegnet som i figur 6.

I en forståelsesprosess er første input i figur 6 at man tenker på og ønsker å referere til den eldre broren (input space 1, tanken på den eldre broren). Dette uttrykkes ved en språklig input (hodebevegelse, mimikk og tungebevegelse, input space 2), og utføres som en konstruert handling som viser til noe broren gjør. Den erfaringen (generic space) som man vet man deler med familien om broren, blir aktivisert og sammenhengen som mentalt skapes (blandes i en blending space), danner en forestilling om den eldre broren. Resultatet av prosessen er at mening kan bli dannet og kan deles blant dem som har tilgang til dette felles språket. Generic space inneholder mye mer enn brorens talevanske, som er det som blir framhevet i input space 2.

Figur 6. Blendingmodell Eldre bror 2

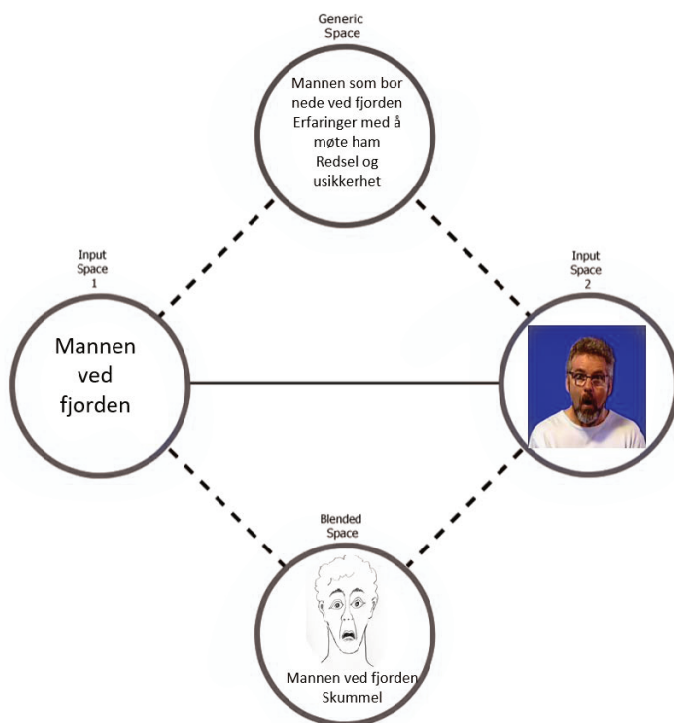
4.3 Navnetegnet *MANNEN-NEDE-VED-FJORDEN*

En av naboene som bodde nede ved fjorden, var en eldre mann som brødrene kjente til, og som de møtte i flere sammenhenger nede ved naustene og fjorden. Tegnet for denne mannen er et tegn der ingen manuelle komponenter med hendene brukes, her er det kun ansiktsuttrykk og hodebevegelse som inngår ved utforming av tegnet. Utførelsen involverer en noe åpen munn og kjeve, øynene sperres opp og blikket er stirrende rett mot mottaker, samtidig med at gjentatte korte nikkende bevegelser gjøres med hodet.

Figur 7 viser et stillbilde fra et videoopptak av navnetegnet. På opp-taket (Bjerkli 2015) vises en intensitet i ansiktsbevegelse og blikkbruk. Når tegnet for nabomannen, *MANNEN-NEDE-VED-FJORDEN*, filmes av Georg i 2021, viser han tegnet og kommenterer relasjonen mellom ham selv som barn og den voksne som de ikke kjente godt. Når Georg som godt voksen ser tilbake, kommenterer han at det ikke nød-

Figur 7. MANNEN-NEDE-VED-FJORDEN (Bjerkli 2015)

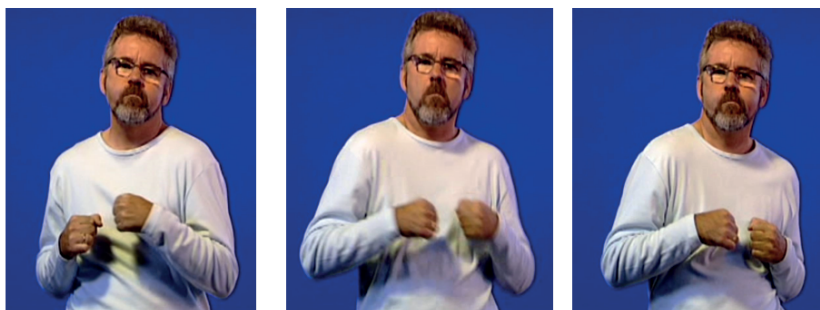
Figur 8. Blendingmodell av mannen ved fjorden

vendigvis var en person som var farlig på noe vis, men som barn opplevde han mannen som skremmende. I en blendinganalyse vil uttrykket vist i figur 7 fungere som input space 2, og har som betydning (blended space) både ideen om denne mannen nede ved sjøen og den relasjonen og opp-

fatningen barna hadde av ham (som vist i Figur 8 forrige side). Slik fungerte tegnet, og det ble gjort på en måte som fikk fram hvem man snakket om, samtidig som man fikk fram at det var en emosjonell del av uttrykket, med noe som var skremmende. Her ser vi at i blendingprosessene ligger det selektive prosesser av referanse til person og referanse til en emosjonell oppfatning av personen. Tegnet viser både til en person og en emosjonell opplevelse.

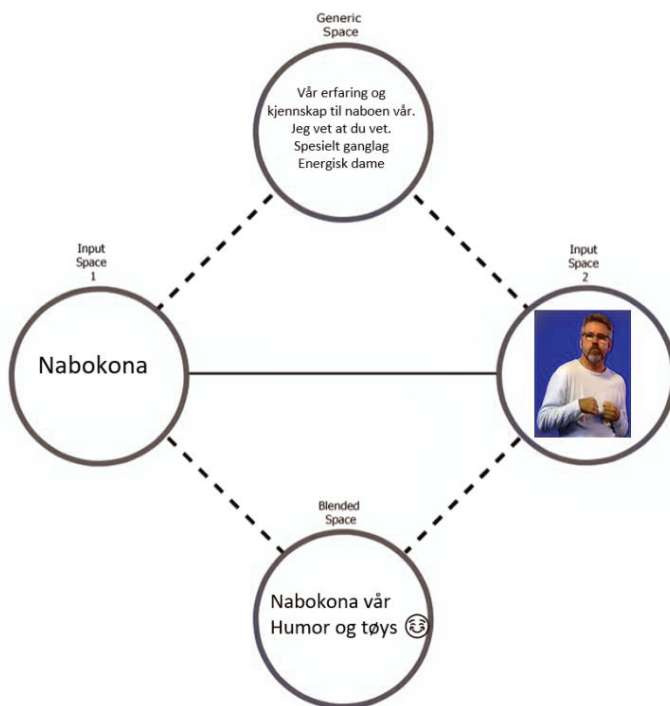
4.4 Navnetegnet NABOKONA

Når nabokona kom på besøk, kunne man på lang avstand se henne komme gående i retning Bjerkli, og man så med en gang at det var henne ved den karakteristiske måten hun gikk på. Hun gikk energisk så hoftene hennes svingte fra side til side. I familiens hverdagsliv var nabokona en av de personene som kunne ta turen opp på besøk og hun utnyttet tiden ved å gå fort og bestemt. Tegnet for denne naboen var et tegnuttrykk der hele kroppen tas i bruk. Hendene er knyttet foran kroppen og følger med i en bevegelse der skuldrene og overkroppen flyttes bestemt fra side til side i en gjentakende gående bevegelse. I Figur 9 viser Georg tegnet. Selv om føttene til Georg står i ro på bakken, gir uttrykket en klar ikonisk referanse til en person som går. Uttrykket involverer en hodebevegelse, som følger med på den side-til- side-bevegelsen som hender og kropp har.

Figur 9. NABOKONA (Bjerkli 2015)

Figur 9 er en billedserie basert på filmklippet av tegnuttrykket, som er svært komplekst i sin utforming. Vi ser hendene som er knyttet og føres foran kroppen mens de forskyves fra høyre til venstre i en gjentakende bevegelse, der også albueene følger med og forsterker gå-bevegelsen i det

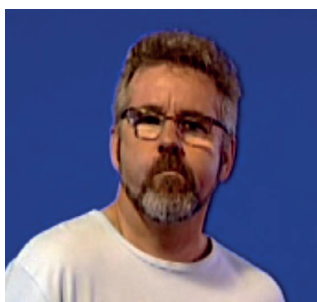

Figur 10. Blendingmodell NABOKONA

ikoniske uttrykket. Albuene og overarmene følger kroppsbvegelsen ved å vekselvis være holdt inn mot kroppen og så svinge framover så en større del av tegnrommet tas i bruk. I bevegelsen er rotasjon med overkropp og hoftene med som en del av tegnuttrykket. Ansiktsmimikk og munnbevegelse inngår med en simultan utforming som er en viktig del av tegnet. Mens munnen er lukket, gjøres en ansiktsbevegelse der kinene vekselvis blåses opp og suges inn. Dette er det tegnet (input 2) som kan danne en blandingprosess til en forståelse av nabokona som haster fram med svingende hofter. Figur 10 viser blendingmodellen for tegnet.

I tegnet er det flere element som kan utvikles til en lek med språket. Georg forteller om hvordan dette tegnet kunne gjøres på en måte som kunne skape latter blant familiens barn og voksne. Man kunne for eksempel overdrive ved å gjøre en enda sterkere hoftebevegelse, eller man kunne vrikke på rompa. Å gjøre tegnet slik kunne fungere som en spøkefull beskrivelse der man kommuniserer «Se! Der nede kommer nabok-

ona». En annen del av tegnuttrykket som også kunne overdrives, var det å blåse opp og smalne kinnene. Denne munnbevegelsen kunne ytterligere forsterkes ved å stikke tungespissen mot kinnnet. Ansiktsuttrykket ble da en ytterligere forsterket referanse til en svingende bevegelse fra side til side. Figur 10 viser et utsnitt av ansiktsuttrykket med oppblåste kinn, og det er dette uttrykket som kan tilføres elementet (tungespissen mot kinnene) som gir et språklig uttrykk som kan fortolkes som språklig lek og humor. Tegnet for nabokona kunne altså blendes til å inneholde både referansen til personen og emosjonelle element. Georg kommenterer selv hvordan de gjennom slike uttrykk i hjemmetegnspråk kunne dele opplevelsen av glede og humor.

FIGUR 11. Utsnitt av tegnet NABOKONA med oppblåste kinn

I blendingmodellen for dette navnetegnet (figur 10) er det satt inn to moment som gjelder alle de fire eksemplene «vår erfaring og kjennskap til ...» og «jeg vet at du vet». Det ligger et språklig meningsdanningspotensial i at man vet at man deler kunnskap, noe som er en viktig faktor for at man kan bruke de konvensjonelle tegnene i Bjerklitegnspråket og forvissning om at man blir forstått. Denne delte kunnskapen er også basisen for det å overdrive og leke med språket som vist i dette eksemplet.

5. Oppsummerende diskusjon

Et manuelt-gestuet tegnsystem ble utviklet i en familie der det var et døvt barn i søskenflokk. Ved å analysere et utvalg tegn studeres et unikt materiale, som viser hvordan et hjemmetegnspråk kan utvikles og inngå som en del av en families språklige repertoar.

Hjemmetegnspråket ble utviklet som et språkssystem med mulighet for å uttrykke mening i den hverdagen man hadde. Erfaringer innen en felles livsverden danner grunnlaget for utformingen og forståelsen av tegnene. Hjemmetegnene som ble utviklet, kan beskrives som et funksjonelt hjemmespråk, med et vokabular på vel tre hundre tegn. Språkbruk kan fylle flere funksjoner, og denne studien har vist at man hadde mulighet for å utvikle språk som fungerte innen mange av hverdagens rutiner, med et språklig repertoar til å informere, spørre og dele humor og opplevelser knyttet til kjente tema. Oppvekst og deltagelse i praktiske oppgaver på gården ga erfaringer som kan synes i hjemmetegnspråkets uttrykk, som en del av språksymbolenes biografi.

Hjemmetegnspråket er konvensjonalisert og var i bruk innen familien i vel femti år. I intervju forteller familiemedlemmene om opplevelsen av at man innen dagliglivet fikk til å snakke om det man trengte. Det var innenfor hjemmgårdens rammer og rutiner språket fungerte. De mange gjentatte arbeidsprosessene som hverdagen krevde, var en viktig støtte for å forstå språkbruken. Om det oppstod nye tema som lå utenfor det som var forankret til hjemmgårdens livsverden, kunne det bli kommunikativt utfordrende.

Språkutvikling og språkdanning skjer innen en gitt sosiokulturell ramme. Denne studien belyser og tilfører kunnskap om sosiokulturell teori anvendt på hjemmetegnspråk (Berger og Luckmann 1966; Karlsaune 2008; Merleau-Ponty 2012). Ved næranalyse av meningsdanningspotensialet i et utvalg av tegn har vi vist hvordan hjemmetegnspråket ved å trekke inn ikoniske og etablerte tegnformer danner mening. Med Fauconnier og Turners (1998) konseptuell blendingsteori som teoretisk fundament, vises det til strukturer i uttrykk som aktiviserer mentale prosesser for å danne mening i et utvalg navnetegn. Analysene viser at det å kombinere input fra en sosiokulturell kontekst gjør at språklige uttrykk påvirket av gestuelle og ikoniske element kan blendes til meningsdanning for dem som er en del av språkfelleskapet. Blendinganalyse av et utvalg navnetegn viser at mening skapes ved at selektive integrasjonsprosesser aktiviseres av våre lagrede mentale nettverk av tidligere erfaringer og opplevelser. Dette kan gjøres samtidig som at andre trekk ved tegnet aktiviserer nettverk av informasjon knyttet til det å få fram humor og emosjonelle trekk. Brukt av sosiokulturell teori og kognitiv lingvistikk er brukt for å avdekke prinsipper for meningsdanning. Hjemmetegnspråket følger de samme prinsippene for meningsdanning som er beskrevet for

uttrykk fra konvensjonelle tegnspråk, som for eksempel bruk av ikonisitet og konstruert handling. Tegnene er komplekse og inneholder mange samtidige multimodale uttrykk.

Analysene viser hvordan en tidlig språklig utvikling kan etableres uavhengig av modalitet, og ved å bygge på tilgjengelige input. Tegnene som er analysert, er innen det som Mondada (2016) beskriver som en «complex multimodal gestalt». Med et felles språklig uttrykk er et viktig grunnlag lagt for at videre utvikling innen ens livsverden kan skje. Det denne artikkelen overordnet bidrar til, er å vise at menneskelig språkevne er sterk. Man kan innen en gruppering utvikle et språkssystem; som vist her der en familie tar i bruk den tilgjengelige manuelle og visuelle modaliteten som et døvt familiemedlem kunne anvende. Om initiativene til å bruke gestuelle-visuelle tegn støttes, kan uttrykkene utvikles til språklige symboler og språklig struktur. Georg og hans lillebror var sentrale i utformingen av dette hjemmetegnspråket. Bjerkliategnspråket ble en del av familiens språkkode, aktivt utført av barna i familien, men forstått av både voksne og barn. I likhet med Carrigan og Coppolas (2012) funn ser vi også her at det var den døde sønnen som mestret og utviklet hjemmetegnspråket mest. Utvikling av Bjerkliategnspråket oppstod uten kontakt med andre konvensjonelle tegnspråk, som for eksempel norsk tegnspråk (NTS), men ble utviklet spontant for å dekke et kommunikasjonsbehov der man tok i bruk manuelle og visuelle uttrykk. Flere av tegnene er uttrykk der bare ansiktsmimikk og hodebevegelse inngår, uten bruk av manuelle komponenter som bruk av hender og håndformer.

Norsk tegnspråk (NTS) sin historie er nær 200 år, og bruk av hjemmetegnspråk er en del av NTS sin historie. Denne studien tilfører et historisk perspektiv som angår døde personers språklige utvikling. Ved å beskrive en norsk case fra 1950-tallet kan man også framskaffe innsikt som kan gi mulige hypoteser om andre historiske hjemmetegnspråk der man mangler dokumentasjon om utforming og bruk. Analysen av Bjerkliategn gir eksempler på visuell-gestuell språkbruk som et verktøy for en språklig utvikling, og understreker betydningen av å kunne dele språk for å delta og utvikles. Med en tilgjengelig språklig kode dannes et språklig felleskap som man kan utvikle seg i.

Litteraturliste

- Berger, Peter L. og Luckmann, Thomas. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
- Berthelin, Rix Signe, Raanes, Eli og Torvatn, Anne Charlotte. 2023. Begrepslæring og tekstsaking i en tegnspråklig klasse – utfordringer og muligheter. I Anne Berit Emstad (red). *Samskapt kunnskap i skole og lærerutdanning. Der praksis og teori møtes*. 257–77. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berthrong, Donald J. 1965. Walter Stanley Campbell: Plainsman. *Arizona and the West*, 7(2), 91–104. <http://www.jstor.org/stable/40167151>
- Bjerkli, Georg L. og Raanes, Eli. 2021. Dataset corpus hjemmetegnspråk. [Videoopptak i studio og på Bjerklia.] NTNU: Institutt for lærerutdanning.
- Bull, Ole. 1887. *Tunghørte, Døve og Aandsvage*. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri. Separattrykk af Norsk Magazin for læger, 6–7, 1887.
- Bull, Tove; Karlsen, Espen, Raanes, Eli og Theil, Rolf. 2018. Andre språk i Noreg. I *Norsk språkhistorie 2. Praksis*. Red.: Brit Mæhlum. s. 417–532, Oslo: Novus forlag.
- Börstell, Carl. 2017. Types and trends of name signs in the Swedish Sign Language community. *SKY Journal of Linguistics* (30), 7–34.
- Carrigan, Emily M., og Coppola, Marie. 2012. Mothers Do Not Drive Structure in Adult Homesign Systems: Evidence from Comprehension. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 34. 1398–1403. <https://escholarship.org/uc/item/87h5n840>
- Clark, William Philo. 1884. *The Indian Sign Language: With Brief Explanatory Notes of the Gestures Taught Deaf-mutes in Our Institutions for Their Instruction and a Description of Some of the Peculiar Laws, Customs, Myths, Superstitions, Ways of Living, Code of Peace and War Signals of Our Aborigines*. Philadelphia: LR Hamersly & Company.
- Danielsen, Anne; Larsen, Per Christian; Nesje, Monica og Ødegård, Anny. 1981. Studietur til Stockholm om Tegnspråket. *Døves Tidsskrift*, (2):4–6.
- Erlenkamp, Sonja, Guri Amundsen, Rolf Piene Halvorsen og Eli Raanes. 2011. Innledning. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 29 (1), 3–6.
- Fauconnier, Gilles og Turner, Mark. 1998. Blending as a central process of grammar: Expanded version. Conceptual Structure. I Adele Goldberg (red.) *Conceptual Structure, Discourse, and Language*, 113–130.

- Frishberg, Nancy. 1987. "Home Sign". I J. Van Cleve (red.) *Gallaudet encyclopedia of deaf people and deafness*. Vol. 3. New York: McGraw Hill. 128–131.
- Goldin-Meadow, Susan. 2005. What language creation in the manual modality tells us about the foundations of language. *The Linguistic Review* 22(2–4), 199–225. DOI:10.1515/tlir.2005.22.2-4.199
- . (2011). Learning through gesture. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 2(6), 595–607.
- Goodwin, Charles. 2003. Pointing as situated practice. *Pointing*. Mahwah, N.J.: Psychology Press, 225–250.
- Greftegreff, Irene, Handberg, Tone-Britt og Schröder, Odd-Inge. 2015. Norwegian Sign Language. I Julie Bakken Jepsen, Goedele De Clerck, Sam Lutalo-Kiingi, William B. McGregor (Red.) *Sign Languages of the World*. Boston: De Gruyter Mouton. 649–676. <https://doi.org/10.1515/9781614518174>
- Horton, Laura. 2020. Seeing Signs: Linguistic Ethnography in the Study of Homesign Systems in Guatemala. *Sign Language Studies*, 20(4), 644–663. doi:10.1353/sls.2020.0022.
- John Tracy Clinic 1948. *Korrespondansekurs for foreldre med døve barn. Berregnet på barn i alderen 2-5 år. Avdeling 9*. John Tracy Clinic, Los Angeles/De døves menighet, Oslo.
- Karlsaune, Gustav Erik Gullikstad. 2008. Forskningsmiljøet som skapte «The Social Construction of Reality». *Sosiologi i dag*, 38(2). 60–85.
- KUF, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. 1996. *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. Oslo: Nasjonalt Læremiddelsenter.
- . 1997. *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen: Norsk, engelsk og drama og rytmikk for døve*. Oslo: Nasjonalt Læremiddelsenter.
- Kusters, Annelie og Lucas, Ceil. 2022. Emergence and evolutions: Introducing sign language sociolinguistics. *Journal of Sociolinguistics*, 26(1), 84–98. <https://doi.org/10.1111/josl.12522>
- Lakoff, Georg og Johnson, Mark. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Liddell, Scott. K. 2003. *Grammar, gesture, and meaning in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lov om folketrygd, <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1997-04-15-320?q=tolkehjelp>
- LURT – Lærings- og undervisningsmateriell relatert til tegnspråk. 2003. *Digital læringsressurs - Lærings- og undervisningsmateriell relatert til tegn-*

- språk*. Høgskolen i Sør-Trøndelag, Avdeling for lærer- og tolkeutdanning. Trondheim. [nettstedet er ikke lenger aktivt]
- Mayberry, Rachel I. 2010. Early language acquisition and adult language ability: What sign language reveals about the critical period for language. I M. Marshark & P. E. Spencer (Red.) *The Oxford handbook of deaf studies, language, and education*, (2). New York: Oxford University Press. 281–291.
- Meadow, Kathryn P. 1977. Name signs as identity symbols in the deaf community. *Sign Language Studies*, (16), 237–246.
- Meier, Richard P. 2016. Sign Language Acquisition. *Oxford Handbooks Online In Linguistics*. Oxford Academic, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935345.013.19>.
- Merleau-Ponty, Maurice. 2012. *Phenomenology of Perception*. London, Routledge.
- Mondada, Lorenza. 2016. Challenges of multimodality: Language and the body in social interaction. *Journal of sociolinguistics*, 20 (3). 336–366.
- Morford, Jill P. og Hänel-Faulhaber, Barbara. 2011. Homesigners as late learners: Connecting the dots from delayed acquisition in childhood to sign language processing in adulthood. *Language and Linguistics Compass*, 5(8), 525–537.
- Norsk tegnbok. 2016. Oppslagsord BALL, <https://www.minetegn.no/Tegnbok-2016/tegnorbok.php>
- Norske døves landsforbund. 1970. *Beretning fra X. Nordiske døvekongress i Bergen 1965*. Red. Thorbjørn Sander. Bergen: Døves Trykkeri.
- Opplæringslova. 1998. *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (LOV-1998-07-17-61)*. Lovdata. https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-1?q=oppl%C3%A6ringsloven#KAPITTEL_1
- Pritchard, Patricia og Zahl, Torill S. 2013. *Veiene til en god bimodal tospråklighet hos døde og sterkt tunghørte barn og unge*, 2. utgave. Statped skriftserie, Statped Vest.
- Rissman, Lilia, Horton, Laura, Flaherty, Molly, Senghas, Ann, Coppola, Marie, Brentari, Diane og Goldin-Meadow, Susan. 2020. The communicative importance of agent-backgrounding: Evidence from home sign and Nicaraguan Sign Language. *Cognition*, 203, 104332. 1–20.
- Raanes, Eli. 2013. Døve på slutten av 1800-tallet - en språklig og kulturell gruppering? *Maal og Minne*, 105(1), 84–118.

- Raanes, Eli og Bjerkli, Georg Lorentz. 2015. A case study of the Development of a home sign system between two brothers. Poster-presentation. *2nd International Conference on Sign Language Acquisition, Amsterdam*.
- 2021. *Tegnspråk, spesialskolehistorie og inkludering*. Nettsted. Trondheim: ILU-NTNU. <https://www.ntnu.no/web/ilu/tegn-inkludering>
- Schröder, Odd-Inge. 2015. Navnetegn – tegn for personer og steder blant norske døve. I Alhaug, Gulbrand og Pedersen, Aud-Kirstin (red.): *Namn i det fleirspråklege Noreg*. Oslo: Novus forlag. 139–167.
- Skavlan, Sigvald. 1875. *Thronhjems Døvstumme-Institut. Program, udgivet i Anledning af Institutets 50-aarige Bestaaen*. Throndhjem: Lie & Sundts Bogtrykkeri
- Språkloven. 2022. Lov om språk (LOV-2021-05-21-42). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2021-05-21-42>
- Statped. 2017. *Utrydningstruede fortellinger*. DVD/videoproduksjon. <https://vimeo.com.ondemand/utrydningstruded/>
- Taub, Sarah. 2001. *Language from the Body: Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Torp, Arne. 2018. *Etternavna våre – fra Astrup til Åstorp*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Uchermann, Wilhelm. 1892. *De Døvstumme i Norge. Bidrag til Kjendskabet til Døvstumhedens Udbredelse, Aarsager og Sygdomsbillede, dens Forhold til de blodbeslægtede Ægteskaber, samt de Døvstummes sociale Vilkaar: tilligemed Bemærkninger om dens Erkjendelse, Forebyggelse og Behandling*. 2den del (bilag). Kristiania: i Kommission hos A. Cammermeyer.
- 1896. *De døvstumme i Norge. Bidrag til kjendskabet til døvstumhedens udbredelse, aarsager og sygdomsbillede, dens forhold til de blodbeslægtede ægteskaber samt de døvstummes sociale vilkaar. Tilligemed bemærkninger om dens erkjendelse, forebyggelse og behandling*. 1ste del (tekst) med 118 tabeller, 2 karter, 1 kartbilag og et resumé på fransk. Kristiania: Alb. Cammermeyers forlag.
- Vogt-Svendsen, Marit. 1990. *Interrogative strukturer i norsk tegnspråk: en analyse av nonmanuelle komponenter i 86 spørsmål*. Doktoravhandling. Trondheim: Universitetet i Trondheim.

- Vonen, Arnfinn Muruvik. 2020. *Norsk tegnspråk: en innføring*. Cappelen Damm Akademisk 2020.
- Wessel-Berg, F. A. 1841–1847. *Kongelige rescripter, resolutioner og collegial-breve for Norge 1660–1813: Fjerde Bind. 1797–1813*. Oslo: J.W. Cappelen forlag.
- Woll, Heidi (red). 1999. *Døvetolk- og døvblindetolkkyrkets fremvekst i Norge*. Bergen: Døves forlag.

Tilleggsmateriale:

Nettsted: <https://www.ntnu.no/ilu/hjemmetegnspraak>

Navnetegn: <https://www.youtube.com/watch?v=-gZmXk3J9-8>

Geit: <https://www.youtube.com/watch?v=9dnjdRpqskc>

Takk

Takk til Georg L. Bjerkli for mange års godt samarbeid om forskning og formidling av NTS, språkutvikling og hjemmetegnspråk.

Abstract

In this study, signs from a Norwegian home sign language developed in the 1950s will be analysed. This language originates in a family farm in a rural district in the northern part of Norway, where one out of five siblings, Georg Lorentz Bjerkli, was deaf. The home sign language consists of manual and non-manual signs expressed by hands, face, eye gaze and body express meaning. The home sign has been used in communication within the family in close to fifty years.

Based on written sign lists, video recordings of signs and interviews with those using and seen the language in use, two research questions are addressed: *What is the background for developing and using this home sign language? How may an analysis of name signs from the home sign system open for the cognitive understanding of meaning construction?*

By analysing a selection of the home signs, findings from this study enlighten structures of meaning construction relevant for this home sign language, but also relevant for understanding cognitive structures of language in visual-gestural languages. Doing so the study contributes with new knowledge to language use and language history.

ELI RAANES

Eli Raanes
Institutt for lærerutdanning
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU
NO-7491 Trondheim
eli.raanes@ntnu.no

The Syntax of Mainland Scandinavian, by Jan Terje Faarlund (2019, OUP, 330p ISBN: 9780198817918)

By Peter Svenonius

The Syntax of Mainland Scandinavian (henceforth SMS) is a unique and useful reference work. It has the breadth of coverage of a reference grammar, but unlike most reference grammars of languages with established written traditions, it is not primarily designed for students seeking practical mastery of a language. It presents its subject matter as seen through the eye of a linguist rather than through that of a language teacher or learner (in this respect it resembles certain grammars of less well known languages). On the other hand, it steers clear of linguistic terminology for the most part and does not go into detailed analysis, in contrast to the orange *Syntax of* series of Cambridge University Press (e.g., Höskuldur Thráinsson 2007 or Haider 2010), to take a point of comparison.

SMS aims for a broad coverage of grammatical topics; it sets out to cover all of the main facts of the grammar of the Mainland Scandinavian languages, insofar as is possible in the space of 330 pages, treating the three languages Danish, Norwegian, and Swedish as one language with three main varieties. There are a total of 903 numbered examples, the vast majority of which include one phrase or sentence from each of the three languages (they are often borrowed from the main reference grammars of the respective languages, as noted on page 2 of SMS, but without more specific attribution).

On most pages, the examples occupy more space than the text. Typically there is a brief passage explaining a generalization about the grammar followed by a block of examples illustrating the generalization. Here is an example, from page 42 (the example is number (7) in SMS):

“The neuter pronoun is also used to refer to a non-specific nominal of any gender or number (*hund* ‘dog’ is common gender in Danish, *kniv* ‘knife’ is masculine in Norwegian; see also 7.2.9 on topic doubling).

- (1) D - Hvad er det?
 what is that

- Det er en hund.
it.N is a.CG dog
'It is a dog'
- Nn - Eg treng ein kvass kniv.
I need a.M sharp knife
- Det skal eg straks finne til deg.
it.N shall I immediately find to you.ACC
'I will get you one at once'
- S Pengar, det har det alltid funnits i min familj.
money.PL it has it always found.REFL in my family
'Money, we have always had in my family''

As can be seen here, each of the three examples is marked with D, S or N signifying whether it is Danish, Swedish, or Norwegian (with Nn for Nynorsk and Nb for Bokmål) (in the glosses, N stands for neuter, CG stands for common gender, and ACC, PL, and REFL are accusative, plural, and reflexive respectively). The three sentences are not translations of each other, but instead serve to provide a range of examples illustrating the same point, that the pronoun *det*, which is neuter singular in agreeing contexts, can be gender and number neutral when referring to a non-specific object or substance.

For the great majority of phenomena, Danish, Swedish and Norwegian (in both its Bokmål and Nynorsk forms) are treated as a single language, and the sheer volume of cases in which this is possible justifies the approach. In cases where the languages diverge, this is explicitly commented on, with additional examples as necessary.

Since the premise is then that SMS describes the syntax of a single language, one might ask what this book offers that a grammar of any one of the three national languages doesn't already provide. There are compendious grammars of Swedish (Teleman, Hellberg, and Andersson 1999, 2745 pages in 4 volumes), Danish (Hansen & Heltoft 2011, 1842 pages in 3 volumes), and Norwegian (Faarlund, Lie, and Vannebo 1997, 1223 pages), but these are written in the respective Scandinavian languages, and will not be easy to use for those who have not already mastered a Scandinavian language.

For people who do not read a Scandinavian language fluently, there are lengthy "Comprehensive" grammars of each language, in English, in the Routledge series (Lundskær-Nielsen & Holmes 2010 for Danish at

736 pages, Holmes & Hinchcliffe 2003 for Swedish at 614 pages, and Holmes & Enger 2018 for Norwegian at 553 pages). There are also shorter “Essential” grammars which are closer in length to SMS (Lundskær-Nielsen 2011 for Danish at 268 pages, Holmes & Hinchcliffe 2008 for Swedish at 243 pages, and Strandskogen 1995 for Norwegian at 202 pages). Both the comprehensive and the essential grammars are largely designed with the needs of advanced language learners in mind. For example, none of those grammars systematically provide interlinear word-by-word glosses, providing only idiomatic translations in most cases. To illustrate, Holmes & Enger (2018) exemplify an observation about the neuter pronoun *det* with the following sentence (among others, p. 147):

- (2) Pannekaker, det er sunt. Pancakes are good for you.

An interlinear gloss might have read “pancakes it.N is healthy.N”, providing information that a linguist might want to see but perhaps not an advanced learner; *sunn* ‘healthy’ is a frequent enough adjective that any learner beyond the beginning stage will know it, and such a learner will also know that *sunt* is the neuter singular form of the adjective, and that the copula never agrees with the subject. The translation in (2) with the idiomatic predicate “good for you” is arguably the most efficient presentation of the relevant information, for the target audience of Holmes & Enger.

Even when a more traditional grammar offers a “literal” translation, it is not a word-by-word gloss, for example when Holmes & Enger comment on the use of neuter *det* for non-specific referents of any gender or number, they illustrate with the following sentence (among others, p. 147):

- (3) Jeg trenger en hammer og ei sag. Det kan du få låne av meg.
I need a hammer and a saw. Lit That you can borrow from me.
You can borrow that from me.

Here, a linguist’s interlinear gloss would have reflected the subject-verb inversion of the original, and also represented the light verb *få* ‘get’: it.N can you get borrow of me (SMS glosses *av* as ‘of’ even when the idiomatic English translation would require a different preposition; I retain

the gloss ‘it’ for *det* from the similar examples from p. 49 of SMS, already mentioned, but it would also make sense to gloss it with ‘that’ as Holmes & Enger have done in (3)).

Glossing is not the only way in which SMS aligns itself with linguistic practice, rather than with pedagogical tradition. SMS assumes standard functional categories such as C, I, and D, and includes a couple dozen tree diagrams showing the structure of phrases, as well as a handful of bracketed structures. It also refers to structure in some explanations, for example when Faarlund argues that non-restrictive relative clauses are attached higher in the noun phrase than restrictive relative clauses (p. 50).

In contrast, Holmes & Enger refer sparingly to structure, and when a tree is presented (on p. 392), it is only to show that noun phrases and prepositional phrases are constituents in the clause; otherwise the clause is not given any internal organization, and the subject, verb, object and adverbial PP are depicted as four sisters. All of the “Comprehensive” grammars take a templatic approach to the clause, in the tradition of Diderichsen, whereas SMS follows the generative analysis in terms of a CP layer in V2 clauses dominating a TP domain in which the subject position and tense reside. The analysis of V2 in terms of movement from V to C has been widely adopted in generative circles since at least Taraldsen 1989 (circulated in 1980) for Norwegian, Platzack 1983 for Swedish, and Vikner 1995 for Danish (see Vikner and Jørgensen 2017 for a discussion of the merits and limitations of Diderichsen versus arboreal analysis). SMS is never especially technical and for the most part adopts only fairly uncontroversial assumptions.

Whereas reference grammars traditionally center around chapters on lexical categories, starting with the morphology of the categories noun, adjective, and verb, SMS largely ignores morphology, as is consistent with its title. The bulk of the book (210 of 330 pages) consists of four chapters which are organized around the generative analysis of the clause: “the verb phrase” (chapter 4) discusses argument structure, small clauses and infinitival complements as well as auxiliaries and modals; “the finite clause” (chapter 5) is about TP, including subjects, passive, and object shift; “the independent sentence” (chapter 6) is about main clause CP, including topics, interrogatives, and imperatives, and “subordinate clauses” (chapter 7) details various kinds of subordinate clauses, including patterns of extraction from them.

Preceding these is a good-sized chapter on nouns and noun phrases (chapter 2) followed by a couple of short chapters on adjective phrases and prepositional phrases. Also of relevance to linguists are the chapters on anaphor binding (chapter 9) and coordination and ellipsis (chapter 10).

Technical aspects of analysis are well within the range of what should be covered in a first-year course on syntax. For example, Faarlund refers unabashedly to movement to explain mismatches between compositional constituency and surface order. An example of this is when he posits an inflectional projection “I” in the noun phrase as the locus of the plural and definite suffixes on the noun, and posits movement from N to I to explain the fact that a definite-marked noun precedes a possessor (p. 13, and Taraldsen 1990, 1991), while its complements follow the possessor. This is unlike anything in the reference grammars, but is clearly explained. Small clauses figure into the description, as do the distinctions between intransitive and unaccusative verbs, subject control of a PRO, and the VP-shell analysis of ditransitives. Occasionally technical terms are used without explanation, as for example when a phrase is said to have been “extraposed” (p. 58), or when sentences without topics are referred to as “thetic” (p. 211), but usually technical terms are explained at first appearance.

Despite the slightly greater theoretical sophistication of this book compared to the more traditional grammars, it is not a research work. It does not delve into detailed analysis, and its citation practice is quite sparing. Engdahl (2020) provides some critical perspective on a few of the analytic assumptions.

It might be said that SMS charts a middle ground, providing data known to be of interest to linguists, and in their terms, but non-technical enough to be useful to learners, for example those who have acquired some knowledge of one of the languages and want to know more about its relation to the others.

But the most novel and interesting aspect of SMS is in its comparative dimension. This is a dimension missing from the major grammars of the respective languages (though see Engdahl 2020 for discussion of a historical precedent in Swedish). There are many research articles comparing Scandinavian languages on individual points, but SMS is different in its comprehensiveness. It starts from the premise that the languages are similar enough to be treated together, as if they were a single lan-

guage, and sets out to cover all the main facts. In this way, it provides a novel perspective on where the differences lie. This is very interesting from a “parametric” perspective, in which it is expected that differences between two grammars should have effects beyond a single construction.

The organization of SMS makes it easy to identify dozens of “micro-parametric” differences among the three languages, for example in the case of pronouns in noncanonical positions (chapter 2), in the realization of the perfect auxiliary (chapter 5), in complex passives (chapter 6), in imperatives (chapter 7), in the use of *wh*-expressions in relative clauses (chapter 8) and in the distribution of the infinitive marker (chapters 5 and 8).

Many of these differences have been noted in the literature at one time or another but they have never been collected in a single place before. To have them organized in this way is tremendously valuable for anyone interested in microparametric variation.

It would be exciting to see a whole series of comparative grammars of this kind, for example one could imagine a similar treatment for varieties of Arabic, or for Chinese or Indonesian, and so on.

References

- Engdahl, Elisabet. 2020. Bokanmeldelse av Jan Terje Faarlund: *The Syntax of Mainland Scandinavian*. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 38: 153–172.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie, & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haider, Hubert. 2010. *The Syntax of German*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft. 2011. *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Holmes, Philip & Hans-Olav Enger. 2018. *Norwegian: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Holmes, Philip & Ian Hinchcliffe. 2003. *Swedish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Holmes, Philip & Ian Hinchcliffe. 2008. *Swedish: An Essential Grammar*. London: Routledge.
- Höskuldur Thráinsson. 2007. *The Syntax of Icelandic*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lundskær-Nielsen, Tom. 2011. *Danish: An Essential Grammar*. London: Routledge.
- Lundskær-Nielsen, Tom & Philip Holmes. 2010. *Danish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Platzack, Christer. 1983. Germanic word order and the COMP/INFL parameter. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 2. Trondheim: Department of Linguistics.
- Strandskogen, Åse-Berit & Rolf Strandskogen. 1995. *Norwegian: An Essential Grammar*. London: Routledge.
- Taraldsen, Knut Tarald. 1989. Subject/verb inversion and V-movement. I: *Syntaks/Syntax*, red. Ernst Håkon Jahr & Ove Lorentz, 274–294. Oslo: Novus.
- Taraldsen, Knut Tarald. 1990. D-projections and N-projections in Norwegian. I: *Grammar in Progress*, red. Joan Mascarò & Marina Nespør, 419–432. Dordrecht: Foris.
- Taraldsen, Knut Tarald. 1991. Two arguments for functional heads. *Lingua* 84.2–3: 85–108.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, & Erik Andersson. 1999. *Svenska akademis grammatik*. Stockholm: Norstedts.
- Vikner, Sten. 1995. *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. Oxford University Press.
- Vikner, Sten and Henrik Jørgensen. 2017. En formel vs. en funktionel tilgang til dansk sætningsstruktur. *Nydanske sprogstudier* 52–53: 135–168.

Peter Svenonius
 UiT Norges arktiske universitet
 Institutt for språk og kultur
 Postboks 6050 Stakkevollan
 NO-9037 Tromsø
 peter.svenonius@uit.no

Referat fra årsmøte i Bymålslaget torsdag 7. februar 2024

Til stede: Ragnhild Eik, Hans-Olav Enger, Kjersti Wictorsen Kola, Anu Laanemets og Andreas D. Haraldsrud.

Møtet begynte 18:00 og blei leda av Andreas D. Haraldsrud.

Godkjenning av innkalling og dagsorden

Innkalling og dagsorden blei godkjent.

Årsrapport for 2023

Haraldsrud leste opp og kommenterte årsrapporten, som blei godkjent.

Regnskap for 2023

Haraldsrud leste opp og kommenterte regnskapet. Økonomien i laget har blitt bedre på grunn av økt rente. Regnskapet blei godkjent.

Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne

Redaktørene for de to numrene for 2023 har vært Hans-Olav Enger og Ingvil Brügger Budal. Tilgangen på stoff har vært god. Rapporten blei godkjent av årsmøtet.

Innkomne saker

Det var ingen innkomne saker.

Drøfting av virksomheten i tida framover

Vi diskuterte videre arbeid med nettsida. Haraldsrud har henta en del materiell fra lageret. Han har også begynt å digitalisere noe av dette.

REFERAT FRA ÅRSMØTE I BYMÅLSLAGET TORSDAG 7. FEBRUAR 2024

Enger er inne i sitt siste år som redaktør, men kommer til å være behjelpelig med overgangen for den nye redaktøren i 2024. Randi Nelteland skal være redaktør fra 2024 sammen med Ingvil Brügger Budal.

Valg

Haraldsrud la fram valgkomiteens forslag til styre for 2024. Årsmøtet godkjente forslaget enstemmig.

Leder: Andreas Drolsum Haraldsrud

Nestleder: Urd Vindenes

Kasserer: Andreas Drolsum Haraldsrud

Øvrig styre: Ragnhild Eik, Kjersti Wictorsen Kola og Anu Laanemets

Varamedlemmer: ingen valgt

Valgkomite: styret

Møtet slutta klokka 18:50

Referent: Andreas Drolsum Haraldsrud